#6296

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ UNIVERSITY OF THAMMASAT

หอสมุดหนังสืออนุสรณ์งานศพ วัดบวรนิเวศวิหาร

พัฒนาการการศึกษากฎหมาย
ในประเทศไทย

โดย

หลวงสารนัยประสาสน์ (ธัญญา ณ สงขลา)

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พิมพ์เป็นที่ระลึก

ในงานพระราชทานเพลิงศพเจ้าพระยามหิธร (ลออ ไกรฤกษ์)

ณ วัดเทพศิรินทราวาส

วันที่ ๑๕ พฤศจิกายน ๒๔๙๙

คำนำ

จำเดิม แต่ท่าน ศาสตราจารย์ เจ้าพระยา มหิธรได้ ถึงอสัญ-กรรมเป็นต้นมา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ได้แสดงน้ำใจอันดีโดยทำบุญ ๗ วันอุทิศส่วนกุศลให้แก่ท่านคราวหนึ่งแล้ว ครั้นถึงกำหนดพระราชทานเพลิงศพในคราวนี้มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ก็แสดงไมตรีจิตรับ พิมพ์หนังสือเรื่องพัฒนาการการศึกษากฎหมายในประเทศไทย ซึ่งคุณหลวงสารนัยประสาสน์ (ธัญญา ณ สงขลา) ได้เรียบเรียงขึ้น เพื่อแจกแก่ผู้ที่มาในงานอีกครั้งหนึ่ง นับเป็นกุศลวิทยาทานและเป็นการให้เกียรติครั้งสุดท้ายแก่ท่านเจ้าพระยามหิธรผู้ล่วงลับไปแล้ว ซึ่งได้มีส่วนสำคัญเกี่ยวกับการศึกษากฎ-หมายแผนปัจจุบันในประเทศไทย และได้มีความสัมพันธ์อันใกล้ชิดกับมหาวิทยาลัยนี้มา ตั้งแต่เริ่มแรก จนกระทั่ง ถึงวันที่ท่านถึงแก่อสัญกรรม ดั่งปรากฏอยู่ในหนังสือเล่มนี้แล้ว ในนามของบรรดาเจ้าภาพในงานพระราชทานเพลิงศพ ข้าพเจ้าจึงขอถือโอกาสแสดงความขอบคุณมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ อันมีท่านจอมพล ป. พิบูลสงคราม อธิการบดี ร.อ. ฉัตร ศรียานนท์ เลขาธิการ คุณกระวี ฉัตรภูติ รองเลขาธิการและคณะกรรมการสภามหาวิทยาลัยเป็นผู้ดำเนินงาน ในกุศลเจตนาครั้งนี้ ทั้งขอขอบคุณคุณหลวงสารนัยประสาสน์ ผู้เป็นทั้งสหาย ส่วนตัวและ

สหายร่วมราชการของข้าพเจ้า ที่ได้สละเวลาและความคิดค้นคว้าและรวบรวมหลักฐานต่าง ๆ เพื่อเขียนหนังสือเล่มนี้ขึ้นโดยไม่เห็นแก่ความเหนื่อยยาก โดยที่คราวนี้เป็นคราวแรกที่ได้มีการรวบรวมรายละเอียดเกี่ยวกับการศึกษากฎหมายแผนปัจจุบันในประเทศไทยไว้ในที่แห่งเดียวกัน และโดยที่หนังสือนี้ได้อุบัติขึ้นในเวลาอันเหมาะก่อนที่หลักฐานเกี่ยวกับการศึกษากฎหมายในระยะ ๖๐ ปีที่ล่วงมาแล้วจะหายศูนย์ไป ข้าพเจ้าเชื่อว่าหนังสือเล่มนี้จะเป็นคู่มืออันสำคัญสำหรับผู้ที่ต้องการทราบประวัติการศึกษากฎหมายตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๔๐ ตลอดมาจนถึงปีปัจจุบัน

ด้วยเหตุต่าง ๆ ดั่งกล่าวมาแล้วข้าพเจ้าแน่ใจว่า ถ้ามีญาณวิถีใดๆ ที่ท่านศาสตราจารย์เจ้าพระยามหิธรจะพึงทราบได้ ท่านคงอนุโมทนาในส่วนกุศลอันเกิดจากไมตรีจิตซึ่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และคุณหลวงสารนัยประสาสน์ได้ร่วมกันแสดงต่อท่านในวาระสุดท้ายนี้ด้วยเป็นอย่างยิ่ง

(หลวงจักรปาณีศรีศีลวิสุทธิ์)
บ้านจิตตสุข สีลม พระนคร
๑ พฤศจิกายน ๒๔๙๙

คำอุทิศ

หลวงจักรปาณีศรีศีลวิสุทธิ์ กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิแห่งสภามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้แจ้งกำหนดการพระราชทานเพลิงศพท่านศาสตราจารย์ เจ้าพระยามหิธร มาในนามของบรรดาท่านผู้เป็นเจ้าภาพและบุตรธิดา ทางมหาวิทยาลัยเห็นเป็นโอกาสอันดีที่จะได้มีส่วนปฏิการคุณเพื่อเป็นอนุสรณ์เชิดชูเกียรติท่านศาสตราจารย์ เจ้าพระยามหิธร ผู้ได้บำเพ็ญคุณานุประโยชน์นานัปการ เฉพาะอย่างยิ่งการวางรากฐานในทางนิติศาสตร์ให้แก่ชาติบ้านเมืองตลอดสัมมาจารีชีพิตของท่าน แลนอกจากท่าน ศาสตราจารย์เจ้าพระยามหิธร จะทรงคุณวุฒิอาวุโสทางนิติศาสตร์โดยเป็นปฐมบุรุษผู้สอบไล่กฎหมายได้ชั้นที่ ๑ อันดับที่ ๑ เป็นเนติบัณฑิตหมายเลข ๑ ของประเทศไทยแล้ว ยังเป็นมุขอำมาตย์เสนาบดีผู้ใหญ่

ที่เคารพนับถือของบรรดาตุลาการและนักกฎหมายทั่วไปด้วย

สายสัมพันธ์อันใกล้ชิดกับมหาวิทยาลัยนี้ เริ่มแต่มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองก่อกำเนิดขึ้น ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ตั้งให้ ท่านเจ้าพระยามหิธร เป็น ศาสตราจารย์วิสามัญด้วยผู้หนึ่ง และต่อมาสภามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ได้ประชุมปรึกษามีมติเป็นเอกฉันท์เห็นเป็นการสมควรอย่างยิ่งที่จะให้ปริญญานิติศาสตร์ดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์แด่ท่านศาสตราจารย์ เจ้าพระยามหิธร จึงท่านศาสตราจารย์เจ้าพระยามหิธร ได้รับพระราชทาน ปริญญา นิติศาสตร์ ดุษฎีบัณฑิต กิตติมศักดิ์ แห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พร้อมด้วยครุยวิทยฐานะจาก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ ๒๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๘ ซึ่งนับเนื่องก่อนปีท้ายอายุขัยอสัญกรรมของท่านเพียงไม่นาน

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้จัดพิมพ์หนังสือ ชำร่วยในงานพระราชทานเพลิงศพขึ้นตามควรแก่คติวิสัย เจริญจารีตปฏิบัติเป็นบรรณอุทิศเปตพลีแด่ท่านศาสตราจารย์ เจ้าพระยามหิธร รวมอยู่ในกุศลจริยาทักษิณานุประทาน ซึ่งบรรดาท่านผู้เป็นเจ้าภาพและบุตรธิดาได้มีจิตสมานฉันท์ร่วมกันบำเพ็ญปัตติทานมัย โดยอาศัยกตัญญูกตเวทิตาธรรมเป็นที่ตั้ง หากท่านศาสตราจารย์เจ้าพระยามหิธร จักทราบด้วยญาณวิถีทางใดคงจะบังเกิดปีติมีความปรีดาปราโมทย์เป็นที่ยิ่ง ขอคุณนานาอันจะพึงอุบัติได้จากเนื้อหาของหนังสือเล่มนี้ จงเป็นอานิสงส์อำนวยบุญราศีสัมฤทธิ์

ประสิทธิ์ประสาท อิฐวิบุลมนุญผล เพิ่มพูนสุขสมบัติ แด่ท่านศาส-
ตราจารย์เจ้าพระยามหิธร ในทิพยสถานสัมปรายิกภพโน้น โดยควร
แก่คติอุปบัติทุกประการเทอญ.

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

๑ พฤศจิกายน ๒๔๙๙

ประกาศเกียรติคุณ
ศาสตราจารย์ เจ้าพระยามหิธร
ในการรับพระราชทานปริญญานิติศาสตร์
ดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์

ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

ข้าพระพุทธเจ้า ขอพระราชทานกราบบังคมทูลพระกรุณาได้ทรงทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทว่า สภามหาวิทยาลัยได้ประชุมศึกษาพิจารณา เห็นสมควรให้ปริญญาเอกกิตติมศักดิ์ แก่ท่านผู้ทรงคุณวุฒิ ตามมาตรา ๔๔ แห่งพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. ๒๔๙๕ และมีมติเป็นเอกฉันท์ให้ปริญญานิติศาสตร์ดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ แด่ศาสตราจารย์ เจ้าพระยามหิธร

ข้าพระพุทธเจ้า ในนามของมหาวิทยาลัย ขอพระราชทานกราบบังคมทูลพระกรุณา ประกาศเกียรติคุณของท่านผู้ทรงคุณวุฒิดังต่อไปนี้

เจ้าพระยามหิธร (ลออ ไกรฤกษ์) ได้เริ่มเข้ารับราชการเมื่ออายุ ๑๗ ปี เป็นเสมียนศาลฎีกาซึ่งในขณะนั้นเรียกว่า อัฏฐวิจารณศาลา ใน พ.ศ. ๒๔๓๔ และในปีเดียวกันได้ย้ายไปรับราชการในกรมราชเลขานุการแผนกกฤษฎีกา และได้เลื่อนเป็นนาย

เวร เมื่อพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ แต่ครั้งยังทรงเป็นพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้าระพีพัฒนศักดิ์ ได้เสด็จไปค้นกฎหมายและคำพิพากษาศาลฎีกาที่กรมราชเลขานุการแผนกกฤษฎีกานี้เนือง ๆ เจ้าพระยามหิธรซึ่งเป็นผู้ฝักใฝ่สนใจวิชากฎหมายอยู่แล้ว ได้ถวายความสดวกแก่พระองค์ท่านเป็นอย่างดี เมื่อเสด็จในกรมราชบุรีฯ ทรงดำรง ตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมจึงขอตัวเจ้าพระยามหิธรไปรับราชการในตำแหน่งเลขานุการเสนาบดี เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๐ เสด็จในกรมทรงตั้งโรงเรียนกฎหมายขึ้นในกระทรวงยุติธรรม เจ้าพระยามหิธรได้เข้าเรียน และสอบกฎหมายได้ชั้นที่ ๑ อันดับที่ ๑ เป็นเนติบัณฑิตหมายเลข ๑ ของประเทศไทย ได้รับพระราชทานเหรียญดุษฎีมาลาเข็มศิลปวิทยาเป็นบำเหน็จใน พ.ศ. ๒๔๔๑ และได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ตั้งให้เป็นผู้พิพากษาศาลพระราชอาญา พระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นหลวงจักรปาณีศรีศีลวิสุทธิ์ ในปี พ.ศ. ๒๔๔๒ ได้รวมศาลแพ่งกลาง ศาลแพ่งเกษม และศาลแพ่งสรรพากรเข้าเป็นศาลเดียวกันเรียกว่า ศาลแพ่งสนามสถิตย์ยุตติธรรม ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เจ้าพระยามหิธร (หลวงจักรปาณี ฯ ในขณะนั้น) ดำรงตำแหน่งอธิบดีผู้พิพากษาศาลแพ่งที่ได้จัดตั้งขึ้นใหม่เป็นคนแรก เจ้าพระยามหิธรได้ จัดวางระเบียบศาล ปรับปรุงการปกครองผู้พิพากษาตลอดจนวางรูปงานของศาลแพ่งใหม่นี้ได้เรียบร้อยอย่างดียิ่ง และได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นพระจักรปาณีศรีศีลวิสุทธิ์ ใน

ปี พ.ศ. ๒๔๔๔ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ดำรงตำแหน่งปลัดทูลฉลองกระทรวงยุติธรรม และต่อมาปี ๒๔๔๖ ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระยาจักรปาณีศรีศีลวิสุทธิ์ ได้ปฏิบัติหน้าที่ในตำแหน่งปลัดทูลฉลองอยู่ถึง ๙ ปี เป็นที่เคารพรักใคร่ในบรรดาผู้อยู่ในบังคับบัญชา ตลอดจนผู้พิพากษา ตุลาการ และนักกฎหมายทั่วไป ทั้งได้เป็นผู้สร้างความปึกแผ่นอันมีระเบียบอย่างดีให้แก่กระทรวงและศาลยุติธรรมดังที่ได้เห็นอยู่ในปัจจุบันนี้ ใน พ.ศ. ๒๔๕๓ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เป็นกรรมการศาลฎีกาและเป็นราชเลขานุการแผนกกฤษฎีกาอีกตำแหน่งหนึ่ง ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๖๑ ได้เลื่อนเป็นอธิบดีศาลฎีกา ซึ่งเป็นตำแหน่งสูงสุดฝ่ายตุลาการแห่งประเทศไทย ใน พ.ศ. ๒๔๖๒ ย้ายไปเป็นราชเลขาธิการ อันเป็นตำแหน่งเทียบชั้นเสนาบดี และทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ เลื่อนบรรดาศักดิ์ขึ้นเป็นเจ้าพระยามหิธร ใน พ.ศ. ๒๔๖๕ และต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๗๕ ได้เปลี่ยนตำแหน่งเป็นเสนาบดีกระทรวงมุรธาธร ต่อมา พ.ศ. ๒๔๗๘ ได้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม และได้ออกจากตำแหน่งนี้เป็นครั้งสุดท้ายเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๐

เจ้าพระยามหิธร ได้ปฏิบัติหน้าที่ราชการในด้านการศาลมาเป็นเวลานาน แสดงให้เห็นว่าเป็นผู้รอบรู้ในด้านนิติศาสตร์เป็นอย่างดียิ่งเป็นที่เคารพนับถือของบรรดาตุลาการและนักกฎหมายทั่วไป นอกจากหน้าที่ราชการประจำแล้ว ยังได้เป็นกรรมการ

ตรวจชำระพระธรรมนูญศาลยุติธรรม และพระราชบัญญัติวิธีพิจารณาความแพ่ง ร.ศ. ๑๒๗ เป็นกรรมการสอบความรู้วิชากฎหมาย เป็นนายกกรรมการเนติบัณฑิตยสภาคนแรก เป็นกรรมการตรวจร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ เป็นกรรมการสภาคลังและกรรมการรักษาพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน เมื่อกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ผู้ทรงเป็นทั้งอาจารย์และผู้บังคับบัญชามีพระคุณอย่างสูงสิ้นพระชนม์ลงใน พ.ศ. ๒๔๖๓ เจ้าพระยามหิธรได้แสดงความกตัญญูโดยเป็นหัวแรงชักชวนสานุศิษย์ทั้งหลายของพระองค์ท่านให้บริจาคทรัพย์จัดตั้งทุนระพีบุญนิธิขึ้น เพื่อเก็บดอกผลส่งนักเรียนไปเรียนกฎหมายต่อณ ประเทศอังกฤษ อันเป็นการเฉลิมพระเกียรติของในกรมพระองค์ท่าน และเป็นประโยชน์แก่ประเทศชาติด้วย เมื่อจัดตั้งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองขึ้น ก็ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งให้เจ้าพระยามหิธรเป็นศาสตราจารย์วิสามัญในมหาวิทยาลัยนี้ด้วยผู้หนึ่ง

ตามเหตุผลดังที่ข้าพระพุทธเจ้าได้กราบบังคมทูลพระกรุณามาแล้ว จึงเป็นการสมควรอย่างยิ่งที่มหาวิทยาลัยได้ให้ปริญญานิติศาสตร์ดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ แด่ เจ้าพระยามหิธรเพื่อเป็นเกียรติตลอดไปชั่วกาลนาน

ในศุภวาระอันเป็นมงคลอุดมฤกษ์ ท่ามกลางสันนิบาตแห่งบรรดาบัณฑิตและผู้มีเกียรติทั้งหลายในมณฑลพิธีนี้ ข้าพระพุทธเจ้าในนามของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ขอพระราชทาน

พระบรมราชวโรกาศพระราชทานปริญญาบัตรกิตติมศักดิ์แห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ แด่ ท่านผู้มีฐานันดรแห่งวัยวุฒิและเป็นผู้ทรงคุณวุฒิสมควรแก่ปริญญากิตติมศักดิ์ตามมติของสภามหาวิทยาลัย ดั่งกราบบังคมทูลพระกรุณามาแล้ว ณ บัดนี้

ส่วน เจ้าพระยา มหิธรนั้นไม่ สามารถจะ มารับพระราชทานด้วยตนเองได้ เนื่องด้วยชราภาพ จึงขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้เลขาธิการมหาวิทยาลัยรับพระราชทานแทน เพื่อได้นำไปมอบให้แก่เจ้าพระยามหิธรต่อไป

ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม ขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้า ขุนเชาวนพัฒนจรูญ

รองอธิการบดีฝ่ายปกครอง

สารบาญ

	หน้า
คำนำ	ก
คำอุทิศ	ค
คำประกาศเกียรติคุณ	จ
สารบาญ	ญ
คำไว้อาลัยของสมเด็จพระสังฆราช	(๑)
อนุสสรณ์เจ้าพระยามหิธร ของพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร	(๕)
หนังสือแสดงความเสียใจของนายกรัฐมนตรี	(๑๒)
ประวัติย่อของเจ้าพระยามหิธร	(๑๓)

พัฒนาการการศึกษากฎหมายในประเทศไทย

บทที่ ๑ สมัยก่อนเป็นโรงเรียนหลวง	๒
บทที่ ๒ สมัยเป็นโรงเรียนหลวงชั้นอุดมศึกษา	๑๖
บทที่ ๓ สมัยสภานิติศึกษา	๓๙
บทที่ ๔ สมัยคณะนิติศาสตร์ในจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย	๕๐
บทที่ ๕ สมัยปัจจุบัน	๕๓
ตอนที่ ๑ มหาวิทยาลัยวชิราวุธ นิติศาสตร์และการเมือง	๕๓
ตอนที่ ๒ สำนักอบรมศึกษากฎหมายแห่งเนติบัณฑิตยสภา	๑๐๒
ตอนที่ ๓ แผนกนิติศาสตร์ในคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย	๑๑๑

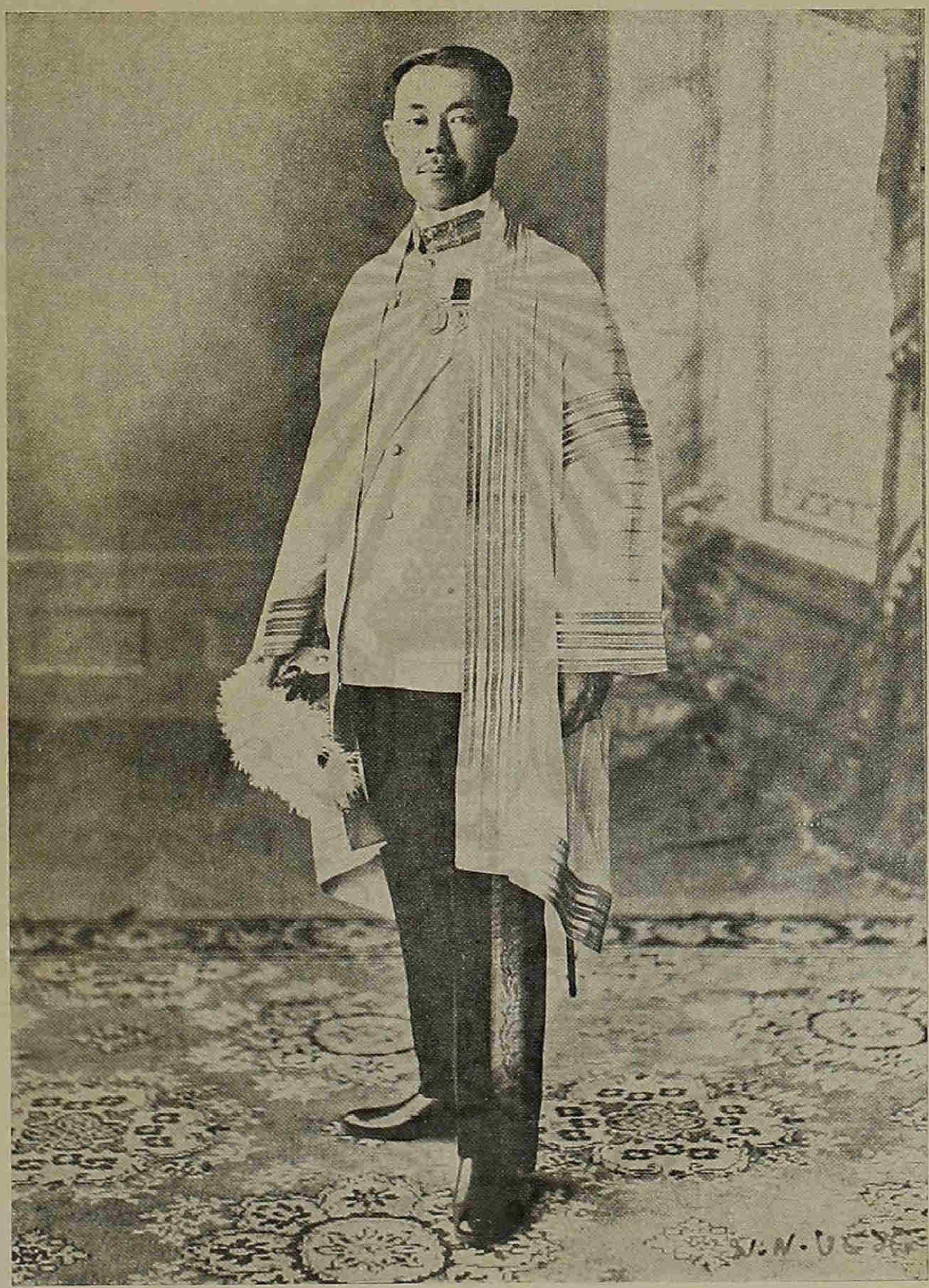

เจ้าพระยามหิธร ในเครื่องแบบเต็มยศขาว สรวมสาย
สพายจุลจอมเกล้า และเสื้อครุยเนติบัณฑิตไทย พ.ศ. ๒๔๖๘

เนติบัณฑิตไทยรุ่นแรก ร.ศ. ๑๑๖ (พ.ศ. ๒๔๔๐)

แถวนั่งจากซ้ายไปขวา ๑. นายบุ สุวรรณศร ต่อมาเป็นหลวงอรรถสารสิทธิกรรม

๒. นายลออ ไกรฤกษ์ ต่อมาเป็นเจ้าพระยามหิธร

๓. นายไชยขรรค์ หุ้มแพร (เทียม บุนนาค) ต่อมาเป็นนายเทียม ไกรสี

๔. นายถึก ไม่ทราบนามสกุล ต่อมาเป็นหลวงนิเทศยุติญาณ

แถวยืนจากซ้ายไปขวา ๑. ขุนสุภาเทพ (เภา ภวมัย) ต่อมาเป็นพระยามหาวินิจฉัยมนตรี

๒. นายจำนงค์ อมาตยกุล ต่อมาเป็นพระยาเจริญราชไมตรี

๓. นายเสนองานประภาศ (สุหร่าย วัชราภัย) ต่อมาเป็นพระยาพิจารณาปฤชามาตย์

๔. นายทองดี ธรรมศักดิ์ ต่อมาเป็นพระยาธรรมสารเวทย์

๕. นายโป๋ คอมันตร์ ต่อมาเป็นพระยาพิพากษาสัตยาธิปตัย

เจ้าพระยามหิธร ในโอกาสที่ได้รับปริญญานิติศาสตร์ดุษฎีบัณฑิตกิติมศักดิ์ อันเป็นปริญญาสูงสุดของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เมื่อวันที่ ๒๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๘ ซึ่งเป็นเกียรติยศครั้งสุดท้ายที่ได้รับ เมื่ออายุ ๘๑ ปีเศษ

คำไว้อาลัย

ของ

สมเด็จพระสังฆราช

มหาเสวกเอก เจ้าพระยามหิธร (ลออ ไกรฤกษ์) ในเวลาที่อุปสมบทอยู่ที่วัดบวรนิเวศวิหาร ได้เป็นผู้คุ้นเคยกันมาและเลยต่อไปถึงเจ้าคุณเพชรรัตน์ผู้เป็นบิดา (กับ บุตรธิดา และหลานในปัจจุบัน) ปรากฏว่าเจ้าพระยามหิธร เอาใจฝักใฝ่ในการเรียน มีความรู้เป็นอย่างดี ในเวลาที่อุปสมบทอยู่แต่งเรียงความแก้กระทู้ธรรมตามหน้าที่ของนวกะภิกขุได้เป็นที่ ๑ หลายครั้ง จนได้รับการงดแต่งประกวด (โดยสมเด็จพระมหาสมณะเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ผู้ทรงเป็นอุปัชฌาย์) เป็นแต่ให้แต่งมาอ่านฟังความคิดเท่านั้น

ในสมัยที่พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ (รัชกาลที่ ๕) ได้ทรงตั้งโรงเรียนกฎหมายขึ้น เจ้าพระยามหิธรได้เข้าเป็นนักเรียนกฎหมายรุ่นแรก ปรากฏว่าได้ตั้งใจศึกษาเล่าเรียน จนสอบได้ที่หนึ่งและเป็นเนติบัณฑิตสยามคนแรก ได้รับพระราชทานเหรียญดุษฎี

มาลา เข็มศิลปวิทยา เมื่อเข้ารับราชการก็ได้ตั้งใจใช้ความรู้ความสามารถที่ได้เล่าเรียนศึกษามา ปฏิบัติหน้าที่ ราชการ ด้วยดีตั้งแต่ต้น ได้ทราบว่า เมื่อท่านยังรับราชการอยู่ที่กรมราชเลขา (ออฟฟิศหลวง) ท่านได้จัดระเบียบเก็บหนังสือไว้เป็นอย่างดี ค้นได้ง่าย ท่านไม่ชอบหยุดนิ่ง พอใจจัดทำกิจที่ชอบที่เป็นประโยชน์ในสมัยที่ควรจัดทำ ท่านเป็นผู้มีความรู้ความสามารถประกอบด้วยมีความจงรักภักดีและซื่อสัตย์สุจริต ได้รับราชการสนองพระเดชพระคุณพระมหากษัตริย์และประเทศชาติมาด้วยดี จึงได้รับพระราชทานเลื่อนยศและตำแหน่งสูงขึ้นโดยลำดับ จนถึงเป็นราชเลขาธิการซึ่งเทียบเท่าตำแหน่งเสนาบดี ต่อมาในตอนหลังก็ได้รับแต่งตั้งให้เป็น รัฐมนตรี ว่าการ กระทรวงยุติธรรมในสมัยหนึ่ง

ในเวลาที่ท่านมีอายุมาก ออกจากราชการแล้ว ก็ยังออกกำลังกายเดินในเวลาเช้าอยู่เสมอ ๆ ติดต่อกันมา จนไม่สามารถจะเดินออกกำลังกายได้ เพราะร่างกายชุดเสื่อมสิ้นกำลังลงตามธรรมดาของสังขาร เป็นเรื่องที่ควรสังเวช และควรพิจารณาให้เห็นคติธรรมดา ดังคาถาประพันธ์ว่า

อโห อนิจฺจา สงฺขารา เตกาลิกา อสัณฺฐิตา
สกาลา กาลิกา สพฺเพ หุตฺวา หุตฺวา นโหนฺติ เต

แปลความว่า โอสังขารทั้งหลายไม่เที่ยง เป็นไปชั่วกาล ไม่ตั้งอยู่คงที่เสมอไป มีกำหนดกาล ประกอบด้วยเวลามีแล้ว ๆ ก็กลับไม่มี

ตํกุเตตฺถ ลพฺภา โลเก ยทุปฺปนฺนํ น นสฺสติ

สิ่งที่เกิดขึ้นแล้ว ไม่ดับหายไป จะพึ่งหาได้ในสังขารนี้จากที่ไหนในโลก

สังขารทั้งหลายเกิดขึ้น แล้วย่อมดับไป ดังคาถาประพันธ์ข้างบนนี้ แต่กรรมที่บุคคลอาศัยสังขารประกอบทำขึ้นทั้งส่วนบุญทั้งส่วนบาป หาดับไปพร้อมสังขารไม่ ยังติดตามไปอำนวยผลเป็นสุขหรือทุกข์สืบไป ดังคาถาพระพุทธภาษิตว่า

อุโภ ปุญฺญญฺจ ปาปญฺจ ยํมจฺโจ กุรุเตอิธ
ตํหิ ตสฺส สกํ โหติ ตญฺจ อาทาย คจฺฉติ
ตญฺจสฺส อนุคํ โหติ ฉายาว อนปายินี

แปลความว่า บุญแลบาปทั้ง ๒ ที่ผู้จะต้องตายทำไว้ในโลกนี้ ย่อมเป็นของ ๆ ผู้ทำนั้นเอง ผู้ทำนั้นถือบุญและบาปนั้นไป บุญและบาปนั้นย่อมไปตามผู้ทำนั้น เหมือนอย่างเงาไม่ละตัวฉนั้น

ตสฺมา กาเรยฺย กลฺยาณํ นิจฺจํ สมฺปรายิกํ
ปุญฺญานิ ปรโลกสฺมึ ปติฏฺฐา โหนฺติ ปาณินํ

เหตุนั้นบุคคลเมื่อจะสั่งสมสิ่งเกื้อกูลไปภายหน้าก็พึง (ละบาป) ทำกรรมอันงามคือบุญกุศล เพราะว่าบุญทั้งหลายย่อมเป็นที่พึ่งของสัตว์ทั้งหลายในปรโลก

เจ้าพระยามหิธร ได้เกิดมาในโลก อาศัยสังขารที่ไม่เที่ยง ประกอบกรณียกิจเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ตนและแก่ผู้อื่น บัดถึงเกียรติอันเกิดจากคุณความดี เป็นที่เชิดชูแก่วงศ์สกุลเป็นเนติตัวอย่างที่ดีได้ผู้หนึ่ง ชื่อว่าได้ถือเอาสาระแก่นสารแห่งกายไว้ได้

ขอบุญกุศลที่บุตรธิดา ตลอดจนผู้เคารพนับถือได้บำเพ็ญอุทิศ จงอำนวยวิบากสมบัติอันน่าปรารถนา แด่ มหาเสวกเอก เจ้าพระยามหิธร (ลออ ไกรฤกษ์) ตามควรแก่คติภพตลอดไป.

วัดบวรนิเวศวิหาร

๓๐ กันยายน ๒๔๙๙

— พระปิยมหาเถร

อนุสสรณ เจ้าพระยามหิธร ฯ

อนุชนส่วนมากรู้จักเจ้าพระยามหิธรว่าเคยเป็นราชเลขาธิการซึ่งเคยดำรงตำแหน่งปลัดทูลฉลองกระทรวงยุติธรรมมานานในสมัยที่กระทรวงนั้นกำลังขยายตัวจนถึงขีดรุ่งเรืองที่สุด ความจริงท่านเคยดำรงตำแหน่งอื่นๆ มาอีกหลายตำแหน่ง เริ่มต้นแต่เป็นเสมียนและนายเวรในกรมราชเลขานุการในรัชกาลที่ห้าระหว่าง พ.ศ. ๒๔๓๔ จนถึง ๒๔๓๙ แล้วจึงได้ย้ายไปอยู่ในกระทรวงยุติธรรม เลื่อนขึ้นเป็นผู้พิพากษาศาลพระราชอาญาและอธิบดีผู้พิพากษาศาลแพ่งแล้วจึงได้เป็นปลัดทูลฉลองดังว่ามาแล้ว ต่อจากนั้นได้เป็นกรรมการศาลฎีกาแล้วเป็นสมุหพระนิติศาสตร์ ในเมื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯตั้งตำแหน่งนั้นขึ้นเป็นครั้งแรกในพระราชสำนักมีหน้าที่ดังจะได้กล่าวต่อไป ต่อจากนั้นกลับไปเป็นอธิบดีศาลฎีกาแล้วจึงได้กลับเข้ามาในพระราชสำนักเป็นราชเลขาธิการภายหลังเปลี่ยนชื่อราชเลขาธิการเป็นเสนาบดีกระทรวงมุรธาธรในรัชกาลที่เจ็ด ครั้นเปลี่ยนแปลงการปกครองเจ้าพระยามหิธรกลับเป็นราชเลขาธิการจนกราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่ง แต่ต่อมาได้

เข้ารับราชการฝ่ายการเมืองเป็น รัฐมนตรีว่าการกระทรวง ยุติธรรมอีกพักหนึ่ง

ในที่นี้ จะกล่าวถึงแต่ เฉพาะเวลา ที่ท่านเข้ามาเป็นราชเลขาธิการ เมื่อแรกท่านเข้ามา นั้นได้มีความ หวั่นวิตกกันมาก ในหมู่ ข้า ราชการในกรมนั้น เพราะไม่มีใครรู้จักท่านกี่มากน้อยและรู้สึกกันทั่วไปว่าท่านเป็นผู้เคร่งครัดและชอบใช้แต่ผู้รู้กฎหมาย พอท่านเข้ามารับราชการท่านก็บอกแก่ข้าพเจ้าซึ่งเวลานั้นเป็นผู้ช่วยราชเลขาธิการรองท่านลงไปว่า "ผ้าบาทกับกระหม่อมต้องกอดคอกันตายนะ ร่วมผิดชอบกันทุกสิ่ง" แม้ข้าพเจ้าซึ่งเป็นคนไม่ใครรู้จักเห็นอันใดข้างร้ายก็ชักว้าเหว่ใจอยู่ เพราะเคยชินมากับวิธีการของพระเจ้าพี่ยาเธอกรมหลวง ปราจิณกิติบดี ซึ่งประทานหลักการปฏิบัติราชการไว้ว่า "ทำอะไรได้ก็ทำไปเถิด ติดขัดก็มาถามฉัน ถ้าผิดฉันรับเอาเอง" เมื่อได้มีวิสสาสะกับนายใหม่ท่านมากขึ้นในขั้นต้นก็ยังไม่สู้สบายใจนัก เพราะไป ๆ ก็ได้ยินท่านบ่นว่า "คนทำราชการควรจะเป็นผู้รู้กฎหมาย" วาทะของท่านอีกอันหนึ่งมีอยู่ว่า "กระหม่อมทำราชการนั้นเต็มยศเสมอ ไม่มีหย่อนกำลังเลย" แต่ข้อหลังนี้ข้าพเจ้าไม่สู้จะกังวลนักเพราะข้าพเจ้าไม่กลัวงานหนัก การที่ยกวาทะต่าง ๆ ของท่านมากล่าวในที่นี้ก็เพื่อจะให้เห็น ว่าเจ้า พระยามหิธรเป็นคนทำงานจริง ทั้งไม่ใช่คนคับแคบทึบแต่คนบางชนิดดังที่พวกเราในกรมราชเลขาธิการชักกลัวว่าท่านจะเป็น แท้จริงเจ้าพระยามหิธรเป็นคนกว้างขวางพอสมควร พยายามจะใช้คนแม้ "ไม่รู้กฎหมาย" ภายในเวลาอันไม่ช้านักข้าพเจ้าก็เริ่มลืมที่จะระวังตัวเข้าทุกทีและสังเกตว่าท่าน

มีเมตตากรุณาแก่ข้าพเจ้ายิ่งขึ้นกว่าแต่แรก ความละเอียดลออของท่านนั้นคนที่ยังไม่รู้จักท่านดีก็มักรำคาญ แต่ความจริงคุณวุฒิอันนี้ทำให้พวกเรามีความรู้ความสา มารถ ที่จะ ปฏิบัติราชการ ได้สดวกขึ้นกว่าแต่ ก่อน โดยเฉพาะใน อันที่จะใช้ถ้อยคำ ให้กะทัดรัดโดยนัยแห่ง ตรรกวิทยา และไม่เปิดช่องให้ผู้อ่านจับผิดข้อความของเราได้ บรรดาราชการใด ๆ ที่ผ่านตามาท่านให้พิจารณาโดยรอบคอบเพื่อมิให้หลงผ่าน ช่องโหว่ในข้อความเหล่านั้นอันอาจจะนำเราผู้ตอบให้ตกไปในที่พลอยผิดด้วย รวมใจความว่าเอกสารราชการทุกเรื่องที่ผ่านมาต้องถือประหนึ่งว่า เป็นสำนวนคดีที่เราเป็นทนายโจทย์ จะต้องค้นหา จุดอ่อนก่อนแล้วจึงรับดำเนินเรื่องต่อไปโดยระมัดระวัง

ข้าพเจ้าจำต้องกล่าวถึงตัวอีกว่า เป็นคนใจเร็ว แม้จะได้ระวังนัยดังที่ท่านพร่ำสอนอยู่เสมอแล้วบางทีก็ยังพลาดได้ ครั้งหนึ่งไปตามเสด็จหัวเมืองในฐานะผู้แทนราชเลขาธิการ วิธีที่เราปฏิบัติการในโอกาสเช่นนั้นคือ ราชการต่าง ๆ บรรดาที่มีมาให้ต่างกระทรวงส่งมาที่สำนักงานกลางที่กรุงเทพ ฯ ผ่านราชเลขาธิการ ผู้ประจำอยู่แล้ว จึงส่งไปที่ที่ประทับหัวเมือง ๆ นำขึ้นทูลเกล้าฯถวายแล้วดำเนิรกระแสพระราชดำรัสเป็นพระราชหัดถเลขาบ้าง เป็นจดหมายผู้แทนราชเลขาธิการบ้างไปยังผู้มีมา ส่งเอกสารตอบนั้น ๆ มายังสำนักงานกลางที่กรุงเทพฯเพื่อเสนอให้ราชเลขาธิการทราบอีกว่าตอบไปอย่างไร ครั้งนั้นมีพระราชหัดถเลขาฉบับหนึ่งในจำพวกมากฉบับด้วยกันซึ่งค่อนข้างจะสำคัญ เจ้าหน้าที่ร่างตอบเสนอข้าพเจ้า ๆ เจ้าตรวจเห็นความดีแล้วสั่งให้เขียนทูล

เกล้าฯ ถวายเพื่อลงพระปรมาภิไธยส่งมากรุงเทพฯ เขาเล่าให้ฟังว่า พอเจ้าพระยามหิธรหยิบขึ้นดูก็บ่นทันทีว่า "ทำงานได้เร็วนักดีดอก แต่พระราชหัตถเลขานี้แอดเดรสข้างบนลงไว้ว่า พระราชวังสนามจ. แทนที่จะเป็นสนามจันท์" ข้าพเจ้าต้องสารภาพแก่ตนทันทีว่าไม่ได้นึกจะตรวจไปถึงตำบลที่เขียนเลย มัวแต่เป็นห่วงข้อความเท่านั้น

เจ้าพระยามหิธรปรารภกับข้าพเจ้าว่า ชอบทำงานราชเลขาธิการเพราะเป็นงานที่เล็กก็จริงแต่แหลมเหมือนเข็ม ผู้อ่านที่ไม่รู้จักงานกรมราชเลขาธิการคงจะนึกฉงนว่าท่านหมายถึงอะไรเพียงใด จึงน่าจะเล่าไว้บ้าง พระเจ้าแผ่นดินแต่ก่อนนี้ทรงรับผิดชอบมาก เพราะยังไม่มีนายกรัฐมนตรีที่แบ่งเบาพระราชภาระไปได้ กรมราชเลขาธิการเป็นสำนักงานของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว แม้จะไม่ได้มาประทับทรงงานอยู่ในที่นั้นเป็นประจำ ท่านก็ยังทรงทำบนพระที่นั่งของท่านเป็นนิจ ราชการที่ผ่านมานั้นหมดทุกประเภทอาทิ ธุระการ ตุลาการ และการทหารในฐานที่ทรงเป็นจอมทัพ แต่หน้าที่ที่สำคัญที่สุดได้แก่การประสานงานระหว่างกระทรวงต่าง ๆ และระหว่างราชการกับนอกวงการราชการ

งานทหารนั้นในชั้นเดิมมาทางกรมราชเลขาธิการทั้งนั้น ต่อมาในรัชกาลที่เจ็ดได้โปรดเกล้าฯ ตั้งสภาการทัพขึ้น เสนาธิการเป็นเลขาธิการผู้ติดต่อได้โดยตรงกับพระเจ้าแผ่นดิน งานที่ยังผ่านกรมราชเลขาธิการคงเหลือแต่งานธุระการ เช่นการงบประมาณการโยกย้ายตั้งแต่งและการบำเหน็จ

งานตุลาการนั้น หลักการโบราณถือว่า พระเจ้าแผ่นดินทรงเป็นผู้พิพากษาสูงสุดทรงทำเองจริง ๆ แต่ต่อมาเมื่อจัดราชการระเบียบใหม่ในรัชกาลที่ห้าพระเจ้าแผ่นดิน ใคร่จะทรงอนุโลมการศาลให้เป็นประชาธิปไตยยิ่งขึ้น เพื่อให้เหมาะสมกับกฎหมายแบบตะวันตกที่เรารับใช้อยู่ จึงทรงตัดการพิพากษาคดีออกไปให้ศาลทำโดยไม่ผ่านพระเนตรพระกรรณ แต่แม้กระนั้นก็ยังนับว่าทำกันในพระบรมนามาภิไธยตลอดมา คดีที่สำคัญเช่นที่มีอุกฤษฏโทษยังคงต้องผ่านอยู่ ส่วนในกรมราชเลขาธิการมีเจ้าหน้าที่กองกฤษฎีกา สำหรับพิจารณา คำพิพากษา เช่นนี้ ถวายและทำหน้าที่อื่นๆ ที่เป็นทำนองที่ปฤกษากฎหมายของสำนักงานของพระเจ้าแผ่นดิน บางเวลาก็ได้โปรดเกล้า ฯ ให้มีกรมพระนิติศาสตร์ รับงานบางอย่างเหล่านี้ไปทำฐานเป็นศาลในพระราชสำนักบ้าง ฐานเป็นที่ปฤกษากฎหมายบ้าง

งานส่วนใหญ่ของกรมนี้เป็นงานธุระการ แบ่งเป็นกองกลาง มีผู้ช่วยราชเลขาธิการตำแหน่งเสมอด้วยปลัดทูลฉลองเป็นหัวหน้า งานที่ผ่านนั้นเป็นเรื่องขอพระบรมราชานุญาตตามบทกฎหมายเช่น เพื่อขุดแร่ตรวจแร่ เพื่อการป่าไม้ เพื่อเป็นวิสุงคามสีมาอันเป็นการสละที่ดินถวายแก่ศาสนา ทำนองยกให้ออกมีสภาพนอกราชอาณาโดยมีขอบเขต หรือขอพระบรมราชานุญาตทางธุระการโดยตรงเช่น การแต่งตั้งโยกย้ายข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ การบำเหน็จหรือลงโทษทางธุระการ การงบประมาณแผ่นดินและที่สำคัญที่สุดก็คือ การวางรัฐประศาสโนบายทั่วไปทุก ๆ กระทรวง นอกจากนั้นยังมีกองการต่างประเทศอันมีราช

เลขานุการฝ่ายต่างประเทศมีฐานะเสมอด้วยอธิบดีเป็นหัวหน้า เป็นกองที่มีงานน้อยกว่ากองกลาง แต่เกี่ยวด้วยต้องใช้ภาษาต่างประเทศ และมีราชการลับบ่อย ๆ จึงยกหัวหน้าขึ้นถึงชั้นทวามาน ลักษณะงานก็เกี่ยวด้วยที่ต้องใช้ภาษาต่างประเทศทั้งๆ ที่เป็นราชการและเป็นจดหมายหรือบันทึกที่ไม่ใช่ราชการ เอกสารที่เป็นหน้าที่พิธีการกระทรวงการต่างประเทศเช่นพระราชสาส์นที่มีไปมากับประมุขแห่งต่าง ประเทศทั้งที่เป็นราชการและส่วนพระองค์ ตลอดจนเอกสารบางอย่างเช่นอนุมัติบัตรให้กงสุลต่างประเทศได้ปฏิบัติการของเขาได้ในเมืองไทย และพระบรมราชานุมัติให้ใช้สัญญากับนานาประเทศเป็นต้น

งานทั้งสองกองนี้ย่อมมีรายงานอีกมากมาย เพื่อทรงทราบประกอบพระราชดำริห์ เช่นรายงานเจ็บไข้ของราษฎรและการโจรผู้ร้าย รายงานน้ำฝนต้นเข้าเป็นต้น

ข้าพเจ้าร่วมราชการกับเจ้าพระยามหิธรอยู่ ๗ ปี รู้สึกว่านอกจากได้ความรู้ในอันที่จะทำราชการเป็นอันมาก ได้เรียนรู้จักบุคคลรุ่นที่เก่ากว่าตนเองคนหนึ่งซึ่งมีทั้งชาติวุฒิคุณวุฒิและวัยวุฒิ มีความประพฤติเป็นธรรมตามควรแก่อัตตภาพ มีอุฏฐานสัมปทาพากเพียรอยู่เสมอที่จะก้าวหน้าหาความรู้ให้กว้างขวางทั้งที่เป็นสักสมัยปรสมัย มีอัทยาศัยซึ่งเมื่อเราเข้าใจท่านแล้วเราจำต้องบังเกิดความนิยมหลายประการ เมื่อพ้นมาจากบังคับบัญชาของท่านแล้วแทนที่จะดีใจว่าตัวได้เลื่อนตำแหน่งสูงขึ้นแต่ถ่ายเดียวกลับรู้สึกอาลัยขอบกล และเชื่อว่าท่านก็ออกจะอาลัยในข้าพเจ้าอยู่บ้าง มาบัดนี้ท่านจากไปโดยเด็ดขาดแม้หน้า

ก็ไม่ได้เห็นกันได้แล้ว คุณดุษฎี มาลากุล ณ อยุธยาผู้เป็นบุตรที่สนิทของท่านได้มาขอให้ข้าพเจ้าเขียนข้อความเป็นประวัติ แล้วหลวงจักรปาณีศรีศิลวิสุทธผู้เป็นบุตรชายใหญ่และทายาทแห่งสกุลก็มาขอให้เขียนทำนองอนุสสรณ์นอก ได้ปฤกษาหารือกันยุติให้เขียนอย่างที่เขียนมานี้ข้าพเจ้าจึงทำตามด้วยความเต็มใจที่สุด เพื่อสนองคุณท่านผู้ที่เคยเป็นทั้งนายทั้งอาจารย์สอนการทำราชการให้แก่ข้าพเจ้าและสนองไมตรีแก่บุตรของท่านอาทิทั้งสองคนที่กล่าวนามมานี้

บ้านถนนเพชรบุรีในพระนคร ฯ

วันที่ ๘ กันยายน พุทธศักราช ๒๔๙๙

กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร

ที่ ๔๒๙๑/๒๔๙๙

สำนักคณะรัฐมนตรี

๘ พฤษภาคม ๒๔๙๙

เรื่อง แสดงความเสียใจ

เรียน ท่านผู้หญิงกลิ่บ มหิธร

กระผมได้ทราบข่าวถึงอสัญญกรรมของท่านเจ้าพระยามหิธรแล้ว รู้สึกเศร้าสลดใจเป็นอย่างยิ่ง ท่านเจ้าพระยามหิธรได้ประกอบคุณงามความดีไว้แก่ราชการเป็นอันมาก แม้ในระยะหลังเมื่ออยู่ในวัยชราแล้ว ท่านก็ยังได้เข้าร่วมบริหารราชการแผ่นดินในตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรมถึงสองสมัย นับว่าท่านเป็นผู้ที่ได้ทำคุณประโยชน์ยิ่งใหญ่ให้แก่ประเทศชาติ เมื่อมาถึงอสัญญกรรมลง จึงเป็นที่น่าเสียดายอาลัยถึงของบรรดาญาติและผู้ที่เคารพนับถือในตัวท่าน

กระผมในนามส่วนตัวและภริยา และในนามของคณะรัฐมนตรี ขอแสดงความเสียใจอย่างสุดซึ้งมา ณ โอกาสนี้ด้วย

ขอแสดงความนับถืออย่างสูง

จอมพล ป. พิบูลสงคราม

(ป. พิบูลสงคราม)
นายกรัฐมนตรี

ประวัติย่อของเจ้าพระยามหิธร

เจ้าพระยามหิธร (ลออ ไกรฤกษ์) กำเนิดเมื่อวันพฤหัสบดีที่ ๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๑๗ เป็นบุตรพระยาเพ็ชรรัตน (โมรา ไกรฤกษ์) และท่านตาล เรียนวิชาสามัญจบชั้นประโยค ๒ โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบในพระบรมมหาราชวัง เมื่ออายุ ๑๗ ปีเศษบิดานำไปฝากทำราชการเป็นเสมียนที่ศาลฎีกา ซึ่งขณะนั้นตั้งอยู่ที่อัฏฏวิจารณ์ศาลาในพระบรมมหาราชวัง ต่อมาได้ย้ายไปอยู่กรมราชเลขานุการฝ่ายกฤษฎีกา แล้วย้ายไปเป็นเลขานุการเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๐ ในสมัยที่กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ทรงเป็นเสนาบดี ในปีเดียวกันเจ้าพระยามหิธรสอบไล่กฎหมายได้เป็นเนติบัณฑิตรุ่นแรกของประเทศไทย ได้คะแนนสูงสุดชั้นเกียรตินิยม ได้รับพระราชทานเหรียญดุษฎีมาลาเข็มศิลปวิทยาเป็นบำเหน็จ วันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๔๓ เป็นผู้พิพากษาประจำอยู่ที่ศาลพระราชอาญา โดยได้รับเงินเดือน ๆ ละ ๒๔๐ บาท และได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นหลวงจักรปาณีศรีศลวิสุทธิ์ในปีเดียวกัน วันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๔๒ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นอธิบดีผู้พิพากษาศาลแพ่งซึ่งได้รวมเป็นศาลเดียวเป็นครั้งแรก และได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นพระในปีนั้น ครั้นวันที่ ๑ เมษายน ๒๔๔๔

โปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งปลัดทูลฉลองกระทรวงยุติธรรม รับพระราชทานเงินเดือนๆ ละ ๘๐๐ บาท เมื่อมีอายุเพียง ๒๗ ปี ท่านเป็นกำลังสำคัญของกรมหลวงราชบุรีฯ ในการปรับปรุงกิจการของกระทรวงและศาลยุติธรรมให้เข้ารูปปัจจุบัน ใน พ.ศ. ๒๔๔๖ได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นพระยาจักรปาณีศรีศลวิสุทธิ์ และในเดือน มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๓ ย้ายไปเป็นกรรมการศาลฎีกา ครั้น พ.ศ. ๒๔๕๗ โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งกรมพระนิติศาสตร์ขึ้นในกระทรวงวังสำหรับทำหน้าที่ควบคุมศาลรับสั่งพิเศษซึ่งมีอำนาจเหนือคดีที่เกี่ยวข้อง กับพระราชวงศ์และเจ้านายประเทศราช และทั้งทำหน้าที่ ปรึกษา กฎหมายส่วนพระองค์ของ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ด้วย เจ้าพระยามหิธรได้รับแต่งตั้งเป็นอธิบดีของกรมนั้นอันมีนามตำแหน่งว่า สมุหพระนิติศาสตร์

ใน พ.ศ. ๒๔๕๗ นั้นเอง โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งเนติบัณฑิตยสภาขึ้น เจ้าพระยามหิธรได้รับเลือกเป็นนายกกรรมการคนแรกของสภานี้ ครั้นวันที่ ๙ กันยายน พ.ศ. ๒๔๖๓ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งอธิบดีศาลฎีกาอันเป็นตำแหน่งสูงสุดฝ่ายตุลาการ ในวันที่ ๑๑ ธันวาคม ๒๔๖๒ โปรดเกล้าฯ ให้ย้ายไปรับตำแหน่งราชเลขาธิการอันเป็นตำแหน่งเทียบชั้นเสนาบดี ใน พ.ศ. ๒๔๖๕ ได้สถาปนาเป็นเจ้าพระยามหิธร ใน พ.ศ. ๒๔๗๕ โปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนตำแหน่งราชเลขาธิการเป็นเสนาบดีกระทรวงมุรธาธร แต่เมื่อเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้วก็กลับเป็นราชเลขาธิการอีกตามเดิม และได้กราบถวายบังคมลาออกจากราชการเพื่อรับพระราชทานบำนาญ เมื่อวันที่ ๓ กันยายน

พ.ศ. ๒๔๗๕ ต่อจากนั้นกรมราชเลขาธิการถูกยุบเลิก และได้ตั้งกรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรีขึ้นแทน ในขณะที่เจ้าพระยามหิธรออกจากราชการครั้งแรกนี้ท่านมีอายุ ๕๘ ปีเศษ ได้รับพระราชทานเงินเดือนๆละ ๒๗๐๐ บาท

ในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๘ ท่านได้กลับเข้ารับราชการในตำแหน่งการเมืองเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรมอยู่จนวันที่ ๒๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๐ เมื่อคณะรัฐมนตรีลาออกทั้งคณะ ท่านจึงพ้นจากตำแหน่ง และออกรับพระราชทานบำนาญอีกครั้งหนึ่ง

ใน พ.ศ. ๒๔๘๒ ท่านได้รับแต่งตั้งเป็นศาสตราจารย์วิสามัญในมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง และในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๘ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ได้มอบปริญญานิติศาสตร์ดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ให้แก่ท่านเป็นคนแรกในประเทศไทย

ครั้นวันที่ ๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๙๙ ภายหลังที่ท่านมีความชราจนอวัยวะต่าง ๆ หยุดทำงาน ท่านได้ถึงแก่อสัญญกรรมโดยมิได้มีอาการเจ็บป่วยอย่างใด คำนวณอายุได้ ๘๑ ปี ๑๐ เดือนกับ ๖วัน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานโกษฐ์ไม้ ๑๒ ประกอบศพเป็นเกียรติยศ และทรงบำเพ็ญพระราชกุศลให้ ๗ วัน ตามแบบอย่างศพเจ้าพระยาเสนาบดีชั้นหิรัญบัตร์ โปรดเกล้าฯ ให้กำหนดการพระราชทานเพลิงศพที่วัดเทพศิรินทราวาศ ณ วันที่ ๑๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๙ โดยจัดเป็นงานเสด็จพระราชดำเนิน ทั้งนี้เป็นพระมหากรุณาธิคุณล้นเกล้าฯ แก่เจ้าพระยามหิธรและครอบครัว.

พัฒนาการการศึกษากฎหมาย
ในประเทศไทย

โรงเรียนกฎหมายในประเทศไทยลำดับได้ ๕ สมัย

๑. สมัยก่อนเป็นโรงเรียนหลวง

๒. สมัยเป็นโรงเรียนหลวงชั้นอุดมศึกษา

๓. สมัยสภานิติศึกษา

๔. สมัยคณะนิติศาสตร์ในจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย

๕. สมัยปัจจุบันมี ๓ สำนักศึกษา

(๑) มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ซึ่งต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

(๒) สำนักอบรมศึกษากฎหมายแห่งเนติบัณฑิตยสภา

(๓) แผนก นิติศาสตร์ใน คณะ รัฐศาสตร์จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย

บทที่ ๑ สมัยก่อนเป็นโรงเรียนหลวง

การเรียนกฎหมายในสมัยก่อนนั้น ตามความเห็นของเจ้าพระยามหิธร (ลออ ไกรฤกษ์) จากในเรื่องวิชากฎหมายของบางประเทศซึ่งแสดงที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มีความตอนหนึ่งว่า "--ยังไม่มีเครื่องตีพิมพ์ กฎหมายไม่แพร่หลายกว่าจะคัดได้ตละจบก็ยากเพราะหนังสือมาก จึงมักมีค้นเป็นลักษณะตามหน้าที่แห่งการงาน นอกจากของหลวง ๓ ฉบับ เห็นจะน้อยแห่งที่มีความบริบูรณ์ - -- เมื่อกฎหมายมีอยู่น้อยฉบับเช่นนี้ ข้าพเจ้าคิดว่าที่มาแห่งการศึกษานอกจากวัดซึ่งเป็นมหาวิทยาลัยที่รวมใหญ่แล้วคงมาจากพวกอาลักษณ์ ลูกขุน ราชบัณฑิตและผู้ที่มีหน้าที่เกี่ยวข้องในทางคดี--- ในรัชกาลที่ ๕ มีความลำบากด้วยเรื่องศาลกงสุล เพราะคนในบังคับต่างประเทศได้ใจ ทำให้การงานติดขัดไม่สะดวก ความคิดที่จะแก้ก็มีอยู่ที่ต้องพยายามให้เลิกศาลกงสุล เมื่อ ร.ศ. ๑๑๕ รัฐบาลได้จ้างมิสเตอร์ยี โรแลง ยัคคะมินส์ผู้ที่เป็นเสนาบดีในกรุงเบลเยี่ยมแต่ก่อนมารับราชการเป็นที่ปรึกษาทั่วไป ภายหลังได้เป็นเจ้าพระยาอภัยราชาสยามานุกูลกิจ ท่านผู้นี้เป็นศาสตราจารย์ในวิชากฎหมาย ได้ถวายความเห็นให้ปลูกเพาะวิชานี้ เพื่อทำกฎหมายและจัดการศาลยุติธรรมให้ดีขึ้น แต่ขณะนั้นโรงเรียนกฎหมายก็ยังไม่มี และคนดีที่จะจัดก็ยังหาตัวเหมาะ

ไม่ได้ ต้องรั้งรอมาจนถึง ร.ศ. ๑๑๕ ในกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ แต่ยังดำรงพระยศเป็นพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ สำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยออกสฟอดกลับเข้ามา เมื่อได้ทรงฝึกหัดราชการจนเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยแล้ว ได้โปรดให้ไปเป็นข้าหลวงพิเศษจัดการศาลยุติธรรมในหัวเมือง ในปลายปีโปรดให้มาเป็นเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม ครั้น ร.ศ. ๑๑๖ ก็ทรงจัดตั้งโรงเรียน (กฎหมาย) ขึ้น ในชั้นแรกทรงสอนที่ห้องเสวยซึ่งอยู่ติดกับห้องเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม แต่จำนวนได้ทวีขึ้นรวดเร็วจนห้องนั้นไม่พอ จึงย้ายไปยังตึกสัสดีห้องกลางที่เป็นศาลอาญาเดี๋ยวนี้(ตึกนั้นรื้อเสียแล้วตรงที่เป็นสำนักงานเนติบัณฑิตยสภาบัดนี้) ทรงสอนด้วยพระองค์เองทุกวันภายหลังที่เสวยเวลากลางวัน"

เรื่องโรงเรียนกฎหมายนี้ แม้ในรัชกาลที่ ๕ จะไม่ปรากฏฐานะในทางราชการก็ดี แต่การสอบไล่ในปีแรก มีแจ้งความกระทรวงยุติธรรมในราชกิจจานุเบกษาเล่ม ๑๔ วันที่ ๒๒ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๑๖ หน้า ๕๓๐ พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ เสนาบดีกระทรวงยุติธรรมลงพระนาม มีความว่าแจ้งความแก่นักเรียนกฎหมายในกระทรวงยุติธรรม ด้วยกำหนดจะได้สอบไล่ความรู้นักเรียนซึ่งจะเป็นเนติบัณฑิตณที่ประชุมข้าหลวงใหญ่ในวันที่ ๒-๓-๔-๕-๖-๗ ธันวาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ กฎหมายที่จะสอบไล่นั้นคือ ๑. อาญา ๒. สัญญา ๓. มรดกกับประทุษร้ายส่วนแพ่ง ๔. ผัวเมีย ทาษและประกาศต่างๆ ๕. วิธี

พิจารณา ๖. กฎหมายระหว่างประเทศ เพราะฉะนั้นให้นักเรียนกฎหมายในกระทรวงยุติธรรมผู้มีความประสงค์จะเข้าสอบไล่ รีบไปลงชื่อที่โรงเรียนกฎหมายเสียโดยเร็ว เพื่อเจ้าพนักงานจะได้รวบรวมบัญชีรายชื่อเสนอต่อข้าหลวงผู้ที่จะสอบไล่นั้น แต่กฎหมายระหว่างประเทศนั้นแม้ว่านักเรียนยังไม่พอใจจะสอบไล่ในคราวนี้จะสอบแต่กฎหมาย ๕ อย่างก่อนก็ได้ ข้าหลวงผู้สอบไล่จะไม่เอาเป็นตกเพราะที่นักเรียนไล่กฎหมายระหว่างประเทศไม่ได้ในคราวนี้เลย แต่นักเรียนผู้นั้นจะต้องเข้าสอบไล่กฎหมายระหว่างประเทศในคราวหลังต่อไป และปรากฏความในประกาศพระราชทานพระสุพรรณบัตรสถาปนาพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ขึ้นเป็นกรมหมื่นราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ในราชกิจจานุเบกษาฉบับลงวันที่ ๑๙ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๑๘ หน้า ๔๘๒ ตอนหนึ่งว่า - - - - - ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ทรงรับตำแหน่งที่เสนาบดีกระทรวงยุติธรรม ได้ทรงเริ่มจัดการแก้ไขเปลี่ยนแปลงในกระทรวงยุติธรรมกรุงเทพฯ แลตั้งโรงเรียนกฎหมายขึ้น ทรงแนะนำสั่งสอนด้วยพระองค์เอง ได้ผู้ซึ่งมีความสามารถพอควรแต่ที่จะเป็นผู้พิพากษาได้ขึ้นหลายนาย - - - - - ถึงว่าการที่จะจัดให้เต็มบริบูรณ์ตามความมุ่งหมายยังไม่สำเร็จตลอดไปได้ในเวลาอันน้อยดังนี้ โดยเหตุที่มีความขัดข้องบางอย่าง มีหาคนที่สมควรแก่หน้าที่ไม่ได้ ก็ได้ทรงพระอุตสาหะจัดการศึกษากฎหมายแลเลือกหาผู้มีความสามารถที่พอจะทำการในหน้าที่ได้ให้รับราชการ

ไปแลแก้ไขจัดการเพิ่มเติมไปโดยลำดับ นับว่าเป็นที่หวังใจได้ว่าการศาลยุติธรรมคง จะได้ตั้งมั่นคงแพร่หลายไปทั่วอาณาเขตร์ โดยไม่นานเวลา - - - - - นอกจากนี้ยังมีหลักฐานปรากฏตามคำกราบบังคบทูลของสภานายกพิเศษแห่งเนติบัณฑิตย สภาในการที่ทรงรับตาแหนงสมาชกกตมศกดแหงเนตบณฑตยสภาเมอวนท ๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๖๙ ตอนหนึ่งว่า - - - - - โรงเรียนกฎหมายนั้นเล่า ก็มีกำเนิดสืบเนื่องมาแต่พระบรมราโชบายแห่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่จะทรงยังราชการยุติธรรมให้เป็นไปด้วยดีตามความต้องการของประเทศ เหตุทรงพระราชดำริเห็นถ่องแท้ว่าราชการยุติธรรมจะต้องดำเนินให้ทันกับความ จำเริญทางบ้านเมือง การที่จะจัดราชการยุติธรรมให้ดีขึ้นนั้นอาจแยกประเภทแห่งวิธีการออกได้เป็นสอง คือจัดระเบียบศาลให้ดำเนินได้แคล่วคล่องอย่างหนึ่ง จัดพระราชกำหนดกฎหมายให้มีพอทันกับความต้องการของบ้านเมืองอย่างหนึ่ง การจัดระเบียบศาลให้ดีขึ้นก็ดีจะต้องมีผู้รู้กฎหมายเชี่ยวชาญเป็นจำนวนมากขึ้นตามลำดับ สำหรับเป็นผู้พิพากษาในศาล สำหรับเป็นผู้ร่างกฎหมายใหม่ และสำหรับเป็นผู้ใช้ความรู้แนะนำประชาชนผู้มีคดีข้อพิพาทให้ดำเนินไปตามคลองนิติธรรม อันมีเล่ห์เหลี่ยมผิดและถูกมากเกินผู้มิได้ศึกษาโดยเฉพาะจะสามารถล่วงรู้ได้ ดังนี้เป็นต้น วิธีที่จะจัดให้เกิดมีผู้รู้กฎหมายเชี่ยวชาญมากขึ้นโดยจำนวนที่จำจะต้องมีตามลำดับเวลานั้น ก็มีวิธีเดียวแต่ที่จะตั้งโรงเรียนขึ้นเป็นสำนักสำหรับสั่งสอนกุล

บุตรผู้สนใจศึกษากฎหมาย พระบาทสมเด็จพระปิยมหาราชจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานมอบให้เป็นภาระของพระเจ้าพี่ยาเธอกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ทรงจัดตั้งโรงเรียน กฎหมายเป็นเครื่องชักชวนให้มีผู้นิยมเรียน วิชาแผนก นั้นเป็น ปึก แผ่นขึ้นกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ทรงพระอุตสาหะก่อร่างสร้างโรงเรียนกฎหมายให้เกิดขึ้น- - - - ในชั้นต้นเมื่อครูอื่นยังไม่มี กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ต้องสอน เองจนได้นักเรียนมีความรู้สอบไล่ได้เป็นเนติบัณฑิตเป็นจำนวนน้อยก่อน แล้วมากขึ้น ๆ เป็นกำลังในราชการยุติธรรมเป็นอันมาก ต่อมากรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ทรงเลือกศิษย์ที่ทรงสั่งสอนจนสอบไล่ได้เป็นเนติบัณฑิตแล้วจัดว่า มีความรู้ดีให้ช่วยกันสอนกฎหมายเพิ่มจำนวนครูขึ้นตามขนาดของโรงเรียนที่ขยายออกไป ครั้นโรงเรียนเติบโตมากขึ้นจนเกินที่จะทรงดูแลพระองค์เดียวได้ ก็ทรงจัดให้มีกรรมการดูแลปกครองและอำนวยการสอนวิชา ได้รับความค้ำชูของกระทรวงยุติธรรมให้กระ ทำการลุล่วงไปได้ - - - - - และมีปรากฏตามคำกราบบังคมทูลของเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมในการที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดพระรูปศิลาจำหลักของ พระเจ้าพี่ยาเธอกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ และรูปเจ้าพระยาอภัยราชา (โรแลง ยัคมินส์) ณ โรงเรียนกฎหมายเมื่อวันที่ ๑๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๐ ตอนหนึ่งว่า - - - - - ในการที่กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ทรงจัดระเบียบราชการในกระทรวงก็ดี ในศาลก็ดี

ในการศึกษากฎหมายก็ดีมีผลเป็นความจำเริญสืบเนื่องมาจนเวลานี้ และอุปการะที่ประทานแก่การศึกษากฎหมาย โดยเฉพาะนั้นย่อมเป็นเครื่องให้ผู้ศึกษากฎหมายรู้สึกพระคุณอยู่เสมอ เมื่อได้เสด็จพ้นหน้าที่ราชการยุติธรรมไปทรงรับราชการอื่น และบัดนี้ได้สิ้นพระชนม์แล้วเป็นหลายปี ผู้ศึกษากฎหมายก็ยังรู้สึกจากตำราและแบบแผนที่ทรงทำไว้เหมือนหนึ่งว่ายังมีส่วนแห่งพระองค์คงอยู่ในโรงเรียนสืบไป อนึ่งในการที่กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ได้ทรงจัดราชการกระทรวงยุติธรรม และการศึกษากฎหมายให้มีผลเป็นความเจริญแผ่กว้างไปนั้น ได้ทรงรับความแนะนำช่วยเหลืออันเป็นประโยชน์นานัปการจากเจ้าพระยาอภัยราชา (โรแลงยัคมินส์) ที่ปรึกษาราชการแผ่นดินผู้เป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าพระยาผู้นั้นจึงเป็นผู้มีส่วนสำคัญในการดัดแปลงราชการยุติธรรมและริเริ่มการศึกษากฎหมายตามแบบใหม่ด้วยอีกผู้หนึ่ง - - - - - เฉพาะในราชการยุติธรรมซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ทรงริเริ่มดัดแปลงและดำเนินการตามแบบใหม่นั้น ถึงแม้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงทราบแน่ในพระราชหฤทัยว่าพระราชโอรสพระองค์นั้นประกอบด้วยความเฉลียวฉลาดรอบรู้ในวิชาการอันได้ทรงศึกษามาแม่นยำแล้ว และทั้งเป็นผู้ประกอบด้วยความเพียรมาดมุ่งอยู่แต่จะถึงซึ่งความสำเร็จในราชการซึ่งทรงรับมอบหมายให้จัดนั้นก็จริง แต่ก็ยังเป็นผู้มีพระชนม์มายุน้อย

ยังไม่มีความคุ้นเคยในราชการมานานนัก ไม่ไว้พระราชหฤทัยลงไปทีเดียวว่าจะทรงจัดราชการผ่อนปรนทางเก่าและใหม่ให้เข้าเกลียวกันเป็นที่เรียบร้อยได้ จึงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาอภัยราชาผู้มีความรู้และความชำนาญเป็นผู้คอยช่วยเหลือตกเตือนกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์อีกชั้นหนึ่ง เจ้าพระยาอภัยราชารับพระราชทานภาระอันนั้นแล้วก็ได้ปฏิบัติพระราชประสงค์ช่วยเหลือเกื้อหนุนกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์เต็มความสามารถ จนได้ทรงจัดราชการสำเร็จไปดังพระราชประสงค์ - - - - -

การสอนกฎหมายในตอนแรกนั้น ปรากฏข้อความในเรื่องวิชากฎหมายของบางประเทศ ซึ่งเจ้าพระยามหิธรแสดงที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ตอนหนึ่งว่า "- - - - - โรงเรียนกฎหมายในขณะนั้นจัดเป็นครึ่งราชการคล้ายหอพระสมุด เจ้าหน้าที่เรียกว่ากรรมสัมปาทิกมีสภานายก เลขานุการ เหรัญญิก และผู้ช่วยอีก ๒ คน พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ทรงสอนประจำมีพระยาประชากิจกรจักร์ (แช่ม บุนนาค) ช่วยบ้าง นอกนั้นที่มีชื่อเป็นผู้สอนคือขุนหลวงพระไกรสี (เปล่ง) กรมหลวงพิชิตปรีชากรและพระองค์เจ้าวัชรีวงษ์ ในจำนวนนักเรียน ๑๐๐ คนเศษมีผู้พิพากษาหัวเมืองอย่างเช่น พระยาสุริยเดชวิเศษฤทธิ์อธิบดีผู้พิพากษาศาลมณฑลนครราชสีมาและพระภักดีราชอธิบดีผู้พิพากษาศาลมณฑลกรุงเก่ามาฟังคำสอนและฝึกอบรมด้วย การเรียนกฎหมายครั้งนั้นครึกครื้น เพราะกล้าพูดกล้าถาม ฝ่ายอาจารย์

ก็ยินดีอธิบายให้ความแจ่มใสแก่นักเรียน มีผู้เห็นกันมากว่า พระองค์มีพระนิสัยเป็นอาจารย์ดีอย่างยิ่ง หนังสือที่ทรงใช้สอน คือกฎหมาย ๒ เล่ม ซึ่งภายหลังเผล็ดผลเป็นกฎหมายบางเรื่อง หรือกฎหมายราชบุรี ทางอาญาใช้ประมวลกฎหมายอินเดียเป็นหลัก วิธีพิจารณาสัญญา และประทุษร้ายส่วนแพ่งใช้ตำรากฎหมายอังกฤษ ทรงอธิบายว่าเราจะพุ้ยไปฝ่ายเดียวไม่เหลียวแลดูใครนั้นไม่ได้ ต้องเดินตามทางกฎหมายที่โลกนิยม นอกจากสอนประจำวัน ยังทรง แต่งตำรา กฎหมาย ขึ้นในปีนั้น อีกหลาย ลักษณะ เหนื่อยอ่อนไปตามกันทั้งผู้สอนผู้เรียน พระองค์ทรงกรุณาห่วงใยในพวกนักเรียนกฎหมายมาก อยากจะให้ใช้วิชาเป็นประโยชน์จริง ๆ ทรงสนับสนุนในการว่าความ นักเรียนคนใดไม่มีความจะว่าก็ให้ว่าความแทนผู้ต้องหาในเรือนจำ ถึงคราวงานเฉลิมพระชนม์พรรษา มีพระประสงค์จะให้ท่านข้าราชการผู้ใหญ่ได้รู้จักกันกับนักเรียนได้มีการเลี้ยงอาหารค่ำอย่างดี ทรงสิ้นเปลืองเป็นอันมาก - - - - - "

การสอบไล่ปีแรกเจ้าพระยามหิธรกล่าวว่า " - - - - - ข้อสอบไล่มีวันละ ๑๐ ข้อ เว้นแต่กฎหมายระหว่างประเทศในปีนั้นมี ๙ ข้อ ใช้เวลาสอบวันละ ๔ ชั่วโมง คือตั้งแต่ ๙.๐๐ น. ถึง ๑๓.๐๐น. สถานที่สอบไล่อาศัยศาลาการเปรียญใหญ่วัดมหาธาตุ ซึ่งแลดูทางศาลก็เห็นสูงตระหง่านอยู่นั้น - - - - - กรรมการผู้สอบไล่ฝ่ายไทย ๓ คือ พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ พระยา

ประชากิจกรจักร์ ขุนหลวงพระไกรสี ฝรั่ง ๒ คือ เจ้าพระยาอภัยราชาสยามานุกูลกิจศาสตราจารย์กับมิสเตอร์อาร์. เย. เกิก ปาตริก หมอกฎหมายชาวเบลเยี่ยม ทั้ง ๕ ท่าน ระหว่างคุมการสอบไล่ก็ได้ตรวจกระดาษข้อสอบของนักเรียนไปพลางด้วย

วิธีลงคะแนนตรวจข้อสอบในขณะนั้นใช้อยู่ ๓ วิธี สุดแล้วแต่ความถนัดของผู้ใดแต่ผลก็คล้ายๆ กันคือเทียบดังนี้

ดีที่สุด	๑๐	หรือ	๑๐๐
ดีมาก	๙	หรือ	๙๐
ดี	๘	หรือ	๘๐
ดีแต่มีอ่อนบ้าง	๗	หรือ	๗๐
พอใช้ค่อนดี	๖	หรือ	๖๐
พอใช้	๕	หรือ	๕๐
พอใช้ค่อนเลว	๔	หรือ	๔๐
ยังอ่อนค่อนดี	๓	หรือ	๓๐
ยังอ่อน	๒	หรือ	๒๐
ยังอ่อนค่อนเลว	๑	หรือ	๑๐
เลว	๐	หรือ	๐

ทราบว่าอักษรโรมัน s เครื่องหมายนั้นเป็น คำย่อภาษาลาตินการลงเครื่องหมาย ด้วย ตัวหนังสือว่าเป็น ทาง เลือกคน อย่างกว้างเป็นต้นเรารู้แล้วว่าเวลาสอบ ๔ ชั่วโมงต่อคำถาม ๑๐ ข้อนั้น ทำอย่างไรก็ตอบให้ดีอย่างที่สุดไม่ได้มากกว่า ๔ ข้อ ถ้าลงคะแนน

เป็นตัวอักษรและเราเห็นกระดาษของนักเรียนคนใดมีเครื่องหมายแม้ต่าง ๆ กันอย่างที่เรียงลำดับไว้นั้น ก็ดีมากแล้ว คงไล่ได้ไม่มีปัญหา แต่ถ้าลงคะแนนเป็นตัวเลขผสมกันจะได้ไม่เต็ม ๔๐ ซึ่งอย่างดีก็เพียงคาบเส้น แต่การลงคะแนนด้วยตัวเลขดีแก่คนที่ตอบพอประมาณปานกลางทั้ง ๑๐ ข้อ ซึ่งไม่ใช่นิสัยใจป้ำ ในกรมหลวงราชบุรีทรงใช้วิธีลงคะแนนเป็นตัวหนังสือ ในที่สุดมีนักเรียนกฎหมายที่สอบไล่ได้ในคราวนี้ ๙ คน ล้วนเคยทำงานมาแล้ว แบ่ง ๒ ชั้นๆ ที่ ๑ มี ๔ คน ชั้นที่ ๒ มี ๕ คน ในชั้นที่ ๑ มีผู้ได้เหรียญดุษฎีมาลา ๑ ซึ่งได้รับพระราชทานเมื่อวันที่ ๒๖ มกราคม ร.ศ. ๑๑๖ (คือเจ้าพระยามหิธรซึ่งสอบไล่ได้เป็นที่ ๑ ในจำนวน ๙ คนนั้น) ส่วนประกาศนียบัตรประทับตราจันทรมณฑลนั้นมาได้รับเมื่อวันที่ ๑ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๑๗

ผู้ที่สอบไล่กฎหมายได้แล้วนั้นได้ชื่อว่าเป็นเนติบัณฑิต ได้มีบัญญัติสำหรับเนติบัณฑิตตั้งแต่ ร.ศ. ๑๑๗ มีใจความให้มีกรรมการเนติบัณฑิต ๔ คน คือ สภานายก เลขานุการ เหรัญญิก และสารวัตร ให้กรรมการทำการซึ่งที่ประชุมเนติบัณฑิตได้ตกลงกันและทำการแทนเนติบัณฑิตทั้งหลาย ๑ ปีเปลี่ยน เนติบัณฑิตมีเสื้อดำเป็นเครื่องหมาย ให้ใช้เมื่ออยู่ในศาลทุกเวลาเว้นเสียแต่เป็นจำเลยในความอาญาและเป็นพยานในศาล ให้กรรมการเนติบัณฑิตมีอำนาจตั้งผู้สอนนักเรียนเป็นครั้งเป็นคราวได้ วิชาที่จะสอบไล่นักเรียนให้เป็นดังนี้คือ ๑. ลักษณะอาญา ๒. ลักษณะ

สัญญา ๓. วิธีพิจารณาและกฎหมายระหว่างประเทศ ๔. ลักษณะผัวเมีย ทาษและมรดก ๕. ประทุษร้ายส่วนแพ่งและพระราชบัญญัติต่างๆและถามด้วยปากเปล่าอีกวันหนึ่ง เมื่อนักเรียนกฎหมายคนใดไล่ได้แล้วให้กรรมการโรงเรียนจัดการสอนสารบบและ บัญชีความจะสอนเองหรือจะเชิญเนติบัณฑิตผู้ใดสอนก็ได้ (วิธีเก็บสารบบและบัญชีความ บางทีก็เอาเข้าสอบไล่ในวันวิธีพิจารณา) ให้มีการสอบไล่นักเรียนเพื่อเป็นเนติบัณฑิตแต่คราวเดียวในปีหนึ่ง ให้นายกทำกรอบกระดาษสำหรับให้เนติบัณฑิตเซ็นชื่อไว้ สำหรับโรงเรียนกฎหมาย ให้กรรมการคิดและจัดการมีประชุมเพื่อรื่นเริงบ้างในระหว่างเนติบัณฑิตตามแต่จะทำได้ เก็บเงินจากพวกเนติบัณฑิตที่เต็มใจออกเงิน ให้หาโอกาสทำให้เหมาะกับคราวที่เนติบัณฑิตโดยมากเข้ากรุงเทพ ฯ เช่นเวลาการนักขัตฤกษ์เฉลิมฉัตรรัชพรรษาเป็นต้น การแจกประกาศนียบัตรแก่นักเรียนที่ไล่ได้เป็นเนติบัณฑิตก็ให้แจกเสียในวันนี้ด้วย ข้อบังคับสำหรับกรรมการเนติบัณฑิตต้องที่ประชุมเนติบัณฑิตตั้งขึ้นเป็นบทบัญญัติ ข้อบังคับนักเรียน ที่จะ ปรึกษา การใน วิธี เรียน นั้นให้อยู่ในอำนาจ กรรมการและกรรมการมีอำนาจตั้งกฎได้ ได้บัญญัติตั้งผู้สอบไล่เป็นปี ๆ ไปมีจำนวน ๕ คน ถ้ามีการจำเป็นที่จะต้องเติมผู้สอบไล่ได้อีกเท่าไร ก็ให้ผู้สอบไล่ทั้ง ๕ นี้มีอำนาจเลือกผู้สอบไล่เป็นพิเศษอีกได้ (เจ้าพระยามหิธรได้เป็นกรรมการสอบไล่คนหนึ่งตั้งแต่ร.ศ.๑๑๗ และได้เป็นกรรมการเนติบัณฑิตเป็นบางปี) เพื่อช่วยอุดหนุน

นักเรียนในทางเล่าเรียน ให้กรรมการเนติบัณฑิตแบ่งนักเรียนที่ข้ามชั้นต้นได้แล้วเป็นจำพวกตาม จำนวนเนติบัณฑิตที่ ประจำอยู่ในกรุงเทพ ฯ เรียกว่านักเรียนนั้นสังกัดขึ้นผู้นั้น เพื่อเนติบัณฑิตจะได้ช่วยอุดหนุนในทางเล่าเรียนตามแต่จะกรุณา ที่ประชุมใหญ่เป็นผู้วินิจฉัยความผิดแห่งเนติบัณฑิต ตั้งเนติบัณฑิตผู้หนึ่งเป็นผู้ชำระเด็ดขาด นอกจากผู้ที่สอบไล่ได้ ในบัญญัติยอมให้ผู้พิพากษาที่ได้เรียนวิชามาแต่ต่างประเทศเป็นเนติบัณฑิตสยามได้ แต่ผู้นั้นจะต้องมีความรู้คล่องแคล่วในกฎหมายสยาม ผู้ที่จะยอมให้เป็นเนติบัณฑิตใน ๒ อย่างนี้จะต้องโหวตกันก่อน ได้โหวตไม่น้อยกว่า ๓ ใน ๔ ส่วนของเนติบัณฑิตที่มาประชุมแล้ว จึงจะยอมให้ผู้นั้นเป็นเนติบัณฑิตได้ (ได้มีเนติบัณฑิตพิเศษตั้งแต่ ร.ศ. ๑๑๘ คือพระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นราชบุรีดิเรกฤทธิ์ เป็นต้น) และมีข้อบังคับสำหรับโรงเรียนมีใจความว่า คนที่มาเป็นนักเรียนกฎหมายต้องได้รับอนุญาตจากเสนาบดี กระทรวงยุติธรรมหรือผู้ ซึ่งเสนาบดี กระ-ทรวงยุติธรรมอนุญาตให้เป็นผู้รับผิดชอบ การขออนุญาตต้องมีผู้นำด้วย ถ้าไม่มีประกาศนียบัตรชั้นประโยค ๒ หรือชั้นมัธยมของหนังสือไทยหรือประกาศนียบัตรของวิทยาลัยอื่น ๆ ซึ่งพอเทียบกันได้ ผู้นั้นจะต้องสอบความรู้ชั้นต้นของโรงเรียนกฎหมาย ประโยคที่จะสอบไล่นั้นคือ ๑. เรียงความตามคำถาม ๒. เรียงความตามเรื่องที่อ่านหรือเล่าให้ฟังโดยพิศดาร ๓. ย่อความ ๔. เขียนตามคำบอก ๕. เลข ๖. พงศาวดารไทย สำหรับผู้พิพากษาเข้ามาเป็นนักเรียน

ยกเว้นไม่ต้องสอบความรู้ชั้นต้น นักเรียนคนใดจะเป็นทนายว่าความต้องขออนุญาตก่อน ได้รับค่าจ้างว่าความแล้วทำให้ความเขาเสียด้วยเหตุที่รับสินบนจากอีกฝ่ายหรือโกงค่าจ้างเขาแล้ว ละเลยไม่ทำการตามหน้าที่ หรือทำให้ความเขาเสียโดยไม่มีเหตุอันสมควร เป็นต้นว่าขาดนัด นักเรียนผู้นั้นจะต้องมีโทษฐานละเมิดข้อบังคับ ห้ามมิให้นักเรียนที่ได้มาจดชื่อยังไม่ถึง ๓ เดือนขออนุญาตเป็นทนายว่าความ เว้นแต่ได้อนุญาตพิเศษ ผู้ที่มิได้จดชื่อเป็นนักเรียนในโรงเรียนนี้หรือได้มาจดชื่อไว้แต่ไม่ถึงปี จะเข้าสอบความรู้ในที่ประชุมข้าหลวงใหญ่ไม่ได้เป็นอันขาด เว้นแต่จะได้รับอนุญาตพิเศษจากครูแล้วจึงเข้าสอบไล่ได้ ตั้งแต่วันที่ ๑๗ เมษายน ร.ศ. ๑๒๑ ซึ่งเป็นวันประชุมเนติบัณฑิตคราวนั้นเป็นต้นไป โรงเรียนกฎหมายให้มีการประชุมเดือนหนึ่ง ๒ ครั้ง กรรมสัมปาทิก (กรรมการเนติบัณฑิต) มาประชุมด้วยจงทุกท่านพร้อมด้วยนักเรียนเป็นหน้าที่ของกรรมสัมปาทิกจะพูดปรึกษากันในระหว่างกรรมสัมปาทิกเรื่องความเป็น อยู่ ของโรงเรียน ที่ กรรมสัมปาทิก คนใด เห็น ว่าไม่ดำเนินไปตามระเบียบหรือมีนักเรียนประพฤติผิด ข้อบังคับ หรือถูกฟ้องกล่าวโทษ ในเวลานี้นักเรียนที่อยู่พร้อมในที่นั้นยังไม่มีอำนาจที่จะพูดได้จนกว่ากรรมสัมปาทิกจะได้พูดตกลงกันเสร็จแล้ว ต่อนั้นไปถ้านักเรียนคนใดมีข้อความที่ตนเห็นว่าควร จะเสนอ กรรม-สัมปาทิกทราบ หรือตนเห็นว่าควรจะกล่าวในที่ประชุมในเรื่องความเป็นไปของโรงเรียนที่ไม่ดำเนินตามระเบียบและ กรรมสัมปาทิกยัง

ไม่ทราบ นักเรียนคนนั้นก็มีอำนาจที่จะพูดได้ เมื่อเสร็จการปรึกษาข้อเกี่ยวกับโรงเรียนแล้ว นักเรียนจึงจะได้พูดโต้เถียงกันด้วยเรื่องปัญหาข้อบทกฎหมาย ซึ่งนักเรียนผู้หนึ่งมีความเห็นอย่างหนึ่งและอีกคนหนึ่งไม่เห็นด้วย เมื่อนักเรียนโต้เถียงกันเสร็จแล้ว เนติบัณฑิตผู้เป็นประธานต้องย่อความที่เขาเถียงกันและอธิบายข้อความให้นักเรียนทั้งหลายเข้าใจ เพื่อจะได้โหวตว่าฝ่ายใดถูกฝ่ายใดผิด และนักเรียนที่จะมีอำนาจโหวตได้นั้น ต้องเป็นผู้ที่ได้ไล่วิชา ชั้นต้นได้แล้วหรือมีผู้ประกาศนียบัตรหนังสือไทยประโยค ๒ กรรมสัมปาทิกจะเชิญเนติบัณฑิตคนใด คนหนึ่ง มานั่งเป็น ประธานในเวลาประชุมทุกคราวไป ข้อปัญหาต่าง ๆ ที่นักเรียนจะพูดโต้เถียงกันนั้น เป็นหน้าที่ของครูจะต้องคิดจัดไว้ก่อนเวลาประชุม ครูต้องบอกให้นักเรียนทราบไว้และต้องเสนอให้เลขานุการทราบด้วย เพื่อจะได้ชี้แจงแก่เนติบัณฑิตผู้ที่จะมานั่งเป็นประธาน เนติบัณฑิตที่เป็นประธานเป็นผู้ชี้ขาดข้อที่ไม่ตกลง คนอื่นที่ไม่ใช่นักเรียนหรือ เนติบัณฑิตถ้าได้รับ อนุญาต จากกรรม สัมปาทิก แล้ว ยอม ให้เข้านั่งฟังได้ แต่จะยอมให้เข้ามาในที่ประชุมเมื่อนักเรียนจะตั้งต้นพูดเถียงกันด้วยเรื่องปัญหาต่าง ๆ จะเข้ามาในที่ประชุมเวลากรรมสัมปาทิกพูดกันเรื่องการจัดการโรงเรียนไม่ได้ เลขานุการต้องทำรายงานการประ ชุมไว้ทุกครั้งและ จดรายชื่อเนติบัณฑิตผู้ที่ถูกเชิญมานั่งเป็นประธานทุกคราว และให้หมายเหตุลงไว้ด้วยว่าเนติบัณฑิตคนใดถูกเชิญแล้วไม่มาโดยไม่มีเหตุ เพื่อเสนอที่ประ-

ชุมใหญ่เมื่อสิ้นปีตั้งแต่ปี ร.ศ. ๑๒๒ เป็นต้นไป เมื่อถึงคราวสอบไล่วิชาชั้นต้นแล้วกรรมการจะได้รวมนักเรียนทั้งเก่าใหม่ บรรดาที่ข้ามชั้นต้นจับสลากรายชื่อเนติบัณฑิตที่ประจำราชการอยู่ ณ กรุงเทพ ฯ นักเรียนผู้ใดจับได้ในชื่อเนติบัณฑิตผู้ใดจะได้ลงบัญชีไว้ที่โรงเรียนกฎหมายว่านักเรียนผู้นั้นสังกัดขึ้นผู้นั้น นักเรียนที่มีสังกัดขึ้นแก่ผู้ใดมีโอกาศที่จะขอความกรุณาหารือ ในวิชากฎหมายแก่ผู้นั้นหรือจะไปหารือแก่ผู้อื่นที่ตนไม่มีสังกัดขึ้น ถ้าเขามีความเต็มใจที่จะรับคำหารือแล้วก็ได้ หรือจะเรียนแต่เฉพาะที่โรงเรียนโดยไม่ไปหารือแก่ผู้ใดเลยก็ได้ เนติบัณฑิต จะกรุณาแก่นักเรียนอันสังกัดขึ้นแก่ตนหรือสังกัดผู้อื่น ตามแต่จะสงเคราะห์ได้หรือจะไม่เอื้อเฟื้อเลยก็ไม่ขัดขืนใจ หรือจะโอนนักเรียนที่สังกัดขึ้นแก่ตนให้เนติบัณฑิตอื่นซึ่งเขารับโอนก็ได้ ให้เสนอความดีของเนติบัณฑิต ที่มีความกรุณาให้ความรู้แก่นักเรียนต่อที่ประชุมใหญ่

บทที่ ๒ สมัยเป็นโรงเรียนหลวงชั้นอุดมศึกษา

ตามบัญญัติของสภาเนติบัณฑิต และข้อบังคับสำหรับโรงเรียนกฎหมายดังกล่าวแล้วย่อมเห็นได้ว่าการจัดการโรงเรียนให้เป็นหน้าที่ของกรรมการเนติบัณฑิต แบ่งเบาภาระของเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม ผู้มีหน้าที่ล้วนแต่เป็นศิษย์ย่อมต้อง ช่วยเหลือด้วยความเต็มใจเป็นการสนองพระเดชพระคุณอาจารย์ด้วย การ

ทั้งปวงคงเป็นไปสมดังพระประสงค์ ครั้นปลายรัชกาลที่ ๕ พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นราชบุรี ดิเรกฤทธิ์ พ้นจาก ตำแหน่ง เสนาบดีกระทรวงยุติธรรม ผู้ที่ดำรงตำแหน่งเสนาบดีแทนไม่ใช่เนติบัณฑิตหรือเป็นอาจารย์ของพวกเนติบัณฑิต คงจะมีการขัดข้องเกี่ยวแก่เรื่องโรงเรียนกฎหมาย ฉนั้นในรัชกาลที่ ๖ หม่อมเจ้าจรูญศักดิ์กฤดากรเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม จึงมีลายพระหัตถ์ที่ ๒๐/๕๗๑ ลงวันที่ ๑๗ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๓๐ กราบบังคมทูลมีใจความว่า โรงเรียนกฎหมายซึ่งเป็นอยู่แต่เดิมมา อำนาจที่กระทรวงยุติธรรมจะจัดการโรงเรียนจะเป็นอำนาจของคณะเนติบัณฑิตหรืออำนาจกระทรวงยุติธรรมประการใดยังครึ่ง ๆ กลาง ๆ ไม่แน่ลงได้ ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้โรงเรียนนี้เป็นโรงเรียนหลวงอยู่ในกระทรวงยุติธรรม ให้เสนาบดีกระทรวงยุติธรรมมีอำนาจจัดการบังคับบัญชาตลอดไป ในส่วนนักเรียนกฎหมายผู้ที่ได้ข้ามวิชาชั้นต้นแล้วขอพระราชทานให้เป็น นักเรียนชั้นอุดมศึกษาต่อไป ได้มีลายพระราช หัตถ์เลขา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ ๑๙/๑๙๙ ลงวันที่ ๑๙ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๓๐ อนุญาต แล้วให้ปรึกษากระทรวงกลาโหมว่าเพียงขึ้ดใดจึงจะยกเป็นอุดมศึกษา และได้มีประกาศให้โรงเรียนกฎหมายเป็นโรงเรียนหลวงขึ้นกระทรวงยุติธรรมลงวันที่ ๗ มิถุนายน ร.ศ. ๑๓๐ มีความว่า โรงเรียนกฎหมายซึ่งสำหรับสอนวิชากฎหมายที่ตั้งอยู่ในสถานที่ของกระทรวงยุติธรรมนั้น ยังหามีผู้จัดการทนุบำรุงรับผิดชอบ

โดยตรงต่อโรงเรียนไม่ ทรงพระราชดำริห์เห็นว่า วิชากฎหมายนี้ พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหมื่นราชบุรี ดิเรกฤทธิ์ เป็นผู้ที่ได้ตั้ง การสอน และสอบไล่ขึ้นเป็นครั้งแรกเฉพาะแต่ในโรงเรียนนี้ เพื่อที่จะให้ โรงเรียนนี้ตั้งมั่นอยู่ต่อไป ควรจะให้มีผู้รับผิดชอบจัดการโรงเรียน ให้เป็นหลักฐาน เพราะฉนั้นตั้งแต่นี้ไปให้โรงเรียนกฎหมายที่ได้ ตั้งอยู่แล้วนี้เป็นโรงเรียนหลวงขึ้นแก่กระทรวงยุติธรรม ให้เสนาบดี กระทรวง ยุติธรรม เป็นผู้มีหน้าที่รับผิดชอบ และจัดการ โรงเรียน นี้ สืบไป และเมื่อวันที่ ๑๑ สิงหาคม ร.ศ. ๑๓๐ มีประกาศให้ กระทรวงยุติธรรม สอบวิชาชั้นต้น แก่นักเรียนกฎหมายที่ยังไม่ข้าม วิชาชั้นต้น กำหนดหลักสูตรสอบวิชาชั้นต้นนี้ให้เทียบเท่าวิชา ชั้นมัธยมบริบูรณ์ เมื่อสอบวิชาชั้นต้นได้แล้ว ให้ยกนักเรียน จำพวกนี้เป็นนักเรียนชั้นอุดมศึกษา ตามความในพระราชบัญญัติ ลักษณะเกณฑ์ทหาร เว้นแต่นักเรียนคนใดได้มีวิชามาแล้วแต่ โรงเรียนใด ๆ ซึ่งพอจะเทียบเท่าวิชาชั้นมัธยมบริบูรณ์ได้แล้ว คง เป็นนักเรียนชั้นอุดมศึกษาตามความในประกาศนี้ได้โดยไม่ต้องสอบ วิชาชั้นต้น

นอกจากจัดโรงเรียนกฎหมายเป็นชั้นอุดมศึกษา กระทรวง ยุติธรรมได้สร้างโรงเรียนราชวิทยาลัยขึ้นที่ตำบลบางขวาง จังหวัด นนทบุรีมีชั้นมัธยม ๘ ชั้น รับนักเรียนแต่เฉพาะกินนอนประจำ อาจารย์ใหญ่และครูประจำบ้านใช้ชาวอังกฤษ ภาษาต่างประเทศ นอกจากภาษาอังกฤษแล้วให้เรียนภาษาลาตินอีกด้วย แต่ต่อมา

โรงเรียนราชวิทยาลัยได้ย้ายไปขึ้นสภากรรมการโรงเรียนมหาดเล็กหลวงและเปลี่ยนชื่อว่าโรงเรียนวชิราวุธวิทยาลัย ส่วนสถานที่โรงเรียนราชวิทยาลัยนั้น ให้เป็นสถานที่ทำงานของจังหวัดนนทบุรี

ใน ร.ศ. ๑๓๐ นั้น เข้าใจว่าโรงเรียนกฎหมายอยู่ตรงที่นางธรณีหน้ากระทรวงยุติธรรมเวลานี้ โดยเหตุที่กระทรวงนครบาลให้รื้อกำแพงลงแล้วดูเป็นที่น่าเกลียด ได้มีลายพระราชหัตถ์เลขาที่ ๘๖/๗๔๖ ลงวันที่ ๒๖ ตุลาคม ร.ศ. ๑๓๐ ให้หม่อมเจ้าจรูญศักดิ์กฤดากร รื้อเสียให้แล้วเสร็จก่อน งานบรมราชาภิเศกสมโภช ส่วนการสอนกฎหมายให้ขอยืมที่ถาวรวัตถุหน้าวัดมหาธาตุชั่วคราว ต่อมาโรงเรียนกฎหมาย ไปอยู่ที่เรือนไม้ ระหว่างตึกศาลแพ่ง กับตึกเนติบัณฑิตยสภา แต่เวลานี้รื้อเสียแล้วตรงกับสถานที่ซึ่งเป็นร้านขายอาหารเวลานี้

ต่อมาพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจรูญศักดิ์กฤดากร พ้นจากตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมไปเป็นอรรคราชทูต พระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมือง (ม.ร.ว. ลพ สุทัศน์) มาเป็นเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมแทน(ต่อมาเป็นเจ้าพระยาอภัยราชามหายุติธรรมธร) ได้มีประกาศจัดระเบียบราชการกระทรวงยุติธรรมเมื่อ ร.ศ. ๑๓๑ (พ.ศ. ๒๔๕๕) ตั้งให้อธิบดีศาลฎีกาเป็นประธานในแผนกตุลาการ ให้เสนาบดีกระทรวงยุติธรรมมีอำนาจทั่วไปในการบังคับบัญชา แต่ในส่วนที่เป็นฝ่ายตุลาการให้เสนาบดีปรึกษาหารือกับอธิบดีศาลฎีกา และถ้ามีความเห็นแตกต่างกันก็ให้นำความกราบ

บังคมทูลเรียนพระราชปฏิบัติ อธิบดีศาลฎีกามีหน้าที่ดำริวางระเบียบราชการแนะนำความเห็นเสนอเสนาบดี ตลอดจนถึงการตั้งและผลัดเปลี่ยนตำแหน่งผู้พิพากษา ส่วนการแก้ข้อขัดข้องในปัญหาที่เกี่ยวด้วยกฎหมายนั้นเป็นหน้าที่ของอธิบดีศาลฎีกาวินิจฉัย แต่ถ้ามีข้อใดซึ่งจำต้องเรียนพระราชปฏิบัติ ให้อธิบดีศาลฎีกานำข้อความนั้นขึ้นกราบบังคมทูลเรียนพระราชปฏิบัติโดยตรงได้

สัญญา ทางพระราชไมตรี ที่ได้ทำไว้กับ ต่างประเทศยอมให้กงสุลของ ต่างประเทศ มีอำนาจ ชำระความ ของเขาได้ในประเทศไทยหรือมีอำนาจถอนคดีจากศาลไทยได้นั้น จะปลดเปลื้องไปได้ก็ต่อ เมื่อ ประเทศไทย ได้ใช้ ประมวล กฎหมาย ครบ ถ้วน แล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอม เกล้าเจ้า อยู่หัวจึงโปรดเกล้า ฯ ให้จ้างเนติบัณฑิตต่างประเทศ ซึ่งใช้กฎหมายประมวลธรรมมาดำเนินการร่างและตรวจชำระพร้อมด้วยกรรมการฝ่ายไทย จนได้ประกาศใช้ประมวลกฎหมายอาญาไปอย่างหนึ่งแล้วเมื่อ ร.ศ. ๑๒๗ ครั้นมาในรัชกาลที่ ๖ มองซิเออ ยอรชปาดูซ์หมอกฎหมายฝรั่งเศสที่ปรึกษาในการร่าง กฎหมายซึ่งออกไปประเทศ จีนได้ ถวาย บันทึกความเห็นในเรื่องการศึกษากฎหมายเพื่อการใช้ประมวลกฎหมายต่อพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงสวัสดิวัฒนวิศิษฏ์ ๆ ได้มีลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๑๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๖ กราบบังคมทูลมีความตอนหนึ่งว่า ----ครั้นพระองค์เจ้าจรูญศักดิ์ดำรงตำแหน่ง เสนาบดีกระทรวงยุติธรรมได้กราบบังคมทูลพระกรุณาขอพระราชทานให้ยกโรงเรียนนี้

ขึ้นเป็นโรงเรียนรัฐบาลอยู่ในบังคับบัญชาเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม ได้ชื่อว่า มีฐานะ อันราชการ รับรองให้ สอบไล่เนติบัณฑิตในสนามหลวงแลเมื่อนักเรียนคนใดสอบไล่ได้เป็นเนติบัณฑิตแล้ว เธอสัญญาว่าจะให้เข้ารับราชการศาล ได้รับพระราชทานเงินเดือนเริ่มแต่ ๓ ชั่งดังนี้ เป็นเครื่องบำรุงความอุตสาหะแก่กุลบุตร แต่วิธีสั่งสอนมิได้ดัดแปลงอย่างใด คงให้เป็นไปตามวิธีกฎหมายจารีตธรรมอยู่ตามเดิม การสั่งสอนในโรงเรียนนี้ ผู้ใดมีใจฝักฝ่ายในนิติสารเมื่อสอดส่องดูแล้วจะเห็นได้ว่า ทรุดโทรมลงกว่าแต่ก่อนไม่เหมือนครั้งคณาจารย์กรรมการได้ ปกครอง มีการเขม่นขมัดประกวดประขัน ครั้นยกมาขึ้นกระทรวงยุติธรรมมีแต่ครูสั่งสอนตามหลักเล็กเชอร์อยู่ ทำลุ่ม ๆ ดอน ๆ ไม่จบลักษณะกฎหมาย ไม่ตลอดเวลากำหนดเทิมเพราะขาดหัวหน้าโรงเรียน ผู้จะเอาใจใส่ในการเจริญของวิชากฎหมาย เห็นผลปรากฏได้ในการสอบไล่วิชามาทั้ง ๒ ปีนั้นแล้ว แลนักเรียนมีจำนวนมากเสียเปล่าน้อยตัวที่จงใจศึกษาจริง น่าจะสงไสยว่าจะเอาเป็นแต่ที่อาสัยพาดพิงด้วยหวังประโยชน์อื่นนั้นโดยมาก เมื่อคิดจำนวนนักเรียนเข้าสอบไล่ในศกนี้ถึง ๒๖๐ คน ที่ว่าได้แคนนพ้น ๕๐ คือพ้นเขตกึ่งเป็นแคนนข้างสูงเพียง ๔ คน ดังนี้ควรเป็นที่สลดใจอยู่ ครั้นเมื่อข้าพระพุทธเจ้ากับ กรรม การ มี ชื่อ รับ พระ ราชทาน ประชุม ศึกษาตรวจสอบแก้ร่างประมวลแพ่งจวน จะสำเร็จลงในเดือนธันวาคมนั้นมองสิเออ ปาดูซ์จึงได้ร้องขอให้ข้า พระพุทธเจ้าพิจารณาพิเคราะห์

ถึงวิธีการศึกษาวิชากฎหมายว่าบัดนี้ถึงเวลาจำเป็นแล้วที่จะพึงดำริห์จัดการให้เข้าทำนองวิธีสั่งสอนฝ่ายคอนติเนนต์คือกฎหมายประมวลธรรม สำแดงเหตุว่าวิธีทั้ง ๒ ผิดกันหลายประการ แลรัฐบาลจะออกประกาศให้ใช้กฎหมายประมวลธรรมนี้ แต่ผู้พิพากษาตุลาการที่ไม่ชำนาญในวิธีนั้น จะบังคับอรรถคดีให้ถูกต้องโดยทำนองมิได้ ย่อมจะบังเกิดความลำบากใหญ่แก่ราชการศาลยุติธรรม ข้าพระพุทธเจ้าได้สนทนาปฤกษาด้วยมองสิเออ ปาดูซ์ กับพระยาจักรปาณี (เจ้าพระยามหิธร) เป็นต้น เห็นด้วยเกล้าฯ ว่าถึงการจำเป็นจะทิ้งรารอไว้ดังนี้มิได้ ควรจะตระเตรียมดัดแปลงโรงเรียนกฎหมายให้ลงร่องลงรอยกลมกลืนกับทำนองนี้จึงจะทันท่วงที ข้าพระพุทธเจ้าจึงสั่งให้มองสิเออ ปาดูซ์ รวบรวมความเห็นที่ได้เขียนไว้เดิมตกเติมเพิ่มข้อความลงให้กระจ่างเป็นฉบับเดียวกันทำมายื่น เพื่อได้นำขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาขอพระราชทานเรียนปฏิบัติ - - - - และยังได้ทราบเกล้าฯ อยู่ว่าทรงเป็นพระราชภาระธุระโดยพิเศษในการศึกษาของกุลบุตร ทรงพระราชปรารภอยู่ในการจัดตั้งวิทยาลัยจะให้เป็นมหาสถานที่มาชุมนุมซึ่งการศึกษาชั้นสูงทั่วทุกสาขาวิทยาลัยฝ่ายพลเรือน ข้าพระพุทธเจ้ามาคำนึงว่าวิชากฎหมายนี้ย่อมเป็นสาขาอันหนึ่งซึ่งจะพึงรวมประชุมเข้าด้วย เห็นด้วยเกล้าฯ ว่าเค้าโครงเดิมของโรงเรียนนี้ยังบกพร่องอยู่เป็นอันมาก ยากที่ใครจะสะสางขวนขวายให้เจริญขึ้นได้นอกจากพระบรมราชูปถัมภ์ เพราะเหตุฉนี้ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราช

วโรกาศจำทูลความเห็นของมองสิเออปาดูซ์ ซึ่งข้าพระพุทธเจ้ารับรองเห็นชอบด้วยนั้น เพื่อจะได้ทราบกระแสร์พระราชดำริห์จะควรเป็นผลสำเร็จหรือขัดข้องประการใด เพื่อให้ข้าราชการฝ่ายตุลาการอันอาศัยอยู่กับการฝึกหัดวิชากฎหมายนั้นดำเนินไปคล่องแคล่วในภายน่า

มีลายพระราชหัตถ์เลขาที่ ๓๕/๗๕๓ ลงวันที่ ๑๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๖ ความว่า ..... เห็นว่าความเห็นนายปาดูซ์ได้แสดงมาโดยละเอียดละออและเป็นหลักถานดี เห็นชอบด้วยทุกประการ จริงอยู่ในตัวหม่อมฉันเองเป็นผู้ที่ได้เรียนกฎหมายตามทางอังกฤษ แต่รู้สึกว่าเมืองเราได้ตกลงแล้วว่าจะใช้กฎหมายอย่างแบบประมวลธรรม เพราะฉนั้นสมควรที่เราจะคิดจัดการศึกษาให้เป็นประโยชน์มากที่สุดในทางนั้น เพราะฉนั้นอนุญาตให้ท่านทรงพระดำริห์วางรูปการไปตามความเห็นของนายปาดูซ์และตามที่ได้พูดกันแล้วด้วยปากเมื่อวันที่ ๑๖ เดือนนี้

บันทึกของนายปาดูซ์เป็นภาษาอังกฤษมี ๒๘ หน้าตัวพิมพ์ดีด มีใจความสำคัญว่าร่างประมวลกฎหมายว่าด้วยลักษณะหนี้จวนจะแล้ว เมื่อการตรวจแก้คำแปลเป็นภาษาไทยเรียบร้อยก็อาจนำขึ้นทูลเกล้า ฯ ในต้นปี พ.ศ. ๒๔๕๗ หรือ ๒๔๕๘ ควรรีบด่วนที่จะเริ่มดำเนินการเพื่อให้ศาลไทยได้ใช้ ประมวลกฎหมายนี้ในทางที่ถูกต้อง ได้ให้ความเห็น ๒ ข้อคือ เหตุผลถึงความจำเป็นที่จะต้องเปลี่ยนวิธีการสอนใหม่ เหตุผลในความจำเป็น

ที่จะต้องเปลี่ยนวิธีการสอนนักเรียนกฎหมายก็คือว่า ประมวลกฎหมายก็เหมือนวิทยาการอื่น ๆ การที่ทำกฎหมายให้เป็นประมวลออกใช้นั้นย่อมไม่มีผล เว้นแต่ผู้พิพากษาจะเข้าใจวิธีประมวลกฎหมายโดยถูกต้อง จะต้องฝึกฝนจากการให้แนวความเห็นและคำอธิบาย ผู้พิพากษาไทยที่ได้รับการฝึกฝนมานั้นส่วนมากศึกษาจากโรงเรียนกฎหมายที่กรุงเทพ ฯ คือกฎหมายผัวเมีย มรดกและที่ดินจากครูไทย กฎหมายทั่วไปจากผู้ที่ศึกษากฎหมายจากประเทศอังกฤษและบางทีก็จากที่ปรึกษากฎหมายชาวยุโรป ผู้ที่รู้ภาษาอังกฤษก็อ่านจากตำรากฎหมายอังกฤษ ผู้ที่ได้ไปศึกษาก็เพียงแต่ศึกษากฎหมายภาษาอังกฤษได้รับเป็น Barrister-at-Law รวมความว่าผู้พิพากษาไทยได้รับการฝึกฝนแต่แบบอย่างอังกฤษหรือกฎหมายอังกฤษซึ่งเป็นกฎหมายจารีตธรรม (Common Law) วิธีกฎหมายจารีตธรรมกับวิธีกฎหมายประมวลธรรม (Codification) นั้นต่างกันทั้งในหลักกฎหมายและวิธีแปลและใช้กฎหมาย ได้ชี้ให้เห็นความแตกต่างกันในหลักกฎหมายบางข้อ เช่นหลักสินจ้าง (consideration) และหลักกฎหมายปิดปาก (estoppel) ซึ่งเป็นข้อสำคัญในกฎหมายจารีตธรรม แต่ไม่มีในกฎหมายประมวลธรรม กรณีที่ศาลอังกฤษวินิจฉัยหลักกฎหมายปิดปากนั้น ศาลในภาคพื้นยุโรป (continent) วินิจฉัยตามหลักแสดงเจตนา (expression of intention) หรือความยินยอม (consent) หรือเกี่ยวด้วยการสัตยาบันหรือปฏิบัติแห่งสัญญา (ratification

or execution of contracts) ทุกประมวลกฎหมายมีหลักทั่วไปแห่งหนี้ (obligations) แต่คำว่าหนี้มีใช้น้อย ในกฎหมายอังกฤษ หลักลาภมิควรได้ (undue enrichment) เป็นส่วนสำคัญในประมวลกฎหมาย ก็ไม่มีในกฎหมายจารีตธรรม กฎหมายจารีตธรรมไม่เป็นลายลักษณอักษร แต่ประมวลธรรมถือข้อที่เขียนลงไว้ในประมวลเป็นหลักเด็ดขาด จะหลีกเลี่ยงไม่ใช้ไม่ได้ ถ้าจะต้องแปลแล้วจะต้องดูถ้อยคำนั้นเอง และข้อความที่รวมประโยคกับข้อความอื่นในประมวลนั้น ที่อาจถือได้ว่าคล้ายคลึงกับข้อในประเด็น นักกฎหมายซึ่งได้ฝึกฝนมาแต่วิธีหนึ่ง คงไม่อาจทำงานอีกวิธีหนึ่งได้ดังหวัง นักกฎหมายทางจารีตธรรมก็จะถือเอาบทมาตราในประมวลเพียงเป็นกฎหมายจารีตธรรม และเอาหลักธรรมดาทาง กฎหมายจารีตธรรมมา ปรับใช้ในข้อใดข้อหนึ่ง ถ้าหากไม่มีกล่าวไว้ชัดแจ้งในประมวล ก็จะเป็นการล้มคว่ำวิธีประมวลธรรมเสียทั้งหมด และได้กล่าวถึงปัญหาที่กล่าวมาได้ประสบมาแล้ว ในประเทศอียิปต์และประเทศ ญี่ปุ่นเขาได้ปฏิบัติและจัดกันอย่างไร ในข้อเกี่ยวกับโครงการศึกษากฎหมายนั้นได้แนะนำว่า การที่จะส่งนักเรียนไปเรียนเพื่อให้สำเร็จวิชากฎหมายที่ยุโรปนั้น ควรส่งไปมหาวิทยาลัยซึ่งสอนกฎหมายประมวล และไม่ควรส่งไปแต่เพียงประเทศเดียว ประเทศที่ดีที่สุดในการเรียนกฎหมายประมวลธรรมนั้นคือประเทศเยอรมนีและประเทศฝรั่งเศส ส่วนนักเรียนส่วนมากที่ไม่อาจไปยุโรปควรให้ฝึกฝนในวิธีกฎหมายซึ่งเขาจะต้อง

ใช้ นักเรียนที่จะศึกษาประมวลกฎหมายไทยที่จะใช้ต่อไปนั้น ย่อมจะไม่เข้าใจความหมายบริบูรณ์ เว้นแต่จะได้รู้ตัวบท หรือคำอธิบายประมวลกฎหมายฝรั่งเศสเยอรมันและสวิสส์อันเป็นที่มาของบทมาตราในประมวลกฎหมายไทยนั้น จึงควรจะต้องรู้ภาษาฝรั่งเศสหรือเยอรมันด้วย การแก้ไขระเบียบการโรงเรียนกฎหมายนั้น ได้แนะนำในข้อดังนี้

๑. ระยะเวลาที่จะต้องเรียนและปริญญาที่จะกำหนดให้

๒. หลักสูตร

๓. การจัดระเบียบและเจ้าหน้าที่ของโรงเรียน ที่เป็นอยู่ผู้สอนและที่ปรึกษากฎหมายไม่ใช่ศาสตราจารย์ที่แท้จริง ไม่เคยเป็นครูหรือได้เคยเรียนว่าครูควรทำอย่างไร ในต่อไปควรจะต้องมีศาสตราจารย์อย่างน้อยสักคนหนึ่งซึ่งบรรยายเอง แต่หน้าที่สำคัญต้องควบคุมดูแลงานทั่วไป และให้คำสั่งแนะนำวิธีที่จะเตรียม และ ดำเนินการ บรรยาย แก่ครู เป็น รายตัวไป ควรเป็นดอกเตอร์กฎหมายแห่งมหาวิทยาลัยในภาคพื้นยุโรป

ได้มีการประชุม ปรึกษา เรื่องโรงเรียน กฎหมาย เมื่อ วันที่ ๔ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๗ ผู้ประชุมคือพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงสวัสดิวัฒนวิศิษฏ์ (ต่อมาเป็นสมเด็จกรมพระ) พระยาจักรปาณีศรีศีลวิสุทธิ์ (เจ้าพระยามหิธร) พระยากฤติกานุกรณ์กิจ (เจ้าพระยาพิชัยญาติ) พระยานรเนติบัญชากิจ นายซี. เนียล (พระยามนูศรีธรรมประสาท) นายอาร์. ประแดนิเกต์ พระยาจินดา

ภิรมย์ (เจ้าพระยาศรีธรรมาธิเบศ) หลวงประดิษฐพิจารณ์การ (พระยามโนปกรณ์นิติธาดา) และหลวงพินิตนิตินัย (พระยาเทพวิทูร) แต่ประมวลกฎหมายลักษณะหนี้ก็ยังไม่อาจประกาศได้ในเร็ววันดังที่คิดคาดไว้นั้น การสอนคงต้องใช้ผู้พิพากษาและข้าราชการในกระทรวงยุติธรรม ที่เป็นชาวต่างประเทศก็คือที่ปรึกษากฎหมายประจำศาล และมีครูสอนภาษาฝรั่งเศสให้แก่นักเรียนกฎหมายที่สมัครเรียน คนต่างประเทศมีคดีเกี่ยวกับศาลส่วนมากก็คือคนบังคับอังกฤษและบังคับฝรั่งเศส ที่ปรึกษาประจำศาลมีทั้งชาวอังกฤษและฝรั่งเศสย่อมมีส่วนได้เสียเกี่ยวกับกฎหมายที่จะตราเป็นประมวลขึ้นนั้น มีการประกาศประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์บรรพ ๑ และ ๒ เมื่อวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๖ กำหนดให้ใช้ในวันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๗ แต่แล้วก็มีการแนะนำทักท้วงมากหลาย ต้องตรวจชำระกันใหม่และเลื่อนการใช้ไปวันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๘ พร้อมกับบรรพ ๓ เมื่อยังไม่แน่นอนในตัวบทแห่งประมวลที่จะใช้ ก็จำเป็นอยู่เองที่จะสอนกฎหมายไทยตามหลักประมวลยังไม่ได้ ในเรื่องการใช้ประมวลกฎหมายแม้ในเวลานี้ก็ยังมีปัญหาถกเถียงกันอยู่ เช่นในเรื่องเจตนาอันแท้จริงกับเจตนาที่แสดงออก เรื่องนิติกรรมอำพรางและเรื่องการนำสืบพยานบุคคลแก้ไขเพิ่มเติมหรือหักล้างเอกสารเป็นต้น

เกี่ยวกับสภาเนติบัณฑิต ซึ่งมีในสมัยกรมหลวงราชบุรีดิเรก

ฤทธิ์เป็นเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมนั้น เข้าใจว่าคงจะเงียบหายไป จึงใน พ.ศ. ๒๔๕๗ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้เจ้าพระยาอภัยราชาเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมปรึกษากับพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงสวัสดิวัฒนวิศิษฎ์อธิบดีศาลฎีกา เลือกกรรมการปรึกษาตั้งข้อบังคับของเนติบัณฑิตยสภา โดยพระราชทานบันทึกหรือร่างข้อบังคับมาให้กรรมการพิจารณาเป็นแนวทาง เนติบัณฑิตยสภาเป็นสภาในพระบรมราชูปถัมภ์ วัตถุประสงค์คือบำรุงการศึกษาให้แพร่หลาย ซักซ้อมการว่าความให้เชี่ยวชาญ กับรักษา ความประพฤติของทนายความให้ตั้งอยู่ในสัจจธรรมเป็นระเบียบเรียบร้อย ตามพระราชบัญญัติทนายความ เสนาบดีกระทรวงยุติธรรมเป็นสภานายกพิเศษโดยตำแหน่ง กรรมการปกครองมีนายกและเจ้าหน้าที่รอง ๕ คนกับกรรมการที่ปรึกษาอีก (เจ้าพระยามหิธรครั้งเป็นพระยาจักรปาณีศรีศีลวิสุทธิ์กรรมการศาลฎีกาได้เป็นนายกกรรมการแห่งเนติบัณฑิตยสภาคนแรก) ครั้งแรกนั้นได้กำหนดสมาชิกเป็น ๔ ประเภทคือ

๑. สามัญสมาชิก คือ เนติบัณฑิต

๒. สมาชิกวิเศษ คือ ผู้ที่กรรมการประชุมเลือกและเชื้อเชิญเป็นสมาชิกโดยเป็นผู้ทรงคุณวุฒิพิเศษ มีความรอบรู้ในธรรมศาสตร์หรือรัฐศาสตร์ ตามธรรมดาผู้ซึ่งได้รับราชการในหน้าที่ผู้พิพากษาสยามมาแล้วไม่น้อยกว่า ๑๐ ปี หรือผู้ที่ได้เรียนวิชากฎหมายสำนักต่างประเทศมีความรู้คล่องแคล่ว ในกฎหมายสยามจึง

ควรได้เลือกสรรและอัญเชิญเป็นสมาชิกวิเศษได้

๓. ภาคีสมาชิก คือนักเรียนกฎหมาย

๔. สมาชิกสมทบ คือ ทนายความชั้นที่ ๒

ผู้ที่จะเป็นกรรมการต้องเป็นเนติบัณฑิตหรือสมาชิกวิเศษ ผู้ที่จะเป็นสมาชิกได้ก็แต่เนติบัณฑิตคือผู้ที่สอบไล่กฎหมายได้เป็นเนติบัณฑิตเท่านั้นแต่จะต้องยื่นคำขอเป็นสามัญสมาชิกเมื่อเสียค่าธรรมเนียมและลงชื่อในทะเบียนและโฆษณาแล้ว สามัญสมาชิกจะได้รับประกาศนียบัตรของเนติบัณฑิตยสภา ต่อมาได้แก้ข้อบังคับกำหนดอายุของผู้ที่จะเป็นสามัญสมาชิก สมาชิกวิเศษและสมาชิกสมทบซึ่งต้องมีอายุไม่ต่ำกว่า ๒๐ ปี

ผู้ที่สอบความรู้เป็นเนติบัณฑิตได้หรือผู้ที่เป็นเนติบัณฑิตพิเศษตามที่ที่ประชุมเนติบัณฑิตได้ตั้งขึ้นแต่ก่อนมาขอ จดทะเบียนข้อบังคับนี้ ไม่ให้เรียกค่าธรรมเนียมจดทะเบียน

สามัญสมาชิกหรือสมาชิกวิเศษแห่งเนติบัณฑิตยสภาได้รับพระราชทานเสื้อครุยเป็นเครื่องยศ สวมนอกเครื่องแต่งกายในราชการหรือเสื้อปรกติในโรงศาลได้ทุกเวลา เว้นแต่เมื่อเป็นจำเลยในความอาญาหรือเป็นพยานในศาลยุติธรรม เสื้อครุยนี้ไม่ใช่เสื้อคลุมดำอย่างแต่ก่อนหรือปัจจุบัน แต่เป็นเสื้อครุยพื้นผ้าโปร่งสีขาว มีสำรดติดขอบรอบและต้นแขนปลายแขน สำรดใช้สักหลาดขาวและมีแถบทอง สวยงามเวลาใช้สวมทับเครื่องแบบ) และมีพระราชกำหนดเสื้อครุยเนติบัณฑิต พ.ศ. ๒๔๕๗ ขยาย

ความในพระราชกำหนดเสื้อครุย ร.ศ. ๑๓๐ ในมาตรา ๕ ข้อ ๑ ความเดิมที่ว่าผู้พิพากษาทุกชั้นให้สวมเสื้อครุยในเวลาแต่งเต็มยศทุกเมื่อนั้น เป็นว่าให้ผู้พิพากษาทุกชั้นที่เป็นเนติบัณฑิตสวมเสื้อครุยเนติบัณฑิตในเวลาขึ้นบัลลังก์พิจารณาพิพากษาคดีและในเวลาแต่งเต็มยศอย่างอื่นทุกเมื่อ เว้นแต่เวลาแต่งเต็มยศใหญ่จึงสวมเสื้อครุยตามบรรดาศักดิ์ ส่วนผู้พิพากษาที่มิได้เป็นเนติบัณฑิตให้คงสวมเสื้อครุยตามบรรดาศักดิ์ในเวลาแต่งเต็มยศทุกเมื่อ การสวมเสื้อครุยสำหรับผู้พิพากษานี้ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๒ ได้มีพระราชบัญญัติเสื้อครุยแก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. ๒๔๗๒ ยกเลิกข้อความดังกล่าวและให้ใช้ความดังนี้แทนคือผู้พิพากษาทุกชั้นบรรดาที่เป็นเนติบัณฑิตให้สวมเสื้อครุยเนติบัณฑิตในเวลาขึ้นบัลลังก์พิจารณาพิพากษาคดี และในเวลาแต่งเครื่องยศในงานที่เกี่ยวกับคณะผู้พิพากษาหรือคณะเนติบัณฑิตก็พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ผู้พิพากษาและข้าราชการอื่นที่เป็นเนติบัณฑิตสวมเสื้อครุยเนติบัณฑิตในโอกาศเช่นนั้นได้ เว้นแต่มีหมายกำหนดการให้แต่งเต็มยศใหญ่สวมเสื้อครุยจึงสวมครุยตามบรรดาศักดิ์ เวลานี้ไม่ต้องใช้เสื้อครุยบรรดาศักดิ์แล้วเพราะไม่มีการแต่งเครื่องแบบเต็มยศใหญ่เว้นแต่ผู้มีตำแหน่งปฏิบัติหน้าที่ในพระราชพิธีโดยเฉพาะเท่านั้น

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานเกียรติยศแก่ผู้พิพากษาผู้มีหน้าที่รักษาความยุติธรรมให้แก่ประชาชนนั้นเป็นอันมาก โดยทรงกำหนดให้สวมเสื้อครุยในเวลาแต่งเต็มยศทุก

เมื่อ ส่วนข้าราชการซึ่งสวมเสื้อครุยได้โดยบรรดาศักดิ์คือผู้ที่ได้รับพระราชทานเครื่องอิสริยาภรณ์ จุลจอม เกล้าตั้งแต่ชั้นตติยจุลจอมเกล้าวิเศษ(เครื่องยศโต๊ะกาทองคำ)หรือเครื่องราชอิสริยาภรณ์ช้างเผือกหรือมงกุฎตั้งแต่ชั้น ๒ นั้นก็เมื่อมีงานแต่งเต็มยศใหญ่ ปัจจุบันนี้แม้ว่าตามรัฐธรรมนูญอำนาจตุลาการเป็นอำนาจอธิปไตยประการหนึ่ง และการพิจารณาพิพากษาคดีจะต้องดำเนินในพระปรมาภิไธยพระมหากษัตริย์ก็ดี ในงานใดๆ หามีผู้แทนทางฝ่ายตุลาการไม่ เวลามีงานถ้าไม่รู้จักส่วนตัวแล้ว จะไม่ทราบว่าประธานศาลฎีกาอยู่ที่ไหน ซึ่งต่างกับหัวหน้าฝ่ายบริหารและฝ่ายนิติบัญญัติตลอดทั้งรัฐมนตรีและสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรก็จัดที่ให้เป็นส่วน

แต่เพียงสอบไล่กฎหมายได้ยังไม่มีสิทธิใช้เสื้อครุยเนติบัณฑิต การพระราชทานเสื้อครุยเนติบัณฑิตนั้นต่อมางด สมาชิกต้องซื้อเอง เสื้อครุยเนติบัณฑิตตามแบบที่พระบาท สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานนั้น ต่อมาได้มีการเปลี่ยนตามพระราชบัญญัติเสื้อครุยเนติบัณฑิต พ.ศ. ๒๔๗๙ ซึ่งได้ตราขึ้นโดยคำแนะนำและ ยินยอมของสภาผู้แทนราษฎรให้ใช้แพรหรือผ้าหรือเซิ้ดสีดำ เป็นเสื้อคลุมหลังจีบยาวเหนือข้อเท้าพอประมาณแต่มีแถบพื้นขาวลายทองพาดบ่าซ้าย ให้สามัญสมาชิก สมาชิกวิเศษและสมาชิกกิติมศักดิ์แห่งเนติบัณฑิตยสภามีสิทธิสวมในโอกาศอันควร แต่ห้ามมิให้สวมในเวลาที่เป็นจำเลยคดีอาญาหรือคดีล้มละลายหรือเป็นพยานในศาล

สมาชิกวิเศษตามข้อบังคับเนติบัณฑิตยสภาเดิมนั้น ต่อมาได้แยกออกเป็นสมาชิกวิเศษและสมาชิกกิติมศักดิ์ กรรมการเนติบัณฑิตยสภา ครั้งก่อนนั้น พิถีพิถันในการ รับสมาชิกวิเศษมาก แม้แต่ผู้พิพากษาซึ่งได้รับราชการมากว่า ๑๐ ปีแล้ว ก็ไม่ยอมรับง่าย ๆ ผู้ที่สำเร็จได้กฎหมายจากต่างประเทศและรับราชการเป็นผู้พิพากษาแล้ว ก็ให้พยายามศึกษากฎหมายไทยให้เชี่ยวชาญและเข้าสอบไล่เป็นเนติบัณฑิต ต่อมาได้มีพระราชบัญญัติทนายความ พ.ศ. ๒๔๗๗ ซึ่งได้ตราขึ้นโดยคำแนะนำและยินยอมของสภาผู้แทนราษฎร ให้ทนายความชั้นที่ ๒ ซึ่งได้ทำการเป็นทนายความมาแล้วไม่ต่ำกว่า ๑๐ ปี และได้รับความยกย่องเป็นสมาชิกวิเศษแห่งเนติบัณฑิตยสภา เลื่อนฐานะเป็นทนายความชั้นที่ ๑ ได้และมีโอกาสได้ใช้เสื้อครุยเนติบัณฑิต ทางเนติบัณฑิตยสภาก็ได้แก้ข้อบังคับให้ขอสมัครเป็นสมาชิกวิเศษได้ แต่บัดนี้ตามข้อบังคับเนติบัณฑิตยสภา พ.ศ. ๒๔๙๗ สมาชิกมี ๕ ประเภท และกำหนดคุณสมบัติไว้ดังนี้

๑. สามัญสมาชิกต้องเป็นผู้ที่

(๑) สอบไล่ได้วิชากฎหมายชั้นเนติบัณฑิต จากโรงเรียนกฎหมายกระทรวงยุติธรรม

(๒) สอบไล่สำเร็จวิชากฎหมายจากคณะนิติศาสตร์และรัฐศาสตร์แห่งจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัยใน พ.ศ. ๒๔๗๖

(๓) สอบความรู้ทางนิติศาสตร์ได้ปริญญาตรีจาก

มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองก่อน หรือในสมัยสอบไล่ พ.ศ. ๒๔๙๓

(ต่อมาได้มีการขยายถึงสมัยสอบไล่ พ.ศ. ๒๔๙๕)

(๔) สอบไล่ได้ตามหลักสูตรของสำนักอบรมศึกษากฎหมายแห่งเนติบัณฑิตยสภา หรือ

(๕) สอบความรู้ทางนิติศาสตร์ ได้ปริญญาตรี จากมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง หรือมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ กับทั้งสอบไล่ได้ปริญญาหรือประกาศนียบัตรทางนิติศาสตร์จากต่างประเทศซึ่งเนติบัณฑิตยสภารับรองว่าไม่ต่ำกว่าปริญญาตรี

๒. สมาชิกวิเศษ ต้องเป็นผู้ที่สอบความรู้ทางนิติศาสตร์ได้ปริญญาตรีจากมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง หรือมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

๓. สมาชิกสมทบ ต้องเป็นผู้ที่มีคุณวุฒิและความสามารถอาจได้รับอนุญาตเป็นทนายความชั้นที่ ๒

๔. ภาคีสมาชิก ต้องเป็นนักศึกษาในสำนักอบรมศึกษากฎหมายแห่งเนติบัณฑิตยสภา

๕. สมาชิกกิติมศักดิ์ได้แก่ผู้ทรงเกียรติคุณและมีความรอบรู้นิติศาสตร์หรือรัฐศาสตร์ ซึ่งคณะกรรมการยกย่องและเชิญเป็นสมาชิก

ผู้ที่เป็นสมาชิกอยู่แล้วในวันใช้ข้อบังคับใหม่นี้ แม้จะเป็นผู้ไม่มีคุณสมบัติตามข้อบังคับใหม่นี้ ก็คงให้เป็นสมาชิกต่อไป

ผู้ที่จะสมัครเป็นสมาชิกวิเศษได้ต่อไปต้องเป็นผู้ที่สอบความรู้ทางนิติศาสตร์ได้ปริญญาตรีเท่านั้น

เมื่อได้ตั้งเนติบัณฑิตยสภาขึ้นแล้ว แม้ตามข้อบังคับจะมีข้อความว่า กรรมการเนติบัณฑิตยสภามีหน้าที่จัดการโรงเรียนกฎหมายตามคำสั่งของเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมก็ดี แต่เสนาบดีกระทรวงยุติธรรมยังไม่ได้รับคำสั่งให้มีหน้าที่เกี่ยวกับจัดการโรงเรียนกฎหมายประการใด เป็นแต่เจ้าพระยาอภัยราชาเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมได้มีหนังสือที่ ๑/๑๓๓๙ ลงวันที่ ๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๑ มอบหมายหน้าที่ให้ เนติบัณฑิตยสภาเป็น ผู้พิจารณา อนุญาต รับผู้สมัครเข้าเป็นนักเรียนกฎหมายแทน เสนาบดีกระทรวงยุติธรรมต่อไปตามระเบียบการโรงเรียน กฎหมายลง วันที่ ๒๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๙ และให้มีอำนาจผ่อนผันในเรื่อง กำหนดเวลา ยื่นใบสมัครที่ประชุมกรรมการ เนติบัณฑิตยสภาได้ ตกลงให้นายก เป็น ผู้สั่งรับหรือไม่รับนักเรียนกฎหมาย แต่เมื่อนายกไม่มาให้กรรมการเจ้าหน้าที่สั่งแทนได้ตามลำดับคือ ๑ นายก ๒ เลขาธิการ ๓ เหรัญญิก๔ นายทะเบียน ๕ บรรณารักษ์ ๖ ปฏิคม กับยื่นใบสมัครไม่จำกัดเวลาแต่ต้องมีสามัญสมาชิกหรือสมาชิกวิเศษซึ่งเป็นสมาชิกมาแล้วไม่ต่ำกว่า ๓ ปีรับรองด้วย ต่อมาได้แก้ไขให้มีฐานะไม่ต่ำกว่า๕ ปีรับรอง ๒ นาย

นักเรียนกฎหมายแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือนักเรียนสามัญได้แก่ผู้มีความรู้ไม่ ต่ำกว่า มัธยมปีที่ ๖ ของกรม ศึกษาธิการ

เป็นนักเรียนอุดมศึกษาได้รับยกเว้นการเกณฑ์ทหารชั่วคราวแต่ต้องมาฟังคำสอน ที่โรงเรียนกฎหมายอย่างน้อยไม่ต่ำกว่า อาทิตย์ละ ๓ วัน หรือ เดือนหนึ่งไม่ต่ำกว่า ๑๒ วัน ระหว่างที่โรงเรียนเปิดสอน มิฉะนั้นอาจถูกคัดชื่อออกจากทะเบียน ส่วนนักเรียนพิเศษได้แก่ข้าราชการชั้นสัญญาบัตรหรือผู้ที่สอบไล่พระปริยัติธรรมได้เป็นเปรียญหรือผู้ที่มีความรู้ไม่ต่ำกว่ามัธยมปีที่ ๕ ไม่ต้องมาฟังคำสอนก็ได้

เนติบัณฑิตยสภามีหน้าที่แต่เพียง พิจารณารับเป็นนักเรียนหรือไม่เท่านั้น ส่วนการปกครองการสอนและการสอบไล่ไม่เกี่ยวกับเนติบัณฑิตยสภา พระยาเทพวิทุรเป็นผู้จัดการโรงเรียนกฎหมายอยู่คราวหนึ่ง ต่อมาพระยามานวราชเสวีมาทำแทนแต่เรียกว่าผู้บังคับการโรงเรียนกฎหมาย และพนักงานเนติบัณฑิตยสภา ทำงานอยู่ในสถานที่แห่งเดียวกัน

ทุกคราวที่จะมีการสอบไล่ เสนาบดีกระทรวงยุติธรรมมีหนังสือกราบบังคมทูลกำหนดวันและขอพระราชทานพระบรมราชานุญาต กรรมการสอบไล่ทั้งหมดแบ่งเป็น ๕ กอง ๆ ละ ๓ คน เสนาบดีเป็นผู้กำกับชี้ขาด อธิบดีศาลฎีกาเป็นแม่กอง ผู้พิพากษาที่จะเลื่อนไปศาลอุทธรณ์ โดยมากมักจะถูกตั้งเป็นกรรมการเพื่อเสนาบดีและอธิบดีศาลฎีกาจะได้สังเกตดูท่วงทีเสียก่อน นักเรียนที่จะอนุญาตให้เข้าสอบไล่นั้น อาจารย์โรงเรียน จะต้องสอบซ้อมความรู้กฎหมายเบื้องต้นก่อน (ปัญหาสอบซ้อมมี ๑๐ ข้อ) หรือมิฉะนั้นก็ต้องมีผู้พิพากษาหรือเนติบัณฑิต รับรองตามที่กระทรวง

ยุติธรรมกำหนดไว้จึงจะ รับให้ลงชื่อ สอบในที่ประชุม กรรมการได้การสอบเขียนวันละ ๑๐ ข้อ วันที่ ๑ สอบลักษณะอาญา วันที่ ๒ ลักษณะสัญญา วันที่ ๓ ลักษณะประทุษร้ายส่วนแพ่งหรือผิดสิทธิและพระราชบัญญัติ วันที่ ๔ ลักษณะผัวเมียมรดก ที่ดิน วันที่ ๕ ลักษณะวิธีพิจารณาและกฎหมายนานาประเทศ กรรมการผลัดเปลี่ยนกันไปคุม เมื่อกรรมการตรวจคะแนนข้อเขียนเสร็จแล้วสอบปากเปล่าอีกวันหนึ่งที่โรงเรียนกฎหมาย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๑ พระยาจักรปาณีศรีศีลวิสุทธิ์ (เจ้าพระยามหิธร) มาเป็นอธิบดีศาลฎีกาและเป็นแม่กองในการสอบไล่ ได้ตกลงให้แก้วิธีตรวจใช้ลงคะแนนด้วยตัวอักษร ตามแบบเดิมอีกและตลอด มาจนกระทั่งสมัยสภานิติศึกษา โรงเรียนกฎหมายไม่ได้ออกประกาศนียบัตรให้ในโอกาศอันควรเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมเลี้ยงอาหารค่ำแก่กรรมการสอบไล่กับผู้ที่ไล่ได้ให้เป็นเกียรติยศ

เมื่อวันที่ ๑๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๒ เสนาบดีกระทรวงยุติธรรมได้แก้ไขเพิ่ม เติมหลัก สูตรระเบียบ การโรงเรียน กฎหมายในปี พ.ศ. ๒๔๖๒ ให้มีการสอบไล่เป็น ๒ ภาค ต้องสอบไล่ได้ทั้ง ๒ ภาคจึงจะนับว่าสอบไล่กฎหมายได้บริบูรณ์เข้าชั้นเนติบัณฑิต และไม่ยอมให้สอบไล่ภาคที่ ๒ เมื่อสอบภาคที่ ๑ ยังไม่ได้ นักเรียนที่ยังไม่เคยเข้าสอบไล่จะยอมให้เข้า สอบ เพียงภาคที่ ๑ แต่ต้องเป็นนักเรียนได้ลงชื่อในทะเบียนครบ รอบปีนับจน ถึงวันสอบไล่ นักเรียนที่เคยเข้าสอบไล่มาก่อน พ.ศ. ๒๔๖๒ แล้วยอมให้

เข้าสอบทั้ง ๒ ภาคในปีเดียวกันได้ การสอบไล่ภาคที่ ๑ ไม่เหมือนกับสอบไล่ชั้นต้นอย่างแต่ก่อนที่ต้องสอบทุกปี การสอบภาคที่ ๑ นี้สอบครั้งเดียว ได้แล้วไม่ต้องสอบอีก แม้ว่าสอบปีที่ ๑ ปีนี้ตกปีหน้าจะสอบทั้ง ๒ ภาคก็ได้ การสอบความรู้เบื้องต้นตามที่ทำมาเป็นอันยกเลิก

การรับสมัครเข้าเป็นนักเรียน กฎหมาย จะรับเฉพาะผู้ที่สอบไล่ได้ชั้นมัธยมปีที่ ๖ ตามหลัก สูตรของกรม ศึกษาธิการหรือสอบไล่ได้ประกาศนียบัตรอื่นอันเทียบ ความรู้ไม่ต่ำกว่ามัธยมปีที่ ๖ ของกรมศึกษาธิการอย่างหนึ่ง กับอีก อย่างหนึ่ง ผู้ที่รับราช การในกรมกระทรวงต่างๆมีตำแหน่งตั้งแต่ชั้นนายเวรขึ้นไปหรือผู้ที่รับราชการในกระทรวงยุติธรรมมีตำแหน่งเพียงชั้นเสมียนเอกขึ้นไป เมื่อหัวหน้ากรมรับรองว่าเป็นผู้มีความรู้และความ ประ พฤติดีสมควรที่จะเข้าเป็นนักเรียนกฎหมายได้ เมื่อเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมหรือผู้ที่เสนาบดีกระทรวงยุติ ธรรมได้มอบหมาย หน้า ที่ไว้ พิจารณาเห็นสมควรที่จะรับก็ยอมรับเป็นนักเรียนกฎหมาย แต่ผู้ที่จะเข้าโดยเป็นนายเวรและเสมียนเอกเช่นนี้ต้องมีอายุตั้งแต่ ๒๐ ปีเต็มขึ้นไป

การสอบไล่แบ่งเป็นภาคละ ๔ วัน คือ

ภาคที่ ๑

๑. ธรรมศาสตร์และหัวข้อกฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีเมือง

๒. กฎหมายอาญาและวิธีพิจารณาอาญา

๓. มูลคดีสัญญาและลักษณะประทุษร้ายส่วนแพ่ง

๔. กฎหมายที่ดิน

ภาคที่ ๒

๑. เอเยนต์ หุ้นส่วนบริษัทและล้มละลาย

๒. ตัวเงิน ซื้อขายและเบลเมนต์

๓. ลักษณะผัวเมีย มรดก

๔. ลักษณะ พยาน วิธีพิจารณา ความ แพ่งและ กฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีบุคคล

เมื่อการสอบไล่แต่ละภาคแบ่งเป็น ๔ วันดังนี้ กรรมการสอบไล่ได้แบ่งเป็น ๔ กอง การสอบไล่ภาคที่ ๒ มีการสอบปากเปล่าอีก ๑ วัน

การสอบไล่กฎหมายตั้งแต่แรกมานั้น นอกจากรู้หลักกฎหมายแล้วจะต้องเข้าใจในการใช้และการวินิจฉัยเป็นอันดี เพื่อได้รับหน้าที่เป็นผู้พิพากษาต่อไป เป็นที่หวังได้ว่าผู้ที่สอบไล่ได้เมื่อสมัครทำงานในกระทรวงยุติธรรมหากไม่บกพร่องในความประพฤติแล้ว กระทรวงยุติธรรมรับทุกคน จนกระทั่งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๐ ได้มีการแจ้งให้นักเรียนเข้าใจไว้ว่าต่อไปกระทรวงยุติธรรมจะไม่รับจนกว่าจะมีตำแหน่งฝึกหัดผู้พิพากษาว่าง การเรียนกฎหมายเพื่อให้สอบไล่ได้ในสมัยนั้นจะพึ่งคำสอนแต่ที่โรงเรียนเท่านั้นไม่เพียงพอ จะต้องค้นคว้าหาเรียนด้วยตนเองอีก เช่นคำพิพากษาศาลฎีกาที่เป็นบรรทัดฐาน บางคนก็เข้าหาเนติบัณฑิตให้ช่วยแนะนำ

ศิษย์บางคนของกรมหลวงราช บุรีก็ยังคง ปฏิบัติตามแบบอย่างเดิมอยู่ ในตอนกลางคืนเปิดโอกาศให้นักเรียนไปหาที่บ้านและแนะนำให้ในเวลาว่าง เช่นพระยาพิจารณาปฤชามาตย์ (สุหร่าย วัชราภัย) พระยาศรีสังกร (ตาด จารุรัตน์) เจ้าพระยาศรีธรรมาธิเบศ (จิตร ณ สงขลา) เป็นต้น ปัญหาสอบไล่หนักในทางปัญหาวินิจฉัย และไม่ต้องคำนึงถึงว่าครูจะได้สอนแก่นักเรียนไว้เพียงไรหรือไม่ ครูที่สอนบางลักษณะมาสอนไม่ได้เต็มตามเวลาและสอนไม่จบเป็นหน้าที่ของนักเรียนจะต้องค้นคว้าเอาเอง ข้อสำคัญนักเรียนจะต้องมีภูมิรู้สมใจของกรรมการสอบไล่ นักเรียนบางคนท่องจำกฎหมายตลอดจนลิลิตได้แม่นยำ แต่วินิจฉัยไม่ถูกสอบไล่ไม่ได้จนถึงกับมีการเล่าเป็นข้อขำขันกันว่า ท่องกฎหมายที่บ้านจนภรรยาจำได้ เถียงปัญหากับภรรยา ครั้นมาถามอาจารย์ความเห็นของภรรยาเป็นฝ่ายที่ถูก นอกจากนี้บางคนได้เข้าเรียนกฎหมายตั้งแต่ปีที่นักเรียนคนหนึ่งเกิด แต่ก็ยังสอบไล่กฎหมายเป็นเนติบัณฑิตไม่ได้เพิ่งมาสอบไล่ได้พร้อมกับนักเรียนคนที่เกิดในปีที่ตนเข้าเรียนนั้น

บทที่ ๓ สมัยสภานิติศึกษา

เนื่องจากได้ประกาศให้ใช้ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์บรรพ ๑ และ ๒ แล้ว ได้มีประกาศตั้งสภานิติศึกษาเมื่อวันที่ ๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๗ มีความว่า ----ทรงพระราชดำริห์ว่าการศึกษากฎหมายที่สืบเนื่องต่อมาเป็นลำดับนั้น ชั้นเดิมด้วยความ

อนุเคราะห์ของผู้เชี่ยวชาญในวิชานี้ ช่วยเหลือสั่งสอนอนุกุลบุตรผู้ใคร่ต่อการศึกษาให้ได้รับความรู้ต่อ ๆ กันมา ครั้นพระเจ้าพี่ยาเธอกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ เสด็จเข้าทรงรับตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมจึงทรงตั้งโรงเรียนกฎหมายขึ้นเมื่อพุทธศักราช ๒๔๔๐ กับวางระเบียบการสอบไล่วิชากฎหมายชั้นเนติบัณฑิตขึ้น การศึกษากฎหมายก็เจริญเป็นลำดับมา โดยมีพระราชประสงค์ที่จะส่งเสริมโรงเรียนกฎหมายให้มีฐานะดียิ่งขึ้น จึงได้มีประกาศลงวันที่ ๗ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๕๔ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ยกโรงเรียนกฎหมายขึ้นเป็นโรงเรียนหลวงอยู่ในกระทรวงยุติธรรม และให้เสนาบดีเป็นผู้รับผิดชอบและจัดการในโรงเรียนกฎหมายต่อมา อนึ่งทรงพระราชดำริห์เห็นว่าการชำระสะสางรวบรวม พระราชกำหนด กฎหมายเก่าใหม่ขึ้น เป็นประมวลอันทำอยู่ในบัดนั้น ได้ดำเนินไปมากแล้ว และได้สำเร็จรูปขึ้นส่วนหนึ่ง คือประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์บรรพ ๑ และส่วนอื่นๆ เมื่อสำเร็จบริบูรณ์จะได้ประกาศใช้เพิ่มเติมในภายหลัง ประมวลกฎหมายทั้งนี้เป็นของใหม่ที่เริ่มทำขึ้นโดยอาศัยหลักปรัตยุบันนิติศาสตร์ ยากที่จะศึกษาเทียบเคียงเพื่อหยั่งรู้ความประสงค์ได้ตลอด บัดนี้พระราชประสงค์จะให้การศึกษาวิชาแผนกที่กล่าวมาแล้วนั้นเจริญขึ้นไป เฉพาะอย่างยิ่งในเชิงวิชาประมวลกฎหมาย จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ตั้งสภาขึ้น เรียกว่าสภานิติศึกษา มีหน้าที่จัดระเบียบกับวางหลักสูตรการศึกษาของ

โรงเรียนกฎหมายในกระทรวงยุติธรรม ทั้งกิจการอื่นอันเกี่ยวแก่โรงเรียนนี้ด้วย - - - - - ในสภานี้ให้นายกเป็นผู้ควบคุมและรับผิดชอบให้ราชการแผนกนี้สำเร็จเรียบร้อยสืบไป

ครั้งแรกเจ้าพระยาอภัยราชามหายุติธรรมธร เสนาบดีกระทรวงยุติธรรมเป็นนายก และมีกรรมการอื่นอีก คือหม่อมเจ้าเขจรจรัสฤทธิ์ พระยาจินดาภิรมย์ (เจ้าพระยาศรีธรรมาธิเบศ) พระยาเทพวิทุรพหุลศรุตาบดี พระยามานวราชเสวีและนายแอล. ดูปลาตร์ พระยามานวราชเสวี เป็นผู้อำนวยการแผนกปกครองและนายแอล. ดูปลาตร์ หมอกฎหมายฝรั่งเศสเป็นผู้อำนวยการแผนกวิชาอีกด้วย ตำแหน่งนายกสภานิติศึกษานั้นต่อมาให้เสนาบดีกระทรวงยุติธรรมเป็นโดยตำแหน่งและเมื่อมีการตั้งอุปนายกก็จะได้แก่ผู้ดำรงตำแหน่งอธิบดีศาลฎีกา เกี่ยวกับคุณสมบัติของผู้ที่จะเป็นนักเรียนกฎหมายและหลักสูตรนั้น สภานิติศึกษาได้แก้ไขระเบียบการเดิม ได้ออกระเบียบการโรงเรียนกฎหมายลงวันที่ ๑๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๗ แก้คุณสมบัติของผู้ที่จะสมัครเข้าเป็นนักเรียนกฎหมาย ต่อไปจะรับแต่เฉพาะผู้ที่สอบไล่ได้ชั้นมัธยมที่๖ ตามหลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการหรือผู้ที่สอบไล่ได้ประกาศนียบัตรอื่นอันเทียบ ความรู้ไม่ ต่ำกว่า มัธยมปีที่ ๖ ของ กระทรวง ศึกษาธิการ นักเรียนที่มีชื่ออยู่แล้วถ้าออกไปจะสมัครใหม่ ต้องปฏิบัติตามระเบียบใหม่ ส่วนผู้ที่รับราชการมีตำแหนงตั้งแต่ชั้นเสมียนเอกหรือนายเวรเป็นอันเลิกรับ

ส่วนหลักสูตรได้แก้เป็น ๓ ภาค นักเรียนคนใดสอบไล่ภาค ๑ และ ๒ ได้ ให้ได้ชั้นเนติบัณฑิต การสอบภาค ๒ จะต้องสอบปากเปล่าอีก ๑ วัน และถ้าสอบไล่ได้ทั้ง ๓ ภาคบริบูรณ์ให้ได้ชั้นนิติศาสตร์บัณฑิต เริ่มแต่ พ.ศ. ๒๔๖๘ นักเรียนที่เข้าสอบไล่ได้ปีละภาค คือนักเรียนที่มีชื่ออยู่ในทะเบียนภาคใดในวันหรือก่อนวันเปิดสอนภาคนั้นในปีใดก็ให้เข้าสอบในภาคนั้นได้

สำหรับภาค ๑ การสอบไล่แบ่งเป็น ๔ วันคือ

๑. ธรรมศาสตร์และพงษาวดารกฎหมาย

๒. กฎหมายลักษณะอาญา

๓. ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์บรรพ ๑ และ ๒

๔. กฎหมายลักษณะผัวเมียมรดกและทรัพย์

สำหรับภาค ๒ มีหลักสูตรคือ

๑. ประมวลกฎหมายแพ่ง และ พาณิชย์บรรพ ๓ และกฎหมายลักษณะล้มละลาย

๒. กฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่งและลักษณะพยาน

๓. กฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา

๔. ธรรมะระหว่างประเทศแผนกคดีบุคคล

แต่การสอบไล่ใน พ.ศ. ๒๔๖๘ สำหรับภาค ๒ นั้นให้สอบตามแนวหลักสูตรเก่าคือ

๑. ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์บรรพ ๓ ว่าด้วยตัวแทนและนายหน้า หุ้นส่วนและบริษัท และกฎหมายลักษณะ

ล้มละลาย

๒. ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์บรรพ ๓ ว่าด้วยซื้อขาย แลกเปลี่ยน จ้างทำของ รับขน ยืม ฝากทรัพย์และตั๋วเงิน

๓. กฎหมายลักษณะผัวเมียและมรดก

๔. กฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง ลักษณะพยานและธรรมะระหว่างประเทศแผนกคดีบุคคล

สำหรับภาค ๓ กำหนดหลักสูตรไว้คือ

๑. กฎหมายในเรื่อง พิเศษ สุดแล้ว แต่จะกำหนด เป็นครั้งคราว

๒. ธรรมะระหว่างประเทศแผนกคดีเมือง

๓. เศรษฐวิทยา

๔. กฎหมายว่าด้วยการปกครองและอื่น ๆ

๕. กฎหมายว่าด้วยการเงิน

ต่อมาสภานิติศึกษาได้ออกระเบียบการโรงเรียน กฎหมายลงวันที่ ๒๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๙ ยกเลิกระเบียบเก่าแต่ก็คงแก้ระเบียบการเดิม แต่คุณสมบัติของผู้ที่จะสมัครเข้าเป็นนักเรียนกฎหมายต่อไป คงรับแต่เฉพาะผู้ที่สอบไล่ได้มัธยม ๘ ตามหลักสูตรของกระทรวง ธรรมการ หรือผู้ที่ สอบไล่ได้ ประกาศนียบัตร อื่นอันเทียบความรู้ไม่ต่ำกว่าชั้นมัธยม ๘ ของกระทรวงธรรมการ ส่วนหลักสูตรคงเดิม

การสอบไล่สำหรับภาค ๒ ผิดกว่าปี พ.ศ. ๒๔๖๘ โดยสอบ

ไล่แบ่งเป็น ๔ วันดังนี้

๑. ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์บรรพ ๓ มาตรา ๔๖๓ ถึงมาตรา ๕๓๖ และมาตรา ๑๐๑๒ ถึง ๑๒๙๗

๒. ประมวล กฎหมาย แพ่ง และ พาณิชย์ บรรพ ๓ มาตรา ๕๓๗ ถึงมาตรา ๘๙๗

๓. ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์บรรพ ๓ มาตรา ๘๙๘ ถึงมาตรา ๑๐๑๑ กฎหมายลักษณะล้มละลายและกฎหมายลักษณะวิธีพิจารณาความอาญา

๔. กฎหมายลักษณะวิธีพิจารณาความแพ่ง กฎหมายลักษณะพยานและกฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีบุคคล

ต่อมาสภานิติศึกษาได้แก้ไขระเบียบการลงวันที่ ๓๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๗๓ ซึ่งเป็นฉบับ สุดท้ายของ สภานิติศึกษา หรือของโรงเรียนกฎหมายกระทรวงยุติธรรม ให้ใช้ตั้งแต่วันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๔ ความจริงแก้เพียงหลักสูตรเป็น ๓ ภาค สอบไล่ได้ทั้ง ๓ ภาคบริบูรณ์จึงให้ได้ชั้นเนติบัณฑิต ส่วนการศึกษาชั้นนิติศาสตร์บัณฑิตจะต้องศึกษาโดยวิธีตรวจค้นเป็นเวลาไม่น้อยกว่า ๒ ปี

การสอบไล่กำหนดภาคละ ๔ วันดังนี้ สำหรับภาค ๑

๑. ธรรมศาสตร์และตำนานกฎหมาย

๒. กฎหมายปกครองและธรรมนูญศาลยุติธรรม

๓. กฎหมายอาญาและวิธีพิจารณาความอาญา

๔. กฎหมายอังกฤษหรือกฎหมายฝรั่งเศส

สำหรับภาค ๒

๑. กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ว่าด้วย นิติกรรมและหนี้กับการประกันด้วยบุคคลและทรัพย์ (คือค้ำประกัน บุริมสิทธิ์ จำนองจำนำและสิทธิยึดหน่วง)

๒. กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ว่าด้วยเอกเทศสัญญา (คือซื้อขาย แลกเปลี่ยน ให้เช่าทรัพย์ เช่าซื้อ จ้างแรงงาน จ้างทำของ รับขนยืม ฝากทรัพย์ เก็บของในคลังสินค้า ปราณีประนอมยอมความ การพะนันและขันต่อ หุ้นส่วนบริษัทและสมาคม)

๓. กฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง กฎหมายลักษณะพยานและกฎหมายล้มละลาย

๔. กฎหมายอังกฤษหรือกฎหมายฝรั่งเศส

สำหรับภาค ๓

๑. กฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีเมือง และกฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีบุคคล

๒. กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยทรัพย์ ครอบครัวและมรดก

๓. กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยเอกเทศสัญญา (คือตัวแทน นายหน้า บัญชีเดินสพัด ประกันภัยและตั๋วเงิน) และจัดการงานนอกสั่ง

๔. กฎหมายอังกฤษหรือกฎหมายฝรั่งเศส และในภาค ๓

นี้จะต้องสอบปากเปล่าอีก ๑ วัน

นักเรียนจะเข้าสอบไล่ได้เพียงปีละภาค แต่จะต้องมีชื่ออยู่ในทะเบียนของภาคนั้นตลอดปี

สำหรับวิชากฎหมายอังกฤษหรือกฎหมายฝรั่งเศสนั้น สภานิติศึกษาได้ประชุมวางหลักสูตรไว้ดังนี้

สำหรับภาค ๑

กฎหมายอังกฤษ – ธรรมนูญศาล กฎหมายอาญา วิธีพิจารณาแพ่งและอาญา

กฎหมายฝรั่งเศส – ธรรมนูญศาล กฎหมายอาญา วิธีพิจารณาแพ่ง อาญา พานิชย์

สำหรับภาค ๒

กฎหมายอังกฤษ – คอมมอนลอ (Common Law) และเอควิตี้ (Equity)

กฎหมายฝรั่งเศส – กฎหมายแพ่ง

สำหรับภาค ๓

กฎหมายอังกฤษ – กฎหมายพาณิชย์

กฎหมายฝรั่งเศส – กฎหมายพาณิชย์

ก่อนเปิดสอนในต้นปี นักเรียนคนใดจะเลือกเรียนกฎ–หมายอังกฤษหรือกฎหมายฝรั่งเศส ให้แจ้งต่อผู้อำนวยการแผนกปกครอง การเลือกนี้เป็นเด็ดขาด ในระหว่างปีจะเปลี่ยนแปลงไม่ได้และจะต้องเรียนกฎหมายซึ่งได้เลือกนั้นตลอดไปทั้ง ๓ ภาค

แต่นักเรียนคนใดมีปริญญาวิชากฎหมายหรือเป็นเนติบัณฑิตต่างประเทศซึ่งสภานิติศึกษายอมรับว่ามีความรู้ไม่ต่ำกว่าชั้นเนติบัณฑิตสยามมาแล้ว ไม่ต้องสอบวิชากฎหมายอังกฤษหรือฝรั่งเศสและนักเรียนจำพวกนี้เมื่อมีชื่ออยู่ในทะเบียนไม่น้อยกว่า ๑ ปีจะเข้าสอบไล่ในปีเดียวหลายภาคก็ได้ แต่ถ้าตกภาคต่ำจะไม่ตรวจภาคสูงต่อไป

ชั้นนิติศาสตร์บัณฑิตได้วางหลักสูตรไว้ว่าจะมีการสอนโดยวิธีเรียงความและสอบปากเปล่าในวิชากฎหมายทั่วไปกับกฎหมายอังกฤษและฝรั่งเศส แต่นักเรียนที่มีปริญญากฎหมายหรือเป็นเนติบัณฑิตต่างประเทศไม่ต้องสอบในวิชากฎหมายอังกฤษและฝรั่งเศสและนักเรียนจะต้องแต่งตำรากฎหมายในหัวข้อตามที่กรรมการซึ่งได้ตั้งขึ้นไว้รับรองให้แต่งได้ ตำรากฎหมายนี้ถ้ากรรมการตรวจเห็นว่าใช้ได้จะต้องสอบปากเปล่าในหลักกฎหมายที่เกี่ยวกับตำรานั้นอีกครั้งหนึ่ง สอบไล่ได้บริบูรณ์แล้ว จึงให้ได้ชั้นนิติศาสตร์บัณฑิต

ใน พ.ศ. ๒๔๗๔ ภาค ๒ คงสอบไล่ตามหลักสูตรเก่าและผู้สอบไล่ได้ให้เป็นผู้สอบไล่ได้ชั้นเนติบัณฑิต และในปี พ.ศ. ๒๔๗๕ ให้นักเรียนที่สอบไล่ได้ภาค ๑ ก่อน พ.ศ. ๒๔๗๔ สอบไล่ภาค ๒ ตามหลักสูตรเก่าได้อีกครั้งหนึ่ง ผู้สอบไล่ภาค ๒ ตามหลักสูตรเก่าได้ให้ได้ชั้นเนติบัณฑิต เพราะถ้าไม่มีการสอนภาค ๒ ตามหลักสูตรเก่า ก็จะไม่มีผู้สอบไล่ได้ชั้นเนติบัณฑิตสำหรับปี พ.ศ. ๒๔๗๕

ในปี พ.ศ. ๒๔๗๖ ผู้ที่สอบไล่ได้ภาค ๓ ตามหลักสูตรใหม่ จึงจะถือว่าเป็นผู้สอบไล่ได้ชั้นเนติบัณฑิต

การที่สภานิติศึกษาได้จัดการแก้ไขหลักสูตรการศึกษากฎหมายมานั้น ก็ตามที่ได้ประกาศใช้ประมวลกฎหมายเป็นลำดับมา ได้มีความคิดเห็นว่าถ้าได้นักเรียนกฎหมายรู้ภาษาฝรั่งเศสด้วยก็ยิ่งดี แต่ก็เป็นการยาก เพราะการศึกษาไม่ได้จัดให้เรียนภาษาฝรั่งเศสโดยทั่วไป การรับนักเรียนกฎหมายจะต้องรับผู้ที่มีความรู้ตามหลักสูตรของโรงเรียนโดยทั่วไป

การจ้างชาวต่างประเทศมาเป็นผู้สอนนั้น นอกจากมีนายแอล ดูปลาตร์หมอกฎหมายฝรั่งเศส ซึ่งเป็นที่ปรึกษากฎหมายในกระทรวงยุติธรรมอยู่ให้เป็นผู้อำนวยการแผนกวิชา แล้วได้จ้างชาวฝรั่งเศสมาอีก ๒ คน ตำแหน่งผู้อำนวยการแผนกวิชานั้นกรรมการสภานิติศึกษาก็ได้ตกลงกันไว้ว่าไม่ใช่จะต้องเป็นชาวฝรั่งเศสแต่ควรเป็นผู้มีความรู้ทางกฎหมายคอนติเนนต์ และไม่ใช่มีอำนาจเด็ดขาด เป็นแต่ผู้เสนอโครงการและออกความเห็นว่าควรจะจัดอย่างไร เมื่อที่ประชุมกรรมการสภานิติศึกษาตกลงเห็นชอบด้วยแล้วนายกจึงจะได้ประกาศ ข้อตกลง เป็นข้อบังคับสืบไป ที่มีข้อทักท้วงแนะนำว่าโรงเรียนกฎหมายควรจะสอนให้มีความรู้ในหลักกฎหมายคอมมอนลอของอังกฤษด้วย เช่นอย่างในประเทศญี่ปุ่นนั้นก็ตกลงให้สอน แต่ข้อที่สอนนั้นต้องไม่ขัดกับวิธีดำเนินการของโรงเรียนกฎหมาย เพื่อการนี้ได้จ้างชาวอังกฤษมาอีก ๑ คน

แม้ว่าจะได้มีการตั้งสภานิติศึกษาแล้วก็ดี แต่โรงเรียนกฎหมายเป็นบ่อเกิดของเนติบัณฑิต เสนาบดีกระทรวงยุติธรรมเป็นทั้งนายกสภานิติศึกษา และสภานายกพิเศษแห่งเนติบัณฑิตยสภา การรับสมัครนักเรียนกฎหมายคงให้เป็นหน้าที่เนติบัณฑิตยสภาพิจารณารับอยู่ตามเดิม แต่เมื่อรับแล้วการปกครองอยู่ในหน้าที่ ของ ผู้อำนวย การแผนก ปกครอง นอกจากนี้เงิน ของโรงเรียนกฎหมายรวมทั้งที่เหลืออยู่จากโรงเรียนกฎหมายเก่านั้นด้วย เสนาบดีกระทรวงยุติธรรม ก็มอบให้เนติบัณฑิตยสภา เป็นผู้จัดการรักษา พนักงานของสภานิติศึกษาและพนักงานของเนติบัณฑิตยสภาทำงานอยู่ในสถานที่เดียวกัน ครั้นเมื่อเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๙ ได้ย้ายโรงเรียนกฎหมายรวมทั้งที่ทำงานสภานิติศึกษาและเนติบัณฑิตยสภาไปตั้งที่ตึกเชิงสพานผ่านพิภพลีลา (ซึ่งเวลานี้เป็นกรมประชาสัมพันธ์) โดยเช่าจากพระคลังข้างที่

ในระหว่างที่การสอบไล่อยู่ในหน้าที่ของสภานิติศึกษา การตั้งกรรมการและวิธีสอบไล่ได้คงปฏิบัติตามแบบเดิม ในตอนหลังตั้งแต่วันที่ ๑๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๑ ได้ตกลงว่าเพื่อไม่ให้ชักช้าในการประชุมออกข้อสอบไล่ให้ครูผู้สอนทำข้อสอบไล่ ๒ เท่าของจำนวนที่ต้องการเสนอมาก่อน ๒ วัน ตั้งอนุกรรมการคือแม่กองครูผู้สอนกับ ผู้อำนวยการ แผนกวิชาตรวจ เลือกชั้นหนึ่ง ก่อนแล้วเสนอที่ประชุมใหญ่ แต่กรรมการคนใดประสงค์จะออก ข้อสอบอีกก็ได้ แต่ต้องเสนอเสียก่อน ๒ วันเช่นเดียวกัน และการ

ให้คะแนนให้เป็นตัวเลขตามข้อ แล้วรวมเป็นตัวอักษรสำหรับวันหนึ่งๆ ชั้นที่สอบไล่ได้เดิมมี ๒ ชั้น คือ ได้คะแนนสอบข้อเขียนรวมกันถึง ๑๐๐ ละ ๗๐ และสอบไล่ปากเปล่าได้ดีด้วยได้ชั้นที่ ๑ ถ้าได้ ๑๐๐ ละ ๕๐ ได้ชั้นที่ ๒ นั้น ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๕ ให้แบ่งเป็น ๓ ชั้นคือ ตั้งแต่ ๑๐๐ ละ ๗๕ ได้ชั้นที่ ๑ ตั้งแต่ ๑๐๐ ละ ๖๕ ได้ชั้นที่ ๒ ตั้งแต่ ๑๐๐ ละ ๕๐ ได้ชั้นที่ ๓

บทที่ ๔ สมัยคณะนิติศาสตร์และรัฐศาสตร์ ในจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย

เมื่อเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองแผ่นดินแล้วได้มีคำแนะนำต่อรัฐบาลให้รวมการศึกษากฎหมายเข้าอยู่ในจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย ซึ่งยังไม่มีการสอนกฎหมาย เพื่อให้ประกาศนียบัตรสำหรับวิชากฎหมายโดยเฉพาะในมหาวิทยาลัยนั้น ได้มีประกาศพระบรมราชโองการลงวันที่ ๒๕ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๖ ความว่า โดยที่ทรงพระราชดำริห์เห็นว่านิติศึกษา ณ โรงเรียนกฎหมายในกระทรวงยุติธรรม ซึ่งอยู่ในความควบคุมของสภานิติศึกษาตามประกาศลงวันที่ ๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๗ ได้เจริญยิ่งขึ้นเป็นลำดับมาสมดังพระราชประสงค์ที่ประกาศไว้ทุกประการ บัดนี้มีผลประจักษ์ว่าได้บรรลุถึงซึ่งขีดวิชาชั้นมหาวิทยาลัยในอารยะประเทศแล้ว จึงเป็นการสมควรที่จะบำรุงต่อไปในทำนองมหาวิทยาลัย ประจวบกับในขณะนี้รัฐบาลกำลังดำเนินนโยบายในอัน

จะเลื่อนมาตรฐานการศึกษาจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัยให้ขึ้นสู่ระดับอุดมศึกษาอันบริบูรณ์

จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประสานระเบียบการศึกษานิติศาสตร์เข้ากับมหาวิทยาลัยดังต่อไปนี้ คือ

๑. ให้ยุบสภานิติศึกษา และตั้งคณะนิติศาสตร์ขึ้นในจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย

๒. ให้แผนกข้าราชการพลเรือนในจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัยรวมเข้าในคณะนิติศาสตร์

๓. ให้โอน โรงเรียนกฎหมาย ไปสมทบกับ คณะนิติศาสตร์ในจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย

๔. ให้หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณเป็นผู้รักษาการแทนคณบดี และให้ดอกเตอร์ ดูปลาตร์เป็นผู้อำนวยการแผนกวิชาในคณะนิติศาสตร์นั้น

เมื่อได้มีการโอนโรงเรียนกฎหมายไปจากกระทรวงยุติธรรม กิจการที่เกี่ยวข้องกับเนติบัณฑิตยสภาและที่ทำงานที่ได้เคยรวมกันดังกล่าวมาแล้วก็เป็นอันแยกจากกันตั้งแต่บัดนี้ไป ทางจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัยได้จัดให้โรงเรียนกฎหมายเป็นแผนกนิติศาสตร์ในคณะนิติศาสตร์และรัฐศาสตร์ นักเรียนเรียกว่านิสิตแผนกนิติศาสตร์ แผนกนิติศาสตร์ (โรงเรียนกฎหมาย) คงอยู่ที่ตึกเชิงสพานผ่านพิภพลีลา ส่วนเนติบัณฑิตยสภาย้ายกลับมาสถานที่ของกระทรวงยุติธรรม

การสอนและการสอบไล่กฎหมายนั้น คงปฏิบัติตามระเบียบการโรงเรียนกฎหมาย ลงวันที่ ๓๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๗๓ ต่อไป และใน พ.ศ. ๒๔๗๖ นี้จะต้องสอบภาค ๓ ได้แล้ว จึงจะถือว่าสอบไล่กฎหมายได้ พระสารสาสน์ประพันธ์ รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงธรรมการเป็นผู้กำกับชี้ขาด สำหรับภาค ๑ และภาค ๒ พระยากฤตราชทรงสวัสดิ์อธิบดีผู้พิพากษาศาลอุทธรณ์เป็นแม่กอง สำหรับภาค ๓ พระยาศรีสังกร ผู้รั้งตำแหน่งอธิบดีศาลฎีกาเป็นแม่กอง กรรมการสอบไล่นั้นมีเนติบัณฑิตซึ่งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรร่วมด้วย การให้คะแนนใช้ตัวเลข ไม่ใช้การให้คะแนนด้วยตัวอักษรต่อไป

คงมีการสอน และสอบไล่ กฎหมายในคณะ นิติศาสตร์แห่งจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย เพียงใน พ.ศ. ๒๔๗๖ ปีเดียวเท่านั้น เพราะเมื่อวันที่ ๑๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๖ ได้ตราพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง พ.ศ. ๒๔๗๖ ให้โอนคณะนิติศาสตร์ และรัฐศาสตร์ ในจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย ตลอดจนทรัพย์สินและงบประมาณของคณะนี้มา ขึ้นต่อมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองก่อนวันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๗ เพื่อช่วยผู้ที่สอบไล่ภาค ๓ ตกให้มีโอกาสสอบแก้ตัวอีกครั้งหนึ่ง ทางคณะนิติศาสตร์และรัฐศาสตร์แห่งจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย ได้ขอร้องต่อคณะกรรมการ มหาวิทยาลัย วิชาธรรมศาสตร์ และการเมืองให้สอบใหม่อีกครั้งหนึ่งในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๗ พระสาร-

สาสน์ประพันธ์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการเป็นผู้กำกับชั้ขาด ดอกเตอร์ แอล ดูปลาตร์เป็นแม่กองและกรรมการอื่นๆอีก ๖ คน มีผู้เข้าสอบ ๑๒ คน ได้ทั้งหมด

บทที่ ๕ สมัยปัจจุบัน

เวลานี้มีสำนักศึกษาที่จะเข้าเรียน และ สอบไล่ ความรู้ กฎหมายเพื่อได้วิทยฐานะอยู่ ๓ แห่ง คือ

(๑) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (เดิมเรียกชื่อมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง)

(๒) สำนักอบรมศึกษากฎหมายแห่งเนติบัณฑิตยสภา

(๓) แผนกนิติศาสตร์ใน คณะรัฐศาสตร์ แห่งจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย

ตอนที่ ๑ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

โรงเรียนกฎหมายของกระทรวงยุติธรรมได้โอนไปสมทบกับคณะนิติศาสตร์และ รัฐศาสตร์ใน จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย สังกัดกระทรวงธรรมการเมื่อวันที่ ๒๕ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๖ ไม่ถึงปีในปลายปีนั้นเอง เมื่อวันที่ ๑๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๖ ก็โอนคณะนิติศาสตร์และรัฐศาสตร์ในจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัยตลอดจนทรัพย์สินและงบประมาณของคณะเหล่านั้นมาขึ้นต่อ มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ซึ่งตั้งขึ้นใหม่โดย พระราชบัญญัตินี้

ก่อนวันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๗ มีคำปรารภว่า โดยที่สภาผู้แทนราษฎรถวายคำปรึกษาว่า เมื่อได้มีการปกครองระบอบ รัฐธรรมนูญแล้วก็เป็นการสมควร ที่จะรีบจัด บำรุงการ ศึกษา วิชาธรรมศาสตร์และการเมืองให้ได้ ระดับ มหาวิทยาลัยใน อารยะ ประเทศให้แพร่หลายยิ่งขึ้นโดยเร็ว จึงเป็นการสมควรที่จะจัดตั้งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองขึ้นเป็นพิเศษ มหาวิทยาลัยนี้ให้เป็นนิติบุคคลมีหน้าที่จัดการศึกษาวิชากฎหมาย วิชาการเมือง วิชาเศรษฐการและบรรดาวิชาอื่นอันเกี่ยวกับวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง อยู่ในความควบคุมดูแลของคณะกรรมการซึ่งประกอบด้วยนายกรัฐมนตรี รัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการ ผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัย คณบดีของคณะต่าง ๆ ในมหาวิทยาลัยเป็นกรรมการโดยตำแหน่ง กับมีกรรมการโดยคุณวุฒิซึ่งจะได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ตั้งขึ้นโดยความเห็นชอบของสภาผู้แทนราษฎร (กรรมการโดยคุณวุฒินี้ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๖ ได้แก้ไขเพียงแต่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯตั้งขึ้น ไม่ต้องโดยความเห็นชอบของสภาผู้แทนราษฎร) นายกรัฐมนตรีเป็นนายกกิติมศักดิ์ของคณะกรรมการ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการเป็นนายกคณะกรรมการ และผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัยเป็นอุปนายกคณะกรรมการโดยตำแหน่ง ผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัยนั้นได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ตั้งขึ้นโดยคำแนะนำของสภาผู้แทนราษฎรจากผู้ทรงคุณวุฒิตามที่กำหนดไว้ มีหน้าที่ควบคุมดูแลการศึกษา

ในมหาวิทยาลัย รับปรึกษาให้ความเห็นแก่คณบดี เป็นผู้แทนของมหาวิทยาลัยในกิจการทุกประเภทฯ ลฯ หรือนัยหนึ่งเป็นผู้จัดและดำเนินกิจการของมหาวิทยาลัยนี้ มีเลขาธิการมหาวิทยาลัยเป็นผู้ช่วยฝ่ายธุระการ เลขาธิการมหาวิทยาลัยเป็นเลขาธิการคณะกรรมการโดยตำแหน่งอีกด้วย หลวงประดิษฐมนูธรรม (ปรีดี พนมยงค์) ได้รับแต่งตั้งเป็นผู้ประศาสน์การ มหาวิทยาลัยเพราะเป็นผู้ก่อร่างตั้งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองนี้ขึ้นและได้เป็นอยู่จน กระทั่งได้ยกเลิกพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองเมื่อวันที่ ๑๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๙๕ แม้จะได้ไปอยู่ต่างประเทศแล้ว ก็ไม่ได้มีการแต่งตั้งผู้อื่นเป็นผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองแทน มีแต่ผู้รักษาแทน เพราะตามพระราชบัญญัตินี้ไม่มีวิธีเอาผู้ประศาสน์การออกจากตำแหน่งได้

ผู้มีสิทธิสมัครเข้าเป็นนักศึกษาในมหาวิทยาลัยนี้ได้คือผู้ที่สอบไล่ได้มัธยมบริบูรณ์ของกระทรวงธรรมการ หรือสอบความรู้เบื้องต้นของมหาวิทยาลัยนี้ได้ หรือสอบความรู้อย่างอื่นอันมหาวิทยาลัยยอมเทียบเท่ากับวิทยฐานะดังกล่าว แต่ภายในกำหนด ๑ ปี นับแต่วันประกาศพระราชบัญญัติผ่อนผันให้แก่ผู้ที่มิได้สอบไล่ความรู้ดังกล่าว สมัครเข้าเรียนได้ เมื่อผู้นั้นมีคุณสมบัติอย่างหนึ่งอย่างใดดังต่อไปนี้

(๑) สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร

(๒) ผู้แทนตำบล

(๓) ผู้ที่เป็นข้าราชการในวันที่ใช้พระราชบัญญัตินี้ ซึ่งผู้บังคับบัญชารับรองว่ามีความชำนาญในราชการเป็นพื้นความรู้เพียงพอที่จะเข้าเรียนในมหาวิทยาลัยได้

(๔) ผู้ที่เคยเป็นนักเรียนของโรงเรียนกฎหมายกระทรวงยุติธรรมและผู้ที่เคยเป็นนักเรียนของโรงเรียนข้าราชการพลเรือนหรือคณะนิติศาสตร์แห่งจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัยแต่ได้ออกไปจากสถานศึกษาเหล่านี้ไปก่อนเรียนสำเร็จ โดยไม่มีความผิด

(๕) ทนายความชั้นที่ ๒

(๖) ผู้ซึ่งได้รับสิทธิให้เข้าศึกษาในแผนกนิติศาสตร์ได้ตามข้อบังคับที่ใช้อยู่ในขณะที่ประกาศพระราชบัญญัตินี้

ทั้งนี้เป็นการเปิดโอกาศให้บุคคลได้ศึกษาเพื่อรับปริญญาแพร่หลายยิ่งขึ้นและนักศึกษาไม่จำเป็นต้องมาพึ่งคำสอนที่มหาวิทยาลัย มีเจ้าหน้าที่ผู้แทนของมหาวิทยาลัยประจำอยู่ทุกจังหวัด ผู้ที่อยู่ต่างจังหวัดอาจยื่นใบสมัครทางธรรมการจังหวัด ซึ่งจะเป็นผู้ติดต่อกับนักศึกษาจังหวัดนั้นๆ อันเป็นการสะดวกที่จะได้นักศึกษาสังกัดมหาวิทยาลัยนี้ทั่วราชอาณาจักร์

ผู้ที่จะสอนในมหาวิทยาลัยแบ่งเป็นชนิดสามัญและวิสามัญ

ชนิดสามัญได้แก่ศาสตราจารย์สามัญและรองศาสตราจารย์สามัญ

ชนิดวิสามัญได้แก่ศาสตราจารย์วิสามัญ รองศาสตราจารย์

วิสามัญและผู้บรรยาย

ศาสตราจารย์และรอง ศาสตราจารย์ สามัญ และวิสามัญนั้น คือผู้ที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ตั้งขึ้นจากบุคคลที่มีคุณวุฒิตามที่กำหนดไว้ ส่วนผู้บรรยายได้แก่บุคคลใด ๆ ซึ่งคณะกรรมการมหาวิทยาลัยได้สอบสวนความรู้แล้วตั้งให้บรรยายวิชาใด ๆ ในมหาวิทยาลัย

ปริญญามี ๓ ชั้น คือปริญญาตรี ปริญญาโท และปริญญาเอก ในชั้นปริญญาตรียังไม่แยกทาง ผู้ที่ได้ปริญญาตรีเรียกว่าธรรมศาสตร์บัณฑิต ใช้อักษรย่อ ธ.บ. แยกทางศึกษาต่อเมื่อถึงปริญญาโท แยกเป็น ๔ ทางคือ ทางนิติศาสตร์ ทางรัฐศาสตร์ ทางเศรษฐศาสตร์ และทางการทูต ผู้ที่ได้ปริญญาโททางนิติศาสตร์เรียกว่า นิติศาสตร์มหาบัณฑิต ใช้อักษรย่อ น.ม. ผู้ที่ได้ปริญญาเอกทางนิติศาสตร์ เรียกว่านิติศาสตร์ดุษฎีบัณฑิต ใช้อักษรย่อ น.ด.

หลักสูตรปริญญาตรี (ธรรมศาสตร์บัณฑิต) ในครั้งแรกแบ่งเป็น ๖ ภาครวมเวลาศึกษา ๓ ปี ผู้ที่เข้าศึกษาเป็นเวลากว่า ๑ ปี แต่ยังไม่ถึง ๒ ปี มีสิทธิเข้าสอบไล่ได้ถึงภาค ๔ ผู้ที่เข้าศึกษากว่า ๒ ปี ขึ้นไปมีสิทธิเข้าสอบไล่ได้ทั้ง ๖ ภาค การสอบนั้นสอบทั้งเขียนและปากเปล่าทุกลักษณะวิชา ต้องสอบเขียนได้เสียก่อนจึงจะเข้าสอบปากเปล่าได้ ผู้ที่มีสิทธิสอบหลายภาคในการสอบไล่คราวใดกรรมการสอบไล่จะตรวจวิชาในภาคต้นก่อน เมื่อสอบ

ไล่ได้ในภาคต้นได้แล้ว จึงจะตรวจวิชาในภาคสูงต่อไปตามลำดับ

ผู้ที่เรียนในสถานศึกษาต่าง ๆ ที่จะโอนมาขึ้นมหาวิทยาลัยนี้สอบไล่ได้วิชาลักษณะใดซึ่งมหาวิทยาลัยวินิจฉัยว่าวิชานั้น ๆ มีวิทยฐานะพอกับวิชาหลักสูตรใหม่แล้ว ให้ยกเว้นไม่ต้องเรียนวิชาลักษณะนั้น

การสอบไล่เขียนในภาคหนึ่ง ๆ เมื่อรวมคะแนนได้ถึงครึ่งหรือกว่านั้นขึ้นไป ถือว่าสอบได้ทุกลักษณะวิชาที่สมัครสอบครั้งหนึ่งในภาคนั้น เว้นแต่ลักษณะวิชาใดได้ต่ำกว่า ๓๐ ใน ๑๐๐ ให้ถือว่าตกในลักษณะวิชานั้น ถ้าสอบได้คะแนนรวมในภาคต่ำกว่าครึ่ง ให้ถือว่าสอบได้เฉพาะลักษณะวิชา ที่ได้คะแนนถึงครึ่งหนึ่งหรือกว่านั้นขึ้น ไปการสอบปากเปล่านั้นสอบเขียนได้ลักษณะวิชาใดให้สอบปากเปล่าสำหรับลักษณะวิชานั้น การนับคะแนนสอบได้หรือตกก็ทำนองเดียวกับการสอบเขียน แต่ให้มีสิทธิสอบปากเปล่าในลักษณะวิชาที่ตกนั้นได้อีกครั้งหนึ่งในการสอบไล่คราวถัดไปข้างหน้า

การสอบไล่ให้มีปีละ ๒ ครั้งเป็นอย่างน้อย ผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัยมีอำนาจให้มีการสอบไล่ขึ้นได้ในส่วนภูมิภาคต่าง ๆ สุดแต่จะเห็นสมควร ได้มีการให้สอบไล่ตามหลักสูตรภาคต้น ๆ บางภาคในจังหวัด โดยแต่งตั้งผู้พิพากษาประจำศาลในต่างจังหวัดเป็นกรรมการสอบไล่ นักศึกษาสมัครสอบได้แต่แห่งเดียว และถ้านักศึกษาอยู่ในตำบลห่างไกล เมื่อสอบเขียนแล้วจะสมัคร

สอบปากเปล่าเสียทีเดียวก็ทำได้ แต่ถ้าสอบเขียนตกด้วยประการใด ๆ ก็ให้ถือว่าการสอบปากเปล่าตกไปด้วยประการนั้น ๆ

ลำดับเกียรตินิยมชั้นปริญญาตรีมีดังนี้

ปานกลาง คะแนนรวมคิดเฉลี่ย ๕๐ ถึง ๕๙ ส่วนร้อย

พอใช้ คะแนนรวมคิดเฉลี่ย ๖๐ ถึง ๖๙ ส่วนร้อย

ดี คะแนนรวมคิดเฉลี่ย ๗๐ ถึง ๗๙ ส่วนร้อย

ดีมาก คะแนนรวมคิดเฉลี่ย ๘๐ ส่วนร้อยขึ้นไป

ได้แบ่งลักษณะวิชาตามภาคดังนี้

ภาค ๑

๑ ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับกฎหมายทั่วไป

๒ ธรรมนูญศาลยุติธรรม

๓ กฎหมายรัฐธรรมนูญ

๔ กฎหมายการเลือกตั้ง

๕ กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยบุคคล

ภาค ๒

๑ กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยทรัพย์

๒ กฎหมายอาญา

๓ วิธีพิจารณาความอาญา

ภาค ๓

๑ กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยนิติกรรมและหนี้

๒ กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยการ ประกันด้วยบุคคล

และทรัพย์

๓ กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยซื้อขาย แลกเปลี่ยนให้

๔ กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยเช่าทรัพย์ เช่าซื้อ จ้างแรงงาน จ้างทำของ รับขน

๕ กฎหมายแพ่งว่าด้วยยืม ฝากทรัพย์ เก็บของในคลังสินค้า ปราณีประนอม การพนันและขันต่อ

๖ กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยตัวแทน นายหน้า จัดการงานนอกสั่ง

ภาค ๔

๑ กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยบัญชีเดินสะพัด ตั๋วเงิน ประกันภัย

๒ กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยหุ้นส่วนและบริษัทสมาคม

๓ วิธีพิจารณาความแพ่ง

๔ กฎหมายลักษณะพยานและจิตตวิทยา

๕ กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยครอบครัวและมรดก

๖ กฎหมายลักษณะล้มละลาย

ภาค ๕

๑ ลัทธิเศรษฐกิจ

๒ เศรษฐศาสตร์

๓ กฎหมายการคลัง

ภาค ๖

๑ กฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีเมือง

๒ กฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีบุคคล

๓ กฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีอาชญา

๔ กฎหมายปกครอง

๕ ระเบียบวิธีปฏิบัติราชการของทบวงการเมือง

เกี่ยวกับหลักสูตรและผู้มีสิทธิสมัครเข้าเรียนเพื่อได้รับปริญญา ต่อมามีพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง (ฉบับที่ ๒) พ.ศ. ๒๔๘๐ แก้ไขให้มหาวิทยาลัยเป็นผู้กำหนดวิชาที่จะต้องเรียนสำหรับ ปริญญาชั้นหนึ่ง ๆ และผู้สมัครเข้าเรียนเพื่อรับปริญญานั้นจะต้องเป็นผู้ที่สำเร็จเตรียมปริญญามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองหรือสอบความรู้อย่างอื่นซึ่งมหาวิทยาลัยยอมเทียบให้เท่าวิทยฐานะดังกล่าว ส่วนคุณสมบัติให้มหาวิทยาลัยกำหนดตามที่เห็นสมควร และได้เปิดการศึกษาเตรียมปริญญามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมืองตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๑ เป็นต้นไป เตรียมปริญญามี ๒ ชั้น คือชั้นปีที่ ๑ และชั้นปีที่ ๒ มีการสอบคัดเลือกผู้ที่สมัครเป็นปี ๆ ไปตามจำนวนที่พอจะรับได้ ผู้สมัครต้องสอบไล่ได้ประโยคมัธยมบริบูรณ์ (มัธยมปีที่ ๖) ตามแผนการศึกษาชาติ พ.ศ. ๒๔๗๙ หรือเทียบเท่าประโยคมัธยมบริบูรณ์ดังกล่าว การที่มหาวิทยาลัยต่างๆต้องตั้งโรงเรียน

เตรียมปริญญาสำหรับแต่ละมหาวิทยาลัยเพราะเลิกชั้นมัธยมปีที่ ๗ และปีที่ ๘ (โรงเรียนเตรียมปริญญามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองนี้ต่อมาเมื่อได้มีการสอนเตรียมอุดม ศึกษาที่โรงเรียนมัธยมอื่น ๆ แล้ว ก็ได้ยุบเลิกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๐)

หลักสูตร ปริญญาตรีซึ่งเดิมแบ่งเป็น ๖ ภาคนั้นได้เปลี่ยนแบ่งเป็น ๔ ปี และได้แบ่งลักษณะวิชาสำหรับปีหนึ่งๆ เป็น ๒ ตอน เริ่มแต่การสอบไล่ประจำปีการศึกษา พ.ศ. ๒๔๘๓ เป็นต้นไป

ปีที่ ๑

ตอนที่ ๑

๑ ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับกฎหมายทั่วไป

๒ กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยบุคคล

๓ กฎหมายอาญาภาคต้น

ตอนที่ ๒

๑ กฎหมายรัฐธรรมนูญ

๒ กฎหมายการเลือกตั้ง

๓ ธรรมนูญศาลยุติธรรม

๔ กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยทรัพย์

ปีที่ ๒

ตอนที่ ๑

๑ กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยนิติกรรมและหนี้

๒ กฎหมาย แพ่งและ พาณิชย์ ว่าด้วย ประกัน บุคคลและ

ทรัพย์

๓ กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยซื้อขาย แลกเปลี่ยนให้

๔ กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยเช่าทรัพย์ เช่าซื้อ จ้างแรงงาน จ้างทำของ รับขน

๕ กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยยืม ฝากทรัพย์ เก็บของในคลังสินค้า ปราณีประนอม การพนันและขันต่อ

๖ กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยตัวแทน นายหน้า จัดการงานนอกสั่ง

ตอนที่ ๒

๑ กฎหมายอาญาภาคปลาย

๒ กฎหมายปกครอง

ปีที่ ๓

ตอนที่ ๑

๑ กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยบัญชีเดินสะพัด ตั๋วเงิน ประกันภัย

๒ กฎหมายแพ่ง และ พาณิชย์ ว่าด้วย หุ้นส่วน บริษัทและสมาคม

๓ วิธีพิจารณาความอาญา

๔ วิธีพิจารณาความแพ่ง

๕ กฎหมายลักษณะพยานและจิตตวิทยา

ตอนที่ ๒

๑ กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยครอบครัวและมรดก

๒ กฎหมายล้มละลาย

๓ เศรษฐศาสตร์ภาคต้น

ปีที่ ๔

ตอนที่ ๑

๑ เศรษฐศาสตร์ภาคปลาย

๒ กฎหมายการคลัง

๓ ลัทธิเศรษฐกิจ

ตอนที่ ๒

๑ กฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีเมือง

๒ กฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีบุคคล

๓ กฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีอาญา

๔ ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย

๕ ระเบียบวิธีปฏิบัติราชการ

ผู้ที่เข้าศึกษาชั้นปริญญาตรีเป็นเวลาต่ำกว่า ๑ ปี (ปีการเรียน) มีสิทธิเข้าสอบไล่ได้เฉพาะปีที่ ๑ ผู้ที่เข้าศึกษาเป็นเวลากว่า ๑ ปีแต่ยังไม่ถึง ๒ ปีมีสิทธิเข้าสอบไล่ได้ถึงปีที่ ๒ ผู้ที่เข้าศึกษาเป็นเวลากว่า ๒ ปี แต่ยังไม่ถึง ๓ ปีมีสิทธิเข้าสอบไล่ได้ถึงปีที่ ๓ ผู้ที่เข้าศึกษาเป็นเวลากว่า ๓ ปีขึ้นไปมีสิทธิเข้าสอบไล่ได้ถึง ๔ ปี แต่กรรมการสอบไล่จะตรวจวิชาในปีต้นก่อน เมื่อสอบ

ไล่ได้ในปีต้นแล้วจึงจะตรวจวิชาในปีสูงต่อไปตามลำดับ

การสอบปากเปล่าซึ่งเดิมสอบต่อจากการสอบเขียนเป็นรายลักษณะวิชาแต่ครั้งแบ่งเป็นภาคนั้น เมื่อแบ่งเป็นปีแล้วให้แบ่งการสอบปากเปล่าเป็น ๒ ตอน คือตอนที่ ๑ เมื่อนักศึกษาสอบเขียนได้ครบทุกลักษณะวิชาแต่ในปีที่ ๑,๒ และ ๓ แล้ว จะต้องเข้าสอบปากเปล่าในวิชากฎหมายทั้งหมดที่ได้ศึกษามาแล้ว มีคะแนนเต็ม ๑๐๐ ได้คะแนน ๕๐ ในร้อยจึงถือว่าสอบไล่ได้และเข้าเรียนปีที่ ๔ ต่อไป คะแนนปากเปล่าให้นำไป รวม กับคะแนนเขียนเพื่อประโยชน์ในการลำดับที่และเกียรตินิยม ถ้าได้คะแนนปากเปล่าต่ำกว่า ๕๐ ใน ๑๐๐ ถือว่าตกปากเปล่า จะต้องเข้าสอบอีกจนกว่าจะสอบไล่ได้ ผู้ที่สอบไล่ได้ครบทุกลักษณะวิชาในปีที่ ๑,๒ และ ๓ แล้ว มีสิทธิที่จะรับอนุปริญญาทางนิติศาสตร์

ผู้มีชื่ออยู่ในทะเบียนก่อนวันใช้ข้อบังคับใหม่ หากสอบไล่ได้ลักษณะวิชาใดตามหลักสูตรเดิม ให้ถือว่าสอบไล่ได้ในลักษณะวิชาอันตรงกันตามหลักสูตรใหม่

ผู้ที่สอบไล่ได้ครบทุกลักษณะวิชาในภาค ๔ ตามหลักสูตรเดิม ให้ได้รับความยกเว้นไม่ต้องสอบปากเปล่าตอนที่ ๑ และเข้าเรียนปีที่ ๔ ต่อไปได้ทีเดียว

การสอบปากเปล่าตอนที่ ๒ คือเมื่อสอบเขียนได้ครบทุกลักษณะวิชาตามหลักสูตร (ปีที่ ๔) แล้ว จะต้องเข้าสอบปากเปล่าอย่างทั่วไปในวิชาทั้งหมดตามหลักสูตร อนุโลมเช่นเดียวกับตอน

ก่อน ถ้าสอบปากเปล่าได้ถือว่าสอบไล่ได้ตามหลักสูตรชั้นปริญญาตรี แต่ยังไม่ถือว่าได้ปริญญาหรือสิทธิเท่าปริญญาตรีจนกว่าจะได้รับการอบรมเกี่ยวแก่มารยาท ศีลธรรม วินัย การสมาคมและท่วงที ตามหลักสูตรและระเบียบการที่ผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัยเห็นสมควรกำหนดขึ้น

การสอบไล่สำหรับส่วนภูมิภาคให้มีเฉพาะการสอบเขียนโดยมหาวิทยาลัย ส่งหัวข้อถามไปยังธรรมการ จังหวัด เจ้าหน้าที่ ผู้แทนมหาวิทยาลัยในส่วนภูมิภาคเพื่อดำเนินการสอบไล่ เมื่อผู้สมัครสอบไล่ตอบเสร็จแล้ว ให้รวบรวมกระดาษคำตอบส่งมายังมหาวิทยาลัยให้กรรมการตรวจกระดาษ คำตอบนั้น ๆ แล้วมหาวิทยาลัยจะได้แจ้ง ผลการ ตรวจไปให้ธรรมการ จังหวัด ประกาศให้ผู้สมัครสอบทราบต่อไป (การสอบไล่สำหรับภูมิภาคต่อมาได้งดตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๘)

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๒ สมัยจอมพลแปลกพิบูลสงครามเป็นนายกกิติมศักดิ์ และพลเอกมังกรพรหมโยธีเป็นนายกคณะกรรมการ คณะกรรมการได้ปรับปรุงการศึกษาของมหาวิทยาลัยแบ่งเป็น ๔ คณะ คือคณะนิติศาสตร์ คณะรัฐศาสตร์ คณะเศรษฐศาสตร์ และคณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี แยกหลักสูตรชั้นปริญญาตรีตามคณะ แต่ยังไม่ได้แก้พระราชบัญญัติแยกชื่อปริญญาตรีอย่างอื่นจากธรรมศาสตร์บัณฑิต หลักสูตรปริญญาตรีคณะนิติศาสตร์คงแบ่งเป็น ๔ ปี เลิกการศึกษากฎหมายการคลัง ลัทธิ

เศรษฐกิจ ระเบียบวิธีปฏิบัติราชการ เพิ่มกฎหมายเกี่ยวกับที่ดิน เหมืองแร่ ป่าไม้ และการประมงในปีที่ ๒ กฎหมายอาญาและกฎหมายแพ่งพิศดาร พระราชบัญญัติข้าราชการตุลาการ พระราชบัญญัติอัยการ พระราชบัญญัติทนายความในปีที่ ๔ ส่วนกฎหมายระหว่างประเทศซึ่งเดิมแบ่งเป็นแผนกคดีเมือง แผนกคดีบุคคล และแผนกคดีอาญานั้นแบ่งเป็นแผนกคดีเมืองและแผนกคดีบุคคล กฎหมายอาญาซึ่งเดิมแบ่งเป็น ๒ ภาคนั้นแบ่งเป็น ๓ ภาค คือภาคต้น ภาคกลาง และภาคปลาย และได้สับเปลี่ยนลักษณะวิชาแต่ละปี

หลักสูตรใหม่ชั้นปริญญาตรีของ คณะนิติศาสตร์คงเป็นดังนี้

ปีที่ ๑

๑ ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับกฎหมายทั่วไป

๒ กฎหมายปกครอง

๓ เศรษฐศาสตร์

๔ กฎหมายรัฐธรรมนูญและกฎหมายการเลือกตั้ง

๕ กฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีเมือง

๖ ประวัติศาสตร์กฎหมาย

๗ กฎหมายอาญา (ภาคต้น)

๘ กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยบุคคล

๙ กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ว่าด้วยทรัพย์

ปีที่ ๒

๑ กฎหมายอาญา (ภาคกลาง)

๒ กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยนิติกรรมและสัญญา

๓ กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยหนี้ ละเมิดและลาภมิควรได้

๔ กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยซื้อขาย แลกเปลี่ยนให้

๕ กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยประกันด้วยบุคคลและทรัพย์

๖ กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยยืม ฝากทรัพย์ เก็บของในคลังสินค้า ปราณีประนอม การพะนันและขันต่อ

๗ กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยเช่าทรัพย์ เช่าซื้อ จ้างแรงงาน จ้างทำของ รับขน

๘ กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยครอบครัว

๙ กฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีบุคคล

๑๐ กฎหมายเกี่ยวกับที่ดิน เหมืองแร่ ป่าไม้ และการประมง

ปีที่ ๓

๑ กฎหมายอาญา (ภาคปลาย)

๒ กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยบัญชีเดินสะพัด ตั๋วเงิน ประกันภัย

๓ กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยหุ้นส่วน บริษัท

สมาคม

๔ กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยตัวแทน นายหน้า จัดการงานนอกสั่ง

๕ กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยมรดก

๖ ธรรมนูญศาลยุติธรรม

๗ วิธีพิจารณาความอาญา

๘ วิธีพิจารณาความแพ่งและกฎหมายลักษณะล้มละลาย

๙ กฎหมายลักษณะพยานและจิตตวิทยา

ปีที่ ๔

๑ กฎหมายอาญาพิศดาร

๒ กฎหมายแพ่งพิศดาร

๓ วิธีพิจารณาความอาญาพิศดาร

๔ วิธีพิจารณาความแพ่งพิศดาร

๕ พระราชบัญญัติข้าราชการตุลาการ พระราชบัญญัติอัยการ พระราชบัญญัติทนายความ

ให้สอนหนักไปในทางปฏิบัติการให้เหมาะสมแก่การประกอบอาชีพในทางกฎหมายโดยเฉพาะ ภาคอนุปริญญาแบ่งเป็น ๓ ปี คือปีที่ ๑ ปีที่ ๒ และปีที่ ๓ เมื่อศึกษาจบปีที่ ๔ สำเร็จแล้วจึงได้ปริญญาตรี

ตามหลักสูตรใหม่เริ่มการศึกษาปีที่ ๑ ตั้งแต่สมัยการศึกษา พ.ศ. ๒๔๙๒ ส่วนผู้ที่มีชื่อในทะเบียนก่อนสมัยการศึกษา พ.ศ.

๒๔๙๒ คงมีสิทธิสอบไล่ตามหลักสูตรเดิม แต่อาจขอเปลี่ยนศึกษาตามหลักสูตรใหม่ของคณะหนึ่งคณะใดได้โดยขอเทียบวิชาที่สอบไล่ได้แล้ว และรับอนุญาตจากคณบดีที่เกี่ยวข้องเป็นรายตัวไป การศึกษาตามหลักสูตรปริญญาธรรมศาสตร์บัณฑิตเดิมคงมีเพียงสมัยการศึกษา พ.ศ. ๒๔๙๕ และเลิกการศึกษาตามหลักสูตรเดิมตามลำดับดังนี้คือ พ.ศ. ๒๔๙๓ หลักสูตรปีที่ ๑ เดิมไม่มี พ.ศ. ๒๔๙๔ หลักสูตรปีที่ ๑ และ ๒ เดิมไม่มี พ.ศ. ๒๔๙๕ หลักสูตรปีที่ ๑,๒ และ ๓ เดิมไม่มี พ.ศ. ๒๔๙๖ ไม่มีการศึกษาตามหลักสูตรเดิมเลย

การสอบไล่ตามหลักสูตร ธรรมศาสตร์บัณฑิตเดิมให้มี ปีละ ๒ ครั้ง ส่วนการสอบไล่ตามหลักสูตรใหม่ ให้มีการสอบทั่วไปประจำปีการศึกษาปีละ ๑ ครั้งและการสอบแก้ตัวเฉพาะวิชาที่สอบตกซึ่งได้คะแนนไม่ต่ำกว่าร้อยละ ๓๐ การสอบไล่ประจำปีการศึกษาให้แบ่งวิชาตามหลักสูตรของแต่ละปีออกเป็น ๓ ตอนตามแต่ที่คณบดีจะได้กำหนด เพื่อประโยชน์ในการคิดเฉลี่ยคะแนนช่วยวิธีคำนวณคะแนนเฉลี่ย ช่วยระหว่างวิชาในตอนเดียวกันนั้นคือวิชาที่ได้คะแนนตั้งแต่ร้อยละ ๓๐ ขึ้นไปให้ได้รับคะแนนเฉลี่ยช่วยจากวิชาอื่นในตอนเดียวกันซึ่งได้คะแนนเกินกว่าร้อยละ ๕๐ และการคำนวณคะแนนเฉลี่ยนี้ให้คิดเป็นตอน ๆ ในเมื่อเฉลี่ยคะแนนช่วยแล้วจะได้ครบทุกวิชาในตอนนั้น ถ้าปรากฏว่าคะแนนของวิชาใดได้ตั้งแต่ร้อยละ ๕๐ ขึ้นไป ให้ยกเว้นไม่ต้องสอบวิชา

นั้นในคราวสอบไล่ต่อไป และผู้ที่ถือว่าสอบไล่ได้ครบบริบูรณ์ในตอนหนึ่ง ๆ นั้นต้องได้คะแนนเฉลี่ยตอนละร้อยละ ๕๐ ขึ้นไป

การสอบไล่ควบวิชาในหลักสูตรธรรมศาสตร์บัณฑิตเดิมและหลักสูตรใหม่จะสมัครสอบควบวิชาระหว่างปีต่าง ๆ โดยลำดับดังนี้

ผู้ใดวิชาในปีต่ำตามหลักสูตรยังขาดอยู่เกินกว่า ๒ วิชา ผู้นั้นไม่มีสิทธิสมัครสอบควบกับปีสูง ถ้ายังขาดอยู่ ๒ วิชา สมัครสอบควบกับปีสูงได้อีก ๑ วิชา ถ้ายังขาดอยู่ ๑ วิชาสมัครสอบควบกับปีสูงได้อีก ๒ วิชา การสมัครสอบไล่ควบวิชาปีต่ำกับปีสูงนั้น สมัครได้โดยไม่จำกัดตอน เมื่อสอบไล่ได้ในปีต่ำแล้วจึงจะตรวจวิชาในปีสูงต่อไปโดยลำดับ

การสอบไล่ทั่วไปครั้งที่ ๑ ถ้าสอบไล่ได้ครบทุกลักษณะวิชาตามหลักสูตร (ธรรมศาสตร์บัณฑิตเดิม) ของปีที่เข้าสอบไล่นั้นหรือยังขาดอยู่เพียง ๑ หรือ ๒ วิชา แต่มีจำนวนปีการศึกษาไม่พอที่จะสอบในปีนั้นอีก หากประสงค์จะขอสอบไล่ลักษณะวิชาของปีสูงในการสอบไล่ทั่วไปครั้งที่ ๒ อาจยื่นคำร้องต่อผู้ประศาสน์การเป็นรายบุคคลไป ถ้าสอบไล่ได้ทุกวิชาในปีต่ำจะอนุญาตให้สอบทุกวิชาในปีสูง ถ้ายังขาด ๑ หรือ ๒ วิชาก็อาจอนุญาตให้สอบได้ ๒ หรือ ๑ วิชาแล้วแต่กรณี

ส่วนการสอบไล่ทั่วไปตามหลักสูตรใหม่ ถ้าประสงค์จะขอสอบไล่ในลักษณะวิชาในปีสูงในคราวสอบแก้ตัว แต่มีจำนวน

ปีการศึกษาไม่พอที่จะสอบไล่ในปีนั้นอีก ให้ยื่นคำร้องต่อคณบดี ซึ่งจะอนุญาตหรือไม่แล้วแต่กรณี ทำนองเดียวกับการสอบไล่ตามหลักสูตรธรรมศาสตร์บัณฑิตเดิมนั้น

การสอบปากเปล่าซึ่งเดิมสอบเป็น ๒ ตอนนั้น ให้มีการสอบปากเปล่าเพียงตอนเดียวทั้งหลักสูตรเก่าและใหม่ คือ เมื่อสอบข้อเขียนได้ทุกลักษณะวิชาตามหลักสูตรตั้งแต่ปีที่ ๑ ถึงปีที่ ๔ แล้ว ต้องสอบปากเปล่าในวิชาทั้งหมดตามหลักสูตรที่ได้ศึกษามาแล้วนั้น คะแนนเต็มมี ๑๐๐ ถ้าได้ตั้งแต่ ๕๐ ขึ้นไปจึงจะถือว่าสอบไล่ปากเปล่าได้ ถ้าต่ำกว่า ๕๐ ให้ถือว่าตกปากเปล่า จะต้องเข้าทำการสอบปากเปล่าอีก จนกว่าจะสอบปากเปล่าได้

หลักสูตรปริญญาโท ในทางนิติศาสตร์นั้นแบ่งเป็น ๒ ภาคคือ

ภาค ๑

๑ ประวัติศาสตร์กฎหมาย

๒ อาชญาวิทยา

๓ กฎหมายอาญาพิศดาร

๔ กฎหมายแพ่งและพาณิชย์พิศดาร

๕ กฎหมายของประเทศแองโกลแซกซอน

๖ กฎหมายของประเทศที่ใช้ประมวลกฎหมาย

ภาค ๒

๑ การสอบทั่วไปในวิชาภาค ๑ และความรู้ทั่วไปในรัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ การทูต

๒ การฝึกหัดงานในทางอรรถคดี

การฝึกหัดงานนั้นให้ผู้ประศาสน์การเป็นผู้กำหนดสำนักงาน วิธีการ และระยะเวลา

ผู้ที่เข้าศึกษาชั้นปริญญาโทเป็นเวลาต่ำกว่า ๑ ปี (ปีการเรียน) มีสิทธิเข้าสอบไล่ได้เฉพาะภาค ๑ ต่อเมื่อเป็นเวลากว่า ๑ ปีขึ้นไป มีสิทธิเข้าสอบไล่ได้ถึงภาค ๒

ผู้ที่ได้ปริญญาหรือประกาศนียบัตรจากสถานศึกษาในสยามหรือต่างประเทศซึ่งมีวิทยฐานะไม่ต่ำกว่า ปริญญาตรีของมหาวิทยาลัยนี้ ให้ผ่อนผันเข้าศึกษาปริญญาโทได้ทันที แต่ก่อนที่จะผ่อนผันเข้าศึกษา มหาวิทยาลัยอาจกำหนดให้มีการสอบไล่เฉพาะวิชาที่ผู้นั้นยังมิได้เรียนได้

ถ้าหลักสูตร กำหนด ให้มีการเรียนวิชา กฎ หมาย หรือขนบธรรมเนียมแบบแผนต่างประเทศด้วยแล้ว ผู้ใดได้ปริญญาหรือประกาศนียบัตรของประเทศนั้น มหาวิทยาลัยอาจยกเว้นวิชานั้นๆ ให้แก่ผู้นั้นได้

วิชาในภาค ๑ มีการ สอบทั้ง เขียน และปาก เปล่า ทุกวิชา ก่อนถึงกำหนดเวลาสอบ ไล่มหาวิทยาลัยจะได้จัด ให้มีการ ทบทวนเป็นเวลาสองสัปดาห์ นักศึกษาประสงค์จะสมัครสอบในลักษณะวิชาใด จะต้องมาฟังการทบทวนด้วยตนเองในลักษณะวิชานั้น ผู้ใดไม่มาฟังไม่มีสิทธิเข้าสอบไล่ การทบทวนทำโดยวิธีให้ผู้สอนกำหนดให้นักศึกษาปฏิบัติการภายในความควบคุมของตนดังนี้ คือ

ตอบข้อซักถาม ทำการติชม ให้คำอธิบาย โต้ปัญหาและงานอื่นๆ ตามที่เห็นสมควร. ผู้สอนจะให้คะแนนตามขีดแห่งความรู้ความสามารถ คะแนนที่ให้นั้นคิดส่วนเฉลี่ยในร้อย ได้เท่าไรให้เอาไปรวมกับส่วนเฉลี่ยในร้อยของคะแนนที่ได้ในการสอบเขียน ถ้าได้รวมกันไม่ต่ำกว่า ๖๐ ในร้อย จึงจะมีสิทธิ์เข้าสอบปากเปล่า

ในภาค ๒ การสอบทั่วไปในวิชาภาค ๑ และความรู้ทั่วไปในทางรัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ และการฑูตนั้น แบ่งสอบดังนี้

การเขียน

เรียงความในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ที่เกี่ยวกับกฎหมายอาญาพิศดาร หรือกฎหมายแพ่งและพาณิชย์พิศดาร

การสอบปากเปล่า แบ่งเป็น ๔ ส่วนคือ

(๑) การสอบทั่วไปในวิชาภาค ๑ บรรยายความในเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่เกี่ยวกับอาชญาวิทยา กฎหมายอาญาพิศดาร หรือกฎหมายแพ่งและพาณิชย์พิศดาร ชั่วระยะเวลา ๑๕ นาที กรรมการสอบไล่ จะได้กำหนดเรื่องที่ จะให้บรรยายไว้ลักษณะ วิชาละ ๑ เรื่อง และให้ผู้สมัครสอบมีเวลาตระเตรียม ๔๕ นาที อนุญาตให้ใช้หนังสือที่กรรมการสอบไล่จะได้อนุญาตเพื่อ ประกอบการค้นคว้าได้

(๒) ความรู้ทั่วไปทางรัฐศาสตร์ ตอบข้อถามในลักษณะวิชาต่อไปนี้ ลักษณะวิชาหนึ่ง ๆ ให้ตอบไม่เกิน ๑๕ นาที คือ

(ก) กฎหมายปกครองพิศดาร

(ข) กฎหมายรัฐธรรมนูญและกฎหมายเลือกตั้งพิศดารและ

(ค) วิทยาศาสตร์การคลัง

(๓) ความรู้ทั่วไปในทางเศรษฐศาสตร์ ทำนองเดียวกันในลักษณะวิชา

(ก) ประวัติศาสตร์ลัทธิเศรษฐกิจ

(ข) เศรษฐศาสตร์พิศดารและ

(ค) การธนาคารและเครดิตสถาน

(๔) ความรู้ทั่วไปในทางการทูต ทำนองเดียวกันในลักษณะวิชา

(ก) ประวัติศาสตร์การเกี่ยวพันระหว่างประเทศ

(ข) กฎหมายระหว่างประเทศพิศดาร และ

(ค) สัญญาทางพระราชไมตรี ระหว่างประเทศไทยกับต่างประเทศที่ตกลงระหว่างประเทศสมัยปัจจุบัน สันนิบาตชาติ

ส่วนหนึ่งๆ มีคะแนนเต็ม ๒๐ คะแนน จะต้องได้คะแนนรวมไม่ต่ำกว่า ๖๐ ในร้อยจึงจะถือว่าสอบไล่ได้ ถ้าส่วนใดได้คะแนน ๔๐ ในร้อยหรือต่ำกว่านั้นให้ถือว่าเป็นการสอบตกทุกส่วน

การฝึกหัดงานในทางอรรถคดี

ผู้สมัครสอบจะต้องแสดงหลักฐานว่า ได้ทำการฝึกหัดงานมาแล้วเป็นเวลาไม่ต่ำกว่า ๑ ปีในศาลยุติธรรม กรมอัยการ หรือสำนักงานทนายความ โดยเฉพาะในกรณีหลังนี้ผู้สมัครสอบจะต้องแสดงหลักฐานอีกด้วยว่าได้เคยว่าความในคดีใหญ่ ๆ มาไม่ต่ำกว่า

๒๕ เรื่อง มหาวิทยาลัยจะได้พิจารณาตามบันทึกรายงานของผู้บังคับบัญชา ซึ่งถ้าเป็นข้าราชการต้องอยู่ในตำแหน่งไม่ต่ำกว่าหัวหน้ากอง

ลำดับเกียรตินิยมชั้นปริญญาโทมีดังนี้

ปานกลาง	คะแนนรวมคิดเฉลี่ย	๖๐ ถึง ๖๙ ส่วนร้อย
พอใช้	คะแนนรวมคิดเฉลี่ย	๗๐ ถึง ๗๙ ส่วนร้อย
ดี	คะแนนรวมคิดเฉลี่ย	๘๐ ถึง ๘๙ ส่วนร้อย
ดีมาก	คะแนนรวมคิดเฉลี่ยตั้งแต่	๙๐ ส่วนร้อยขึ้นไป

ได้เริ่มมีการศึกษาหลักสูตรปริญญาโทในปี พ.ศ. ๒๔๗๘

หลักสูตรปริญญาเอกทางนิติศาสตร์

ผู้มีสิทธิเข้าศึกษาจะต้องเป็นผู้สอบไล่ได้ชั้นปริญญาโทของมหาวิทยาลัยในทางนิติศาสตร์มาแล้ว การศึกษาให้กระทำโดยวิธีศึกษา และค้นคว้าใน ตำราภาษาไทย และภาษาต่างประเทศตามที่มหาวิทยาลัยจะได้อนุมัติอย่างน้อย ๒ ภาษา ในลักษณะวิชาต่าง ๆ ในทางที่ตนสมัครเข้าศึกษาเป็นเวลาอย่างน้อย ๑ ปี นับแต่วันแสดงความจำนงต่อมหาวิทยาลัยว่าจะเข้าศึกษาในชั้นปริญญาเอก มหาวิทยาลัยจะได้จัดให้มีผู้แนะนำด้วย ครบ ๑ ปีแล้วมหาวิทยาลัยจะได้สอบ ไล่วิธีการที่จะค้น ตำราและ สอบไล่ได้แล้วจะต้องเรียบเรียงวิทยานิพนธ์ นักศึกษาจะต้องเลือกศาสตราจารย์นายหนึ่งให้เป็นประธานการแต่งวิทยานิพนธ์ของตน และเรื่องที่จะเรียบเรียงจะต้อง ได้รับอนุญาตจาก ผู้ประศาสน์การมหา –

วิทยาลัยก่อน เมื่อเรียบเรียง เสร็จและ ประธานการเรียบเรียง วิทยานิพนธ์ ของตน ได้ตรวจ แล้ว ให้ขอ อนุญาต ต่อ มหาวิทยาลัย จัดพิมพ์วิทยานิพนธ์ เมื่อได้รับอนุญาตจาก ผู้ประศาสน์การ มหาวิทยาลัยแล้วจึงจัดพิมพ์ขึ้นได้ จะต้อง เข้าสอบปากเปล่า ประกอบการแต่งวิทยานิพนธ์ กรรมการสอบไล่จะได้ซักถาม ถึงข้อความ ที่ได้เรียบเรียง ตลอดจนซักถามถึง ตำราและ หลักฐาน ต่าง ๆ ซึ่งได้กล่าวอ้าง เพื่อได้ทดลองให้ทราบว่าได้ทำการค้น คว้าตำราและหลักฐานนั้นจริงเพียงไร นอกจากนี้กรรมการจะได้ ซักถามในลักษณะวิชาต่าง ๆ ตามหลักสูตรปริญญาตรีและปริญญา โท เพื่อหยั่งดูว่ายังมีความ รู้ทั่วไปคงทนในวิชา ที่ได้ศึกษามาแล้ว เพียงไร เมื่อกรรมการสอบไล่พิจารณาเห็นว่ามีความรู้ถึงขีดสม-ควรแล้วจึงให้ได้รับปริญญาเอกมีเกียรตินิยมต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

ปานกลาง

พอใช้

ดี

ดีมาก

(ยังไม่ มีผู้แสดงความจำนง ขอสอบไล่ปริญญา เอกทางนิติศาสตร์)

คณะกรรมการ มหาวิทยา ลัยอาจ ให้ ปริญญาอัน หนึ่งอันใด เป็นปริญญา กิติมศักดิ์แก่ ผู้หนึ่งผู้ ใดโดยไม่ ต้องสอบ ไล่ตาม หลัก สูตรก็ได้ เมื่อผู้นั้นมีคุณวุฒิตามที่กำ หนดไว้ ในข้อบังคับของ

มหาวิทยาลัย

เมื่อแรกตั้งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์ และการเมืองคงใช้สถานที่ตึกเชิงสพานผ่านพิภพลีลาสืบต่อจาก โรงเรียนกฎหมาย ต่อมาได้ซื้อสถานที่ปัจจุบันนี้จากกระทรวงกลาโหม และได้มีพระราชบัญญัติว่าด้วยการโอนกรรมสิทธิที่ดินบริเวณโรงทหารกองพันทหารราบที่ ๔ ตำบลท่าพระจันทร์ให้แก่มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง พ.ศ. ๒๔๗๗ ได้ซ่อมแซมเปลี่ยนแปลงย้ายมาที่สถานปัจจุบันเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๘ แล้วได้มีพระราชบัญญัติโอนที่ดินบริเวณคลังแสงเพิ่มเติมอีก

ต่อมาเมื่อวันที่ ๑๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๙๕ ได้ตราพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. ๒๔๙๕ ขึ้น ให้ยกเลิกพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองทุกฉบับ ปรับปรุงมหาวิทยาลัยนี้เสียใหม่ (มีข้อพึงสังเกตว่าสถานที่ของมหาวิทยาลัยนี้เคยถูกใช้เกี่ยวกับการจลาจลบางคราว และชื่อของมหาวิทยาลัยตามพระราชบัญญัติใหม่นี้ตัดคำว่า "วิชา" และ "การเมือง" ออกคงเรียกแต่ว่า "มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์") ให้อำนาจหน้าที่ทรัพย์สิน สิทธิ รวมตลอดทั้งสินทรัพย์และหนี้สิน พนักงานเจ้าหน้าที่ของ มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์ และการเมืองก่อนวันใช้พระราชบัญญัตินี้ตกเป็นของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ให้มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เป็นนิติบุคคลมีหน้าที่ จัดการศึกษาและค้นคว้าในศาสตร์ต่าง ๆ โดยมุ่งส่งเสริมวิชาการชั้นสูงและ วัฒนธรรม

แห่งชาติมีคณะต่างๆ คือ คณะนิติศาสตร์ คณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี คณะรัฐศาสตร์ และคณะเศรษฐศาสตร์ คณะหนึ่งๆ อาจแบ่งออกเป็นแผนกวิชาต่าง ๆ ต่อไปอาจเลิกล้มคณะหรือจัดตั้งคณะหรือแผนกอิสสระขึ้นใหม่อีกก็ได้ คณะกรรมการเปลี่ยนเรียกชื่อว่า "สภามหาวิทยาลัย" นายกรัฐมนตรีโดยตำแหน่งไม่มีหน้าที่ในสภามหาวิทยาลัยนี้" ผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัยเปลี่ยนเรียกชื่อว่า "อธิการบดี" สภามหาวิทยาลัยประกอบด้วยรัฐมนตรีว่าการศึกษาธิการ อธิการบดี คณบดีของคณะต่าง ๆ เป็นกรรมการโดยตำแหน่ง กับมีกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ ซึ่งจะได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ตั้งขึ้น กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิดำรงอยู่ในตำแหน่งคราวละ ๒ ปี รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการเป็นนายกสภามหาวิทยาลัยโดยตำแหน่ง อธิการบดีเป็นอุปนายกโดยตำแหน่ง การแต่งตั้งอธิการบดีไม่เหมือนผู้ประศาสน์การไม่ต้องมีคำแนะนำของสภาผู้แทนราษฎร แต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ แต่งตั้งขึ้นโดยคำแนะนำของสภามหาวิทยาลัยจากผู้มีคุณวุฒิอย่างหนึ่งอย่างใด ดังต่อไปนี้

(๑) ได้ปริญญาไม่ต่ำกว่าปริญญาเอก หรือ เทียบเท่ากันในวิชาที่มีการสอนในมหาวิทยาลัยนี้ หรือ

(๒) ได้ทำการสอนวิชาในมหาวิทยาลัยหรือในโรงเรียนชั้นสูงของกระทรวงหนึ่งกระทรวงใดในประเทศไทยมาไม่ต่ำกว่า ๕ ปี

อธิการบดีดำรงอยู่ในตำแหน่ง ๒ ปี แต่อาจได้รับแต่งตั้งให้

ดำรงอยู่ในตำแหน่งต่อไปใหม่ได้ ถ้าอธิการบดีไม่อาจปฏิบัติงานได้ให้สภามหาวิทยาลัยตั้งผู้มีคุณวุฒิดังกล่าวเป็นผู้รักษาการแทน

จอมพลแปลก พิบูลสงคราม ได้รับแต่งตั้งเป็นอธิการบดี

ส่วนเลขาธิการนั้นสภามหาวิทยาลัย แต่งตั้งผู้ซึ่งมีวิทยฐานะไม่ต่ำกว่าปริญญาตรีหรือเทียบเท่ากัน และได้ทำการสอนในมหาวิทยาลัยหรือในสถานศึกษาชั้นสูงของ กระทรวง หนึ่ง กระทรวงใดมาแล้วรวมเวลาไม่ต่ำกว่า ๕ ปี หรือได้ทำการเป็นเจ้าหน้าที่ตั้งแต่ชั้นหัวหน้าแผนกขึ้นไปในมหาวิทยาลัยนี้ไม่ต่ำกว่า ๕ ปี

ผู้สอนในมหาวิทยาลัยแบ่งออกเป็น

(๑) ศาสตราจารย์

(๒) อาจารย์

(๓) อาจารย์ผู้ช่วย

(๔) ผู้บรรยายพิเศษ

ศาสตราจารย์นั้นจะได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ตั้งขึ้นโดยคำแนะนำของสภามหาวิทยาลัยจากผู้ซึ่งมีคุณวุฒิดังต่อไปนี้

(๑) ได้ปริญญาเอกหรือเทียบเท่ากันและได้ทำการสอนในมหาวิทยาลัยหรือในสถานศึกษาชั้นสูงของกระทรวงหนึ่งกระทรวงใดมาแล้วรวมเวลาไม่ต่ำกว่า ๕ ปี

(๒) ได้ปริญญาโทหรือเทียบเท่าและได้ทำการสอนในมหาวิทยาลัยหรือในสถานศึกษาชั้น สูงของ กระทรวงหนึ่ง กระ ทรวงใดมาแล้วรวมเวลาไม่ต่ำกว่า ๑๐ ปี หรือ

(๓) ได้ปริญญาตรีหรือเทียบเท่ากัน และได้ทำการสอนในมหาวิทยาลัยหรือในสถานศึกษาชั้นสูง ของกระทรวงหนึ่งกระทรวงใดมาแล้วรวมเวลาไม่ต่ำกว่า ๑๕ ปี

แบ่งเป็นศาสตราจารย์ประจำและศาสตราจารย์พิเศษ ผู้ที่เป็นศาสตราจารย์ประจำของมหาวิทยาลัยนี้มาเป็นระยะเวลาไม่ต่ำกว่า ๑๐ ปี เมื่อพ้นจากหน้าที่ไปแล้วเป็นศาสตราจารย์กิติมศักดิ์

อาจารย์ประจำนั้นต้องมีคุณวุฒิไม่ต่ำกว่าปริญญาตรีหรือเทียบเท่ากันและได้ทำการสอนในมหาวิทยาลัยหรือสถานศึกษาชั้นสูงของกระทรวงหนึ่งกระทรวงใดรวมเวลาไม่ต่ำกว่า ๑ ปี ส่วนอาจารย์พิเศษก็ต้องมีคุณวุฒิเช่นเดียวกันซึ่งคณบดีเห็นสมควรเสนอให้อธิการบดีเชิญมาเป็น อาจารย์พิเศษ โดยได้รับความเห็นชอบของสภามหาวิทยาลัย

อาจารย์ผู้ช่วยต้องมีคุณวุฒิไม่ต่ำกว่าปริญญาตรีหรือเทียบเท่ากัน

ผู้บรรยายพิเศษคือผู้ทรงคุณวุฒิพอที่จะประสาทวิชาความรู้ให้แก่นักศึกษาและคณบดีเห็นสมควรเสนอ ให้อธิการบดีเชิญมาเป็นผู้บรรยายพิเศษตามข้อบังคับที่สภามหาวิทยาลัยกำหนด

สภามหาวิทยาลัยจะแต่งตั้งผู้หนึ่งผู้ใด ซึ่งมีคุณวุฒิเทียบเท่าศาสตราจารย์และได้แสดงความสามารถหรือความชำนาญในศาสตร์ใดศาสตร์หนึ่งซึ่งอยู่ในหลักสูตรของมหาวิทยาลัยนี้เป็นศาสตราจารย์กิติมศักดิ์เพื่อเป็นเกียรติยศก็ได้

ผู้ที่เป็นศาสตราจารย์สามัญ หรือศาสตราจารย์ วิสามัญตามกฎหมายว่าด้วยมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองก่อนวันใช้พระราชบัญญัตินี้ เป็นศาสตราจารย์กิติมศักดิ์ตามพระราชบัญญัตินี้

ปริญญาทางคณะนิติศาสตร์นั้น ผู้ที่ได้ปริญญาตรีเรียกว่า "นิติศาสตร์บัณฑิต" ใช้อักษรย่อ "น.บ." ส่วนผู้ที่ได้ปริญญาโทและปริญญาเอกคงเรียกเช่นเดิม การศึกษาชั้นปริญญาตรีตามกฎหมายว่า ด้วย มหาวิทยาลัย วิชาธรรมศาสตร์และการเมืองก่อนวันใช้พระราชบัญญัตินี้ ก็ยังดำเนินการอยู่จนกว่าจะได้มีการปรับปรุงให้เข้ากับการศึกษาวิชาตามพระราชบัญญัตินี้ ให้ผู้ที่สอบไล่ตามหลักสูตรเดิมนั้นได้รับปริญญาเรียกว่าธรรมศาสตร์บัณฑิต

สภามหาวิทยาลัย มีอำนาจให้ปริญญากิติมศักดิ์แก่บุคคลซึ่งเห็นว่าทรงคุณวุฒิสมควรแก่ปริญญานั้น

ผู้ที่ได้ปริญญาหรือเทียบเท่า กันจากสถานศึกษาในประเทศหรือ ต่างประเทศซึ่งมีวิทยฐานะไม่ต่ำกว่าปริญญาตรีของมหาวิทยาลัยนี้ มหาวิทยาลัยอาจผ่อนผันให้เข้าศึกษาชั้น ปริญญาโทในประเภทวิชาที่ เห็นว่าสมควร ได้หรือจะกำหนด ให้สอบไล่ ในบางวิชาเสียก่อนก็ได้

ในการศึกษาชั้นปริญญาโทขึ้นไป ถ้าหลักสูตรของมหาวิทยาลัยนี้กำหนดให้มีการศึกษาวิชาใด ๆ และหากผู้ที่จะศึกษาใน

ชั้นปริญญาโทขึ้นไปนี้ได้ปริญญามาจากต่างประเทศแล้ว และได้ศึกษาในวิชาที่ตรงกับใน หลักสูตรของ มหาวิทยาลัย แล้ว บางวิชามหาวิทยาลัยอาจยกเว้นผู้ที่ได้ปริญญามาจากต่างประเทศนั้น ไม่ต้องสอบไล่เฉพาะวิชานั้น ๆ ในเมื่อเห็นสมควรโดยถือว่าได้ศึกษาและสอบได้มาแล้วก็ได้

พระราชบัญญัตินี้ได้รับรองครุยวิทยฐานะที่ สภามหาวิทยาลัยกำหนดไว้สำหรับกรรมการ อธิการบดี คณบดี ผู้สอนตลอดจนผู้สำเร็จการศึกษาและเข็มวิทยฐานะตามที่จะได้มีพระราชกฤษฎีกา ผู้ใดไม่มีสิทธิใช้ครุยวิทยฐานะหรือเข็มวิทยฐานะ หรือใช้ปริญญาอักษรย่อ อนุปริญญา หรือประกาศนียบัตรกระทำการเพื่อให้บุคคลเชื่อว่าตนมีสิทธินั้น มีความผิดต้องระวางโทษ ทำนองเดียวกับพระราชบัญญัติจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย (แต่ครุยไม่เหมือนกับของจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย)

ครุยสำหรับปริญญาบัณฑิตทำด้วยแพรหรือเสริดสีดำ เย็บเป็นเสื้อคลุมยาวเหนือข้อเท้าพอประมาณ หลังจีบ แขนกว้างยาวตกข้อศอก มีพาดบ่าซ้ายทำด้วยแพร เสริดหรือกำมะหยี่ สีตามคณะหรือแผนกวิชา (คณะนิติศาสตร์สีขาว) ประกอบด้วยวงกลมบนวงกลมมีตราธรรมจักร์ทำด้วยโลหะสีทองขอบลงยาแดง ตอนล่างมีอักษรย่อ ม.ธ. ลงยาสีน้ำเงินตรงกลางมีพานรัฐธรรมนูญสีทอง ชั้นปริญญาตรีมีแถบสีขาวทำด้วยไหมพรม หรือขนสัตว์ที่ปลายพาดบ่า ๑ แถบ ทั้งด้านหน้าและด้านหลัง ประกอบด้วย

หมวกแผ่นสี่เหลี่ยมด้านเท่ามุมตัดสีดำ ทำด้วยผ้าแพรหรือเสริดมี พู่ห้อยสีตามคณะหรือแผนกวิชา

ชั้นปริญญาโทมีแถบที่พาดบ่าเพิ่มขึ้นอีกด้านละ ๑ แถบเป็น ๒ แถบ

ชั้นปริญญาเอกเพิ่มขึ้นอีกด้านละ ๑ แถบ เป็น ๓ แถบ

ส่วนครุยผู้สอนนั้นมีแถบ สีเหลืองริมเสื้อ ด้านหน้า ๒ ข้าง ยาวไปตามแถบเสื้อและมีผ้าห้อยหลังรูปเป็นถุงด้านนอกสีดำ ด้านในสีเหลือง

สำหรับกรรมการสภามหาวิทยาลัย อธิการบดี คณบดีและผู้สอนที่เป็นศาสตราจารย์ เช่นเดียวกับครุยผู้สอนแต่มีแถบสีเหลืองที่ปลายแขนเสื้อข้างละ ๑ แถบ

มีสิทธิสวมครุยได้ในงานทั้งปวงของ มหาวิทยาลัย ตามที่จะนัดหมาย ส่วนในโอกาสอื่นให้สวมได้ตามข้อบังคับของมหาวิทยาลัย

เข็มวิทยฐานะของผู้สำเร็จการศึกษา ของ มหาวิทยาลัยเป็นรูปอาร์ม พื้นกึ่งซ้ายลงยาสีเหลือง กึ่งขวาลงยาสีแดง รองรับตราธรรมจักร์ทำด้วยโลหะสีทอง ขอบลงยาแดง ตอนล่างมีอักษรย่อ ม.ธ. ลงยาสีน้ำเงินมีพานรัฐธรรมนูญสีทองอยู่กลาง ผู้มีสิทธิประดับเข็มนี้ต้องเป็นผู้สำเร็จการศึกษาชั้นปริญญาหรือเป็นผู้สำเร็จได้รับประกาศนียบัตรการบัญชีซึ่งเทียบเท่าปริญญา

หลักสูตรปริญญาตรีคณะนิติศาสตร์ พ.ศ. ๒๔๙๕ แบ่งเป็น

๔ ปี เลิกการศึกษากฎหมายอาญาและกฎหมายแพ่งพิศดาร วิธีพิจารณาความอาญาและความแพ่ง พิศดารตามหลักสูตรเดิม เพิ่มกฎหมายสารบัญญัติ (บางลักษณะ) ให้มีการศึกษาภาษาต่างประเทศทั้ง ๔ ปี และได้สับเปลี่ยนลักษณะวิชาของแต่ละปี

หลักสูตรปริญญาโทภาค ๑ ตามเดิม ส่วนภาค ๒ ได้แก้ไขเป็นให้ค้นคว้าด้วยตนเองเพื่อทำวิทยานิพนธ์ภาษาไทยในลักษณะวิชาใดวิชาหนึ่งตามหลักสูตรชั้นปริญญาโททางนิติศาสตร์ ภาค ๑ งดการศึกษาปริญญาโทตามหลักสูตรเดิมภาค ๑ ใน พ.ศ.๒๔๙๗ และงดภาค ๒ เดิมใน พ ศ. ๒๔๙๘

ส่วนปริญญาเอกคงตามเดิม

หลักสูตรปริญญาตรี (นิติศาสตร์บัณฑิต) มีดังนี้

ปีที่ ๑

๑ ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับกฎหมายทั่วไป

๒ กฎหมายปกครอง

๓ กฎหมายรัฐธรรมนูญและกฎหมายเลือกตั้ง

๔ ประวัติศาสตร์กฎหมาย

๕ กฎหมายอาญา (ภาคต้น)

๖ กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยบุคคล

๗ กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยทรัพย์

๘ ภาษาต่างประเทศ

ปีที่ ๒

๑ กฎหมายอาญา (ภาคกลาง)

๒ กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยนิติกรรม และสัญญา

๓ กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ว่าด้วยหนี้ ละเมิด และลาภมิควรได้

๔ กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยซื้อขาย แลกเปลี่ยนให้

๕ กฎหมาย แพ่ง และพาณิชย์ ว่าด้วยประกัน ด้วยบุคคลและทรัพย์

๖ กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยยืม ฝากทรัพย์ เก็บของในคลังสินค้า ปราณีประนอม การพนันและขันต่อ

๗ กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยเช่าทรัพย์ เช่าซื้อ แจ้งแรงงาน จ้างทำของ รับขน

๘ กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยครอบครัว

๙ กฎหมายเกี่ยวกับที่ดิน

๑๐ ภาษาต่างประเทศ

ปีที่ ๓

๑ กฎหมายอาญา (ภาคปลาย)

๒ กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยบัญชีเดินสพัด ตั๋วเงินประกันภัย

๓ กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วย หุ้นส่วน บริษัทสมาคม

๔ กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยตัวแทน นายหน้า จัดการงานนอกสั่ง

๕ กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยมรดก

๖ ธรรมนูญศาลยุติธรรม

๗ วิธีพิจารณาความอาญา

๘ วิธีพิจารณาความแพ่งและกฎหมายล้มละลาย

๙ กฎหมายลักษณะพยานและจิตตวิทยา

๑๐ ภาษาต่างประเทศ

ปีที่ ๔

๑ กฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีเมือง

๒. กฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีบุคคล

๓. หลักเศรษฐศาสตร์ทั่วไป

๔. กฎหมายสารบัญญัติ (บางลักษณะ)

๕. พระราชบัญญัติข้าราชการตุลาการ พระราชบัญญัติอัยการ พระราชบัญญัติทนายความเหมืองแร่ ป่าไม้ การประมง

๖. ภาษาต่างประเทศ

นักศึกษาที่ตกค้างตามหลักสูตรตามพระราชบัญญัติเก่าที่จะต่อตามหลักสูตรใหม่มี ๒ ประเภท คือผู้ที่ค้างจากหลักสูตรธรรมศาสตร์บัณฑิตก่อนแบ่งเป็นคณะประเภทหนึ่ง และผู้ที่ค้างจากหลักสูตรเมื่อแบ่งเป็นคณะแล้วอีกประเภทหนึ่ง ซึ่งมีชื่อในทะเบียนนักศึกษาของคณะนิติศาสตร์ก่อนปีการศึกษา พ.ศ. ๒๔๙๕

ทั้ง ๒ ประเภทนี้ให้ยกเว้นไม่ต้องศึกษาและสอบ ไล่ในวิชาภาษาต่างประเทศ

นักศึกษา ที่ค้างจากหลักสูตรธรรมศาสตร์ บัณฑิตซึ่งโอนมาศึกษาในคณะนิติศาสตร์นั้น ให้คงได้สิทธิ การสมัคร์ สอบไล่ตามปีการศึกษา และให้ถือเกณฑ์ปฏิบัติดังต่อไปนี้เพิ่มขึ้นอีก

ผู้ที่สอบไล่ได้ทุกลักษณะวิชาในปีที่ ๑ (ธรรมศาสตร์บัณฑิตเดิม) ให้เข้าศึกษาและสอบไล่ตามหลักสูตรใหม่ปีที่ ๒ แต่ต้องสอบเก็บลักษณะวิชาในปีที่ ๑ ซึ่งไม่ได้รับการเทียบวิชา

ผู้ที่สอบไล่ได้ทุกลักษณะวิชาในปีที่ ๒ (ธรรมศาสตร์บัณฑิตเดิม) ให้เข้าศึกษาและสอบไล่ตามหลักสูตร ใหม่ปีที่ ๔ แต่ต้องสอบเก็บลักษณะวิชาในปีที่ ๑ ปีที่ ๒ และปีที่ ๓ ซึ่งไม่ได้รับการเทียบวิชา

ในปีการศึกษาใด ถ้ามหาวิทยาลัย กำหนดให้มีการสอบลักษณะวิชาใดขึ้นในหลักสูตรของปีใด ก็ต้องรวมเก็บลักษณะวิชาซึ่งมีการสอบใหม่ตามหลักสูตรในปีนั้นด้วย เว้นแต่จะได้กำหนดไว้เป็นอย่างอื่น

สำหรับนักศึกษาที่ค้างจากหลักสูตรเก่าของคณะ นิติศาสตร์ ถ้าสอบไล่ลักษณะวิชากฎหมายระหว่างประเทศ แผนกคดี เมืองในปีที่ ๑ เดิมได้แล้ว ยกเว้นไม่ต้องศึกษาและสอบไล่ลักษณะวิชานี้ในหลักสูตรใหม่ปีที่ ๔ อีก

ถ้าสอบไล่ลักษณะวิชาเศรษฐศาสตร์ในปีที่ ๑ เดิมได้แล้ว

ยกเว้นไม่ต้องศึกษาและสอบไล่ลักษณะวิชาเศรษฐศาสตร์ทั่วไป ในหลักสูตรใหม่ปีที่ ๔ อีก

ถ้าสอบไล่ลักษณะวิชากฎหมายที่ดิน เหมืองแร่ ป่าไม้ และการประมงในปีที่ ๒ เดิมได้แล้ว ยกเว้นไม่ต้องศึกษาและสอบไล่ลักษณะวิชากฎหมายเกี่ยวกับที่ดินในหลักสูตรใหม่ปีที่ ๒ และลักษณะวิชาพระราชบัญญัติเกี่ยวกับเหมืองแร่ พระราชบัญ-ญัติเกี่ยวกับป่าไม้ พระราชบัญญัติเกี่ยวกับการประมงในหลักสูตรใหม่ปีที่ ๔ อีก

สอบไล่หลักสูตรปีที่ ๑ เดิมได้ครบทุกลักษณะวิชาแล้วก็ดี หรือยังคงสอบไล่ไม่ได้ในลักษณะวิชากฎหมายระหว่างประเทศ แผนกคดีเมืองหรือลักษณะวิชาเศรษฐศาสตร์ ลักษณะวิชาใด หรือทั้ง ๒ ลักษณะวิชาก็ดี ให้ศึกษาและสอบไล่ตามหลักสูตรใหม่ปีที่ ๒ ได้ โดยไม่ต้องย้อนไปสอบลักษณะวิชาที่เพิ่มขึ้นใหม่ในปีที่ ๑ อีก

สอบไล่หลักสูตรปีที่ ๒ เดิมครบทุกลักษณะวิชาแล้วก็ดี หรือยังคงสอบไล่ไม่ได้ในลักษณะวิชากฎหมายระหว่างประเทศ แผนกคดีบุคคลก็ดีให้เข้าศึกษาและสอบไล่ตามหลักสูตรใหม่ปีที่ ๓ ได้

ระเบียบการสอบไล่คณะนิติศาสตร์ พ.ศ. ๒๔๙๕ นั้น ให้มีการสอบไล่ในปีการศึกษาหนึ่งๆ ๒ ครั้ง คือการสอบไล่ทั่วไปครั้งที่ ๑ และการสอบไล่ทั่วไปครั้งที่ ๒ หลักสูตรชั้นปริญญาตรีต้อง

ได้คะแนนไม่ต่ำกว่า ๕๐ ใน ๑๐๐ ของลักษณะวิชานั้นๆ จึงจะถือว่าสอบไล่ได้ในลักษณะวิชานั้น ๆ มีสิทธิเข้าสอบไล่ตามปีการศึกษาจะสมัครสอบไล่ตามลักษณะวิชาในปีต่าง ๆ ได้ แต่ถ้าผลการสอบไล่ในปีต่ำตก วิชาที่สอบไล่ในปีสูงเป็นอันพับไป การสอบปากเปล่า คงสอบ ตอนเดียว เมื่อสอบไล่ ข้อเขียนได้ ครบ ทุกลักษณะวิชา ตามหลักสูตร ตั้งแต่ปีที่ ๑ ถึงปีที่ ๔ แล้ว จะต้องได้คะแนน ๕๐ ขึ้นไปจากคะแนนเต็ม ๑๐๐ ลำดับถือเกณฑ์คะแนนอย่างเดิม แต่ต้องได้คะแนนรวมเกณฑ์ดีหรือดีมากจึงถือเป็นเกียรตินิยมคือเกียรตินิยมดี หรือเกียรตินิยมดีมาก

การสอบไล่ปริญญาโทต่อจากธรรมศาสตร์บัณฑิตเดิมในภาค ๑ ทั้งข้อเขียนและปากเปล่าทุกลักษณะวิชา เมื่อรวมแล้วต้องได้ไม่ต่ำกว่า ๖๐ ใน ๑๐๐ จึงจะถือว่าสอบไล่ได้ในลักษณะวิชานั้น

ในภาค ๒ การพิจารณาวิทยานิพนธ์ นักศึกษาต้องเลือกลักษณะวิชาใด วิชาหนึ่ง ตามหลักสูตรภาค ๑ ทำวิทยานิพนธ์เป็นภาษาไทย ให้มีความยาวขนาดพิมพ์ในกระดาษพิมพ์ดีดธรรมดาหน้าละ ๓๒ บรรทัด ไม่น้อยกว่า ๖๐ หน้า เมื่อได้รับอนุญาตจากอธิการบดีและอธิการบดีได้แต่งตั้งอาจารย์ผู้แนะนำแล้ว ให้นักศึกษาเรียบเรียงนิพนธ์ได้ เมื่อเรียบเรียงเสร็จแล้วให้ยื่นวิทยานิพนธ์ต่ออาจารย์ผู้แนะนำ เมื่ออาจารย์ผู้แนะนำได้รับรองว่าสมควรที่จะนำขึ้นสู่การตรวจของคณะกรรมการ ให้อาจารย์ผู้แนะนำเสนอวิทยานิพนธ์นั้นต่ออธิการบดี เมื่ออธิการบดีพิจารณาเห็น

สมควรอนุญาตให้พิมพ์วิทยานิพนธ์นั้นจะได้ แต่งตั้ง คณะกรรมการตรวจวิทยานิพนธ์ขึ้นคณะหนึ่งเพื่อทำการสอบปากเปล่า วิทยานิพนธ์นั้นจะให้ยื่นต่อมหาวิทยาลัย ๑๐ ชุด ในการสอบปากเปล่ากรรมการจะได้ ซักถามถึงข้อความในลักษณะวิชา ที่เรียบเรียงวิทยานิพนธ์นั้นตลอดจนซักถามถึงตำราและหลักฐานต่างๆ ซึ่งอ้างไว้ เมื่อกรรมการเห็นว่าทั้งวิทยานิพนธ์ และคำตอบในการซักถามนั้นแสดงว่า นักศึกษานั้น มีความรู้ถึงมาตรฐาน อันสมควร ก็ให้ถือว่าสอบภาค ๒ ชั้นปริญญาโทได้ ตามลำดับหรือเกียรตินิยม

การสอบไล่ปริญญาเอก ได้ค้นคว้าตำราภาษาไทยและภาษาต่างประเทศตามที่คณบดีจะอนุมัติโดยความเห็นชอบของอธิการบดีอย่างน้อย ๑ ภาษาในลักษณะวิชาต่างๆ ที่ตนสมัครเป็นเวลาอย่างน้อย ๑ ปี การศึกษาและค้นคว้านี้มหาวิทยาลัยจะได้จัดให้มีผู้แนะนำด้วย เมื่อครบ ๑ ปีแล้วมหาวิทยาลัยจะได้สอบถามถึงวิธีการค้นคว้าทางตำรา เมื่อเป็นที่พอใจแล้วจะต้องเรียบเรียงวิทยานิพนธ์ เป็นภาษาไทยใน ลักษณะ วิชาใด ๆ ในทางที่ตน สมัคร เข้าศึกษามีความยาวขนาดพิมพ์ดีดในกระดาษพิมพ์ดีดธรรมดาหน้าละ ๓๒ บรรทัด ไม่น้อยกว่า ๑๕๐ หน้า การเรียบเรียงนักศึกษาจะต้องเลือกศาสตราจารย์หรืออาจารย์ หรือผู้บรรยายพิเศษนายหนึ่งให้เป็นประธานการเรียบเรียง วิทยานิพนธ์ ของตนด้วย ความเห็นชอบของอธิการบดี เมื่อประธานการเรียบเรียงได้ตรวจวิทยานิพนธ์ซึ่งเรียบเรียงเสร็จนั้นแล้ว และได้รับอนุญาตจากคณบดีจึงจัดพิมพ์

วิทยานิพนธ์ได้ ยื่นต่อมหาวิทยาลัย ๑๐ ชุด กรรมการสอบไล่ปากเปล่าจะได้ซักถามถึงข้อความที่ได้เรียบเรียงตลอดจนซักถามถึงตำราและหลักฐานต่างๆนั้นจริงเพียงไร เมื่อกรรมการสอบไล่พิจารณาเห็นว่ามีความรู้ถึงขีดสมควร จึงให้ได้รับปริญญาเอก ตามลำดับหรือเกียรตินิยม

ต่อมาเพียงปีเดียวคือใน พ.ศ. ๒๔๙๖ ได้แก้ไขหลักสูตรอีกใน ชั้น ปริญญาตรี แก้ไข ลักษณะวิชา กฎหมาย อาญา ซึ่ง แบ่ง เป็น ๓ ภาค เป็นกฎหมายลักษณะอาญาแบ่งเป็น ๒ ภาค คือภาค ๑ และภาค ๒ ลักษณะวิชากฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยนิติกรรมและสัญญาตัดคำว่าและสัญญาออก และที่ว่าด้วยหนี้และละเมิดและลาภมิควรได้แก้เป็นว่าด้วยหนี้ (ลาภมิควรได้ จัดการงานนอกสั่งละเมิด) สำหรับเอกเทศสัญญาแก้กำหนดไว้แต่ว่า ซื้อขาย ตัวการ ตัวแทน หุ้นส่วนบริษัท กับเอกเทศสัญญาอื่น ๆ (ตามที่คณบดีจะประกาศกำหนดเป็นคราว ๆ ไป)

เลิกกฎหมายเลือกตั้งและจิตตวิทยา หลักเศรษฐศาสตร์ทั่วไป กฎหมายสารบัญญัติ พระราชบัญญัติตุลาการ พระราชบัญญัติอัยการ พระราชบัญญัติ ทนายความ เหมืองแร่ ป่าไม้ การประมง

เพิ่มกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ กฎหมายอาญาในภาค ๔ และได้สับเปลี่ยนลักษณะวิชาของแต่ละปีเป็นดังนี้

ปีที่ ๑

๑ ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับกฎหมายทั่วไป

๒ ประวัติศาสตร์กฎหมาย

๓ กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยบุคคล

๔ กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยทรัพย์

๕ กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยนิติกรรม

๖ กฎหมายลักษณะอาญาภาค ๑

๗ ภาษาต่างประเทศ (อังกฤษหรือฝรั่งเศส)

ปีที่ ๒

๑ กฎหมายลักษณะอาญาภาค ๒

๒ กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยหนี้ (ลาภมิควรได้ จัดการงานนอกสั่ง ละเมิด)

๓ กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยครอบครัว

๔ กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยมรดก

๕ กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยซื้อขาย ตัวการตัวแทน หุ้นส่วนบริษัทกับเอกเทศสัญญาอื่น ๆ (ตามที่คณบดีจะได้ประกาศกำหนดเป็นคราว ๆ ไป)

๖ ภาษาต่างประเทศ (อังกฤษหรือฝรั่งเศส)

ปีที่ ๓

๑ ธรรมนูญศาลยุติธรรม

๒ กฎหมายที่ดิน

๓ กฎหมายลักษณะพยาน

๔ กฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง

๕ กฎหมายวิธีพิจารณความอาญา

๖ กฎหมายล้มละลาย

๗ ภาษาต่างประเทศ (อังกฤษหรือฝรั่งเศส)

ปีที่ ๔

๑ กฎหมายรัฐธรรมนูญ

๒ กฎหมายแพ่งและพาณิชย์

๓ กฎหมายอาญา

๔ กฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีเมือง

๕ กฎหมายปกครอง

๖ ภาษาต่างประเทศ (อังกฤษหรือฝรั่งเศส)

ผู้ที่สอบไล่ได้ครบทุกลักษณะวิชาตามหลักสูตร พ.ศ. ๒๔๙๕ ปีที่ ๑ ให้เข้าศึกษาและสอบไล่ลักษณะวิชาปีที่ ๒ ตามหลักสูตรใหม่ แต่ต้องรวมเก็บลักษณะวิชากฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยนิติกรรมในปีที่ ๑ ถ้ายังสอบไม่ได้ในลักษณะวิชาใดวิชาหนึ่งในปีที่ ๑ นั้นให้คงเป็นนักศึกษาปีที่ ๑ และต้องศึกษาและสอบไล่ลักษณะวิชาที่ยังสอบไม่ได้ หรือที่ยังไม่เคยสอบตาม หลักสูตรใหม่

ถ้าสอบได้ครบตามหลักสูตร พ.ศ. ๒๔๙๕ ปีที่ ๒ ให้เข้าศึกษาและสอบไล่ปีที่ ๓ ตามหลักสูตรใหม่ แต่ต้องสอบเก็บลักษณะวิชากฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยมรดกกับลักษณะวิชากฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยตัวการตัวแทน กฎหมายแพ่ง

และพาณิชย์ว่าด้วยบัญชีเดินสะพัด ตั๋วเงิน ประกันภัยในลักษณะวิชาซึ่งยังสอบไล่ ถ้ายังสอบไล่ไม่ได้ในลักษณะวิชาใดวิชาหนึ่งในปีที่ ๒ นั้นคงเป็นนักศึกษาปีที่ ๒ และยังต้องศึกษาและสอบไล่เก็บตามหลักสูตรใหม่ทำนองเดียวกัน

ถ้าสอบไล่ได้ครบทุกลักษณะวิชาหรือยังสอบไล่ไม่ได้เฉพาะในลักษณะวิชากฎหมายอาญาภาคปลายตามหลักสูตร พ.ศ. ๒๔๙๕ ปีที่ ๓ ให้เข้าศึกษาและสอบไล่ปีที่ ๔ ตามหลักสูตรใหม่ ถ้ายังสอบไล่ไม่ได้ในลักษณะวิชากฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยมรดกกับลักษณะวิชากฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ว่าด้วยตัวการตัวแทนกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยบัญชีเดินสะพัด ตั๋วเงิน ประกันภัยวิชาใดวิชาหนึ่งหรือลักษณะวิชาอื่นในปีที่ ๓ นั้น ให้คงเป็นนักศึกษาปีที่ ๓ ต้องศึกษาและสอบไล่ลักษณะวิชาที่ยังสอบไล่ไม่ได้ตามหลักสูตรใหม่ ถ้าลักษณะวิชาดังกล่าวซึ่งตามหลักสูตรใหม่กำหนดไว้ในปีที่ ๒ ก็ต้องสอบเก็บลักษณะวิชาดังกล่าวซึ่งยังสอบไล่ไม่ได้หรือยังไม่เคยสอบไล่

ถ้าเป็นผู้ที่ยังสอบไล่ไม่ได้ในลักษณะวิชาใด วิชาหนึ่ง ตามหลักสูตร พ.ศ. ๒๔๙๕ ปีที่ ๔ ให้ถือว่าเป็นนักศึกษาปีที่ ๔ ต้องศึกษาและสอบไล่วิชาที่ยังสอบไม่ได้หรือยังไม่เคยสอบไล่ตามหลักสูตรใหม่

ชั้นปริญญาโท ได้แก้ไขเลิกลักษณะวิชาอาชญาวิทยาและแก้ไขวิชากฎหมายแพ่งและพาณิชย์พิศดาร เป็นกฎหมาย

แพ่งพิศดาร วิชากฎหมายของต่างประเทศแก้เป็นกฎหมายเปรียบเทียบกฎหมายไทยกับกฎหมายแองโกลแซกซอน และกฎหมายไทยกับประมวลกฎหมายนานาประเทศ และเพิ่มภาษาต่างประเทศในภาค ๑ ส่วนภาค ๒ แก้เป็นว่าเมื่อสอบไล่ครบทุกลักษณะวิชาหลักสูตรในภาค ๑ แล้ว ให้ทำวิทยานิพนธ์เป็นภาษาไทยตามระเบียบการสอบไล่ของคณะนิติศาสตร์

ลักษณะวิชาในภาค ๑ คงเป็นดังนี้

๑ ประวัติศาสตร์กฎหมาย

๒ กฎหมายอาญาพิศดาร

๓ กฎหมายแพ่งพิศดาร

๔. กฎหมายเปรียบเทียบ กฎหมายไทยกับกฎหมายแองโกลแซกซอน

๕. กฎหมายเปรียบเทียบ กฎหมายไทยกับประมวลกฎหมายของนานาประเทศ

๖. ภาษาต่างประเทศ (อังกฤษหรือฝรั่งเศส)

ส่วนชั้นปริญญาเอกตามเดิม

ต่อมาอีก ๑ ปี คือใน พ.ศ. ๒๔๕๗ คณะนิติศาสตร์ได้แก้ไขหลักสูตรอีก แต่สำหรับปีที่ ๑ ปีที่ ๒ และปีที่ ๓ ปริญญาตรีคงเดิม แก้ไขแต่ปีที่ ๔ โดยเพิ่มลักษณะวิชาอาชญาวิทยาและทัณฑวิทยา กับลักษณะวิชาสังคมวิทยาคงเป็นดังนี้

ปีที่ ๔

๑. กฎหมายของรัฐธรรมนูญ

๒. กฎหมายแพ่งและพาณิชย์

๓. กฎหมายอาญา

๔. อาชญาวิทยาและทัณฑวิทยา

๕. กฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีเมืองและคดีบุคคล

๖. สังคมวิทยา

๗. กฎหมายปกครอง

๘. ภาษาต่างประเทศ (อังกฤษหรือฝรั่งเศส)

ชั้นปริญญาโท ในภาค ๑ แก้คำว่ากฎหมายแพ่งพิศดารเป็นกฎหมายแพ่งและพาณิชย์พิศดาร ส่วนภาค ๒ คงเดิม

หลักสูตรปริญญาโทภาค ๑ คงเป็นดังนี้

๑. ประวัติศาสตร์กฎหมาย

๒. กฎหมายอาญาพิศดาร

๓. กฎหมายแพ่งและพาณิชย์พิศดาร

๔. อาชญาวิทยาและทัณฑวิทยา

๕. กฎหมายเปรียบเทียบ กฎหมายไทยกับกฎหมายแองโกลแซกซอน

๖. กฎหมายเปรียบเทียบ กฎหมายไทยกับประมวลกฎหมายของนานาประเทศ

๗. ภาษาต่างประเทศ (อังกฤษหรือฝรั่งเศส)

ชั้นปริญญาเอกแก้ไขคงเป็นดังนี้

ผู้มีสิทธิเข้าศึกษาจะต้องเป็นผู้สอบไล่ได้ชั้นปริญญาโท เป็นนิติศาสตร์มหาบัณฑิตของมหาวิทยาลัยนี้แล้ว การศึกษาให้กระทำโดยวิธีการศึกษาค้นคว้าตำราใน ภาษาไทย และ ภาษาต่าง ประเทศอย่างน้อย ๒ ภาษา ตามที่คณบดีจะกำหนดโดยความเห็นชอบของอธิการบดีในลักษณะวิชาต่าง ๆ ทางนิติศาสตร์ไม่น้อยกว่า ๒ ปี ส่วนวิธีการ สอบไล่ให้เป็นไป ตามระเบียบ การ สอบไล่ ของ คณะนิติศาสตร์

ตามข้อบังคับ มหาวิทยาลัย ธรรมศาสตร์ ว่าด้วย การสอบไล่ พ.ศ. ๒๔๙๗ ได้แก้ไขเกณฑ์คะแนนสอบไล่ชั้นปริญญาตรีซึ่งเดิมถือเกณฑ์ให้สอบไล่ได้ตั้งแต่ ๕๐ ใน ๑๐๐ นั้น เป็นต้องได้คะแนนไม่ต่ำกว่า ๖๐ ใน ๑๐๐ ทั้งการสอบเขียนและปากเปล่าแต่ไม่กระทบกระเทือนถึงการสอบไล่แต่ละวิชาที่สอบไล่ได้ไว้ก่อนวันใช้ ข้อบังคับนี้

ผู้มีสิทธิได้เกียรตินิยมในชั้นปริญญาตรีนั้นต้องเป็นผู้สำเร็จการศึกษาตามหลักสูตรภายในเวลาไม่เกิน ๔ ปีการศึกษาและไม่ปรากฏว่าเคยสอบไล่ตกใน ลักษณะวิชาใดวิชาหนึ่ง ตาม หลักสูตรอีกด้วย การคิดคะแนนเพื่อกำหนดเกียรตินิยมให้คิดคะแนนข้อเขียนเฉพาะปีที่ ๔ ทุกลักษณะวิชารวมกับ คะแนน สอบปากเปล่าโดยทำให้เป็นส่วนร้อย

เกียรตินิยมดี คือได้คะแนนรวมตั้งแต่ ๗๕ ถึง ๘๔ ส่วนร้อย

เกียรตินิยมดีมาก คือได้คะแนนรวมตั้งแต่ ๘๕ ส่วนร้อย

ขึ้นไป

การสอบไล่ชั้นปริญญาโทได้แก้ไขเกณฑ์คะแนนสอบไล่ซึ่งเดิมถือเกณฑ์ ๖๐ ในร้อยในภาค ๑ นั้นเป็นต้องได้ตั้งแต่ ๗๐ ใน ๑๐๐ แต่ไม่กระทบกระเทือนถึงการสอบไล่ได้แต่ละวิชาที่สอบไล่ได้ไว้ก่อนวันใช้ข้อบังคับนี้ การสอบไล่ภาค ๒ เมื่อได้ครบทุกลักษณะวิชาในภาค๑ แล้ว และมีปีการศึกษาชั้นปริญญาโทตั้งแต่ ๑ ปีขึ้นไป การให้ทำวิทยานิพนธ์ก็ทำนองเดียวกับวิธีการเดิม แต่ให้อธิการบดีตั้งคณะกรรมการ เพื่อฟังคำอธิบาย และซักถามความรู้ในลักษณะวิชาชั้นปริญญาโทภาค ๑ ของนักศึกษาในสมัยการสอบไล่ประจำปี โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เกี่ยวกับหัวข้อเรื่องที่ขอทำวิทยานิพนธ์ เมื่อกรรมการ พิจารณาเห็นว่ามีความรู้ พอที่จะ ทำวิทยา นิพนธ์ได้แล้วจึงอนุญาตให้ทำวิทยานิพนธ์ยื่นต่อ มหาวิทยาลัย ตามกำหนดจำนวนหน้าและจำนวนชุด (ไม่ได้ตั้งอาจารย์ผู้แนะนำและรับรองวิทยานิพนธ์อย่างเก่า) เมื่อคณบดีตรวจวิทยานิพนธ์เห็นสมควรที่จะได้รับการตรวจสอบแล้ว อธิการบดีจะได้ตั้งคณะกรรมการเพื่อตรวจสอบแล้ว กำหนดให้ นักศึกษาไป ทำการสอบปากเปล่าในลักษณะวิชาที่ได้ทำวิทยานิพนธ์อีกครั้งหนึ่ง การสอบปากเปล่าจะได้ซักถามถึงตำราและหลักฐานต่าง ๆ ที่อ้างไว้ เมื่อกรรมการสอบไล่ พิจารณาเห็นว่ามีความรู้ถึง มาตรฐานสมควรก็ให้ ถือว่าสอบไล่ชั้นปริญญาโทได้

ส่วนนักศึกษาที่สอบไล่ลักษณะวิชาใน ภาค ๑ ได้เสร็จสิ้น

ก่อนวันใช้ข้อบังคับนี้ ให้คงมีสิทธิที่จะทำและสอบวิทยานิพนธ์ภาค ๒ ตามหลักสูตรซึ่งกำหนดให้ศึกษาโดยข้อบังคับเฉพาะกาลแห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ว่าด้วยการศึกษาตามหลักสูตรคณะต่าง ๆ พ.ศ. ๒๔๙๖ จนกว่าจะสิ้น พ.ศ. ๒๕๐๒ หรือจะสมัครสอบตามข้อบังคับนี้ก็ได้

การสอบไล่ปริญญาเอก เมื่อได้กระทำการศึกษาค้นคว้ามาครบ ๒ ปีแล้วให้ยื่นความจำนงขอเข้าสอบไล่ในคราวสอบไล่ประจำปีการศึกษา มหาวิทยาลัยจะได้ตั้งกรรมการเพื่อพิจารณาหัวข้อเรื่อง เมื่อเห็นเป็นการสมควรแล้วจะได้ทำการสอบปากเปล่าถึงความรู้และวิชาการค้นคว้าทางตำราตามหัวข้อเรื่องนั้น เมื่อพิจารณาเห็นว่าได้ทำการค้นคว้า และมีความรู้สมควรแล้วจึงอนุญาตให้เรียบเรียงวิทยานิพนธ์เช่นเดียวกับการสอบไล่ปริญญาโท (จนบัดนี้ ยังไม่มีผู้แสดงความจำนงขอสอบไล่ปริญญาเอกทางนิติศาสตร์)

ผู้มีสิทธิได้รับเกียรตินิยม แห่งปริญญาโท หรือปริญญาเอกนั้นต้องเป็นผู้ที่คณะกรรมการสอบไล่มีความเห็นว่าผู้นั้นมีความรู้สมควรได้ชั้นเกียรตินิยมอยู่ในอันดับดีหรือดีมากแล้วแต่กรณี

ผู้ที่จะสมัครเข้าศึกษาชั้นปริญญาตรี ในคณะนิติศาสตร์ ต้องมีพื้นความรู้อย่างหนึ่งอย่างใดดังต่อไปนี้

(๑) สำเร็จเตรียมปริญญา มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง

(๒) สำเร็จเตรียมอุดมศึกษาแห่งจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย

(๓) สำเร็จเตรียมอุดมศึกษาของกระทรวงศึกษาธิการ

(๔) สำเร็จเตรียมนายร้อยทหารบก

(๕) สำเร็จเตรียมนายเรือ

(๖) สำเร็จโรงเรียนนายร้อยตำรวจ

(๗) สำเร็จมัธยมปีที่ ๘ ของกระทรวงศึกษาธิการ

(๘) สำเร็จประโยคครูมัธยม ป. ม.

(๙) สำเร็จประโยคครูมัธยม พ. ม.

(๑๐) สำเร็จการศึกษาจากสถานศึกษาอื่นใดซึ่งสภามหา – วิทยาลัย พิจารณาหลักสูตรและ วิทยฐานะ ให้เข้าศึกษาได้ ในคณะนิติศาสตร์เพราะมีแนวการศึกษาคล้ายกัน

ผู้ที่ประสงค์จะเข้าศึกษาในชั้นปริญญาโทในคณะ นิติศาสตร์ จะต้อง

(๑) เป็นผู้สำเร็จการศึกษาชั้นปริญญาตรีในคณะนิติศาสตร์ หรือ

(๒) เป็นผู้สำเร็จการศึกษาชั้น ปริญญาตรีเป็นธรรมศาสตร์บัณฑิต หรือ

(๓) เป็นผู้สำเร็จการศึกษาจาก สถานการศึกษา ซึ่งโอนมาเป็นของมหาวิทยาลัยนี้ หรือ

(๔) มีวิทยฐานะซึ่งสภา มหาวิทยาลัยผ่อนผันให้เข้าศึกษาได้ตามมาตรา ๔๖ แห่งพระราชบัญญัติ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

พ. .ศ ๒๔๙๕

แต่จะขอศึกษาตามหลักสูตรปริญญาโทพร้อมกันหลายคณะไม่ได้

ผู้ที่มีสิทธิเข้าศึกษาชั้นปริญญาเอกในคณะนิติศาสตร์จะต้องเป็นผู้ที่สอบไล่ได้ชั้นปริญญาโทเป็นนิติศาสตร์มหาบัณฑิตของมหาวิทยาลัยนี้แล้ว

ตอนที่ ๒ สำนักอบรมศึกษากฎหมายแห่งเนติบัณฑิตยสภา

มีผู้เสนอความคิดเห็นด้วยความห่วงใยว่า ถ้าผู้มีวิชาชีพในทางกฎหมายไม่เคยชินกับภาคปฏิบัติในโรงศาลและวิธีดำเนินคดีในโรงศาลแล้ว ย่อมจะบังเกิดผลเสียหายแก่ตัวความลูกความตลอดจนประชาราษฎรที่เกี่ยวข้องในคดีความโดยทั่ว ๆ ไป วัตถุประสงค์ของเนติบัณฑิตยสภา ก็เพื่อส่งเสริมการศึกษานิติศาสตร์และการว่าความประการหนึ่งด้วย และเนื่องจากการปรารภของคณะกรรมการตุลาการในการประชุมเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๐ ที่ประชุมกรรมการเนติบัณฑิตยสภาได้ปรึกษาลงมติให้มีการจัดตั้งแผนกศึกษาขึ้นในเนติบัญฑิตยสภา ได้ตั้งอนุกรรมการขึ้นพิจารณาคือหลวงจำรูญเนติศาสตร์ นายประมูล สุวรรณศร นายสัญญา ธรรมศักดิ์ ดร. จิด เศรษฐบุตร ดร. ขุนศรียาภัย หลวงประกอบนิติสาร และ ดร. หยุด แสงอุทัย ต่อมาเนติบัณฑิตยสภาได้ตราข้อบังคับแผนกศึกษากฎหมายของเนติบัณฑิตยสภาขึ้นเมื่อวันที่ ๑๖ กรกฎาคม ๒๔๙๑

ตั้งสำนัก ศึกษา กฎหมายแห่ง เนติบัณฑิตย สภาเพื่อ ประสาทและส่งเสริมความรู้ความชำ นาญในการ ประกอบ วิชา ชีพทางกฎหมาย มีคณะกรรมการอำนวยการ ศึกษา กฎหมายแห่งเนติบัณฑิตยสภา มีอำนาจ และ หน้าที่ ดำเนิน การและอำนวยการ สำนัก ศึกษานี้เป็นส่วนหนึ่งต่างหากจากคณะกรรมการเนติบัณฑิตยสภา ประกอบด้วยประธานสำนักศึกษา เลขาธิการสำนักศึกษาและกรรมการอื่น ๙ คน ซึ่งคณะกรรมการเนติบัณฑิตยสภาแต่งตั้งขึ้นจากสามัญสมาชิกหรือสมาชิกวิเศษแห่งเนติบัณฑิตยสภา มีอายุคราวละ ๓ ปี และจะตั้งซ่อมหรือเปลี่ยนกรรมการคนใดก่อนกำหนดก็ได้

หลักสูตรการศึกษา คือศึกษากฎหมาย เพื่อความรู้ความชำนาญในการประกอบวิชาชีพทางกฎหมายได้แก่

๑. กฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง

๒. กฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา

๓. กฎหมายลักษณะพยานและ พระธรรมนูญ ศาลยุติธรรม

๔. กฎหมายอาญา

๕. กฎหมายแพ่ง

๖. กฎหมายอื่น

คณะกรรมการ อำนวยการศึกษาจะ กำหนดให้ มีการ สอนลักษณะใดในกฎหมายอาญาและกฎหมายแพ่ง และจะกำหนดให้มีการสอนกฎหมายอื่นใดบ้างในสมัยศึกษาสมัยหนึ่ง ๆ ก็ได้ตามแต่จะเห็นสมควร ส่วนการสอบไล่นั้น ให้สอบไล่ได้ทุกลักษณะวิชา

กฎหมาย (ต่อมาตามข้อบังคับฉบับที่ ๕ ลงวันที่ ๑๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๙๙ ได้แก้คำว่าหลักสูตรการศึกษา เป็นว่าหลักการศึกษาและข้อความที่กำหนดให้มีการสอนซึ่งระบุวิชานั้นได้แก้เป็นว่า คณะกรรมการอำนวยการอบรมศึกษาจะกำหนดให้มีการสอนกฎหมายใดบ้างก็สุดแต่จะเห็นสมควร)

คณะกรรมการอำนวยการอบรมศึกษา อาจเชิญผู้ทรงคุณวุฒิเป็นผู้สอนหรือเป็นกรรมการสอบไล่

ผู้สอบไล่ได้ตาม หลักสูตรและ เมื่อเนติบัณฑิตยสภาได้ยอมรับเข้า เป็นสามัญ สมาชิกแล้วให้ เป็น เนติบัณฑิต (มีข้อสังเกตว่าข้อบังคับ เนติบัณฑิตยสภาใหม่ไม่ใช้ คำว่า เนติบัณฑิต ต่อท้ายผู้ที่เป็นสามัญสมาชิกเพื่อสงวนคำว่าเนติบัณฑิตไว้)

สมัยศึกษาปีแรกได้เริ่มการสอนวันที่๑๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๑ และกำหนดสอบไล่ในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๙๒

ผู้ที่จะสมัครเข้าเป็นนักศึกษาในสำนักนี้ต้องเป็น

ก. ผู้ที่สอบไล่ได้ชั้นอนุปริญญาทางนิติศาสตร์ของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองขึ้นไป

ข. ผู้สำเร็จวิชากฎหมายซึ่งมีหลักสูตรการศึกษาไม่ต่ำกว่า ๓ ปีจากต่างประเทศซึ่งคณะอำนวยการศึกษาฯ เทียบให้เท่าอนุปริญญา

ค. สมาชิกสมทบแห่งเนติบัณฑิตยสภาซึ่งเคยเป็นสมาชิกสมทบมาเป็นเวลาติดต่อกันไม่น้อยกว่า ๕ ปี หรือสมาชิกวิเศษ

นักศึกษาต้องเป็นสมาชิกแห่งเนติบัณฑิตยสภาถ้าไม่ได้เป็นสมาชิกประเภทอื่น เมื่อรับเข้าเป็นนักศึกษา ให้สมัครเข้าเป็นภาคีสมาชิก

วัตถุประสงค์ แห่งการจัดตั้งสำนักศึกษา กฎหมายแห่งเนติบัณฑิตยสภาขึ้นนี้ ได้พ้องกับมติของเนติบัณฑิตยสภาระหว่างประเทศซึ่งเนติบัณฑิตยสภาไทยได้เป็นภาคีอยู่ด้วย เนติบัณฑิตยสภาระหว่างประเทศได้มีมติในการประชุมใหญ่ครั้งที่ ๒ ณ กรุงเฮก เมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๔๙๑ ว่า ระเบียบการศึกษากฎหมายควรจะมีการอบรมภาคปฏิบัติให้เพียงพอก่อน ที่จะให้นักศึกษาเข้าประกอบอาชีพทางกฎหมาย

ต่อมาปรากฏว่านักศึกษามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ไม่พอใจในการที่ เนติบัณฑิตยสภาจัดตั้ง สำนักศึกษาขึ้นและคณะรัฐมนตรี ได้ตั้งคณะกรรมการ ขึ้นคณะ หนึ่งเพื่อ พิจารณาแล้วคณะรัฐมนตรีได้ลงมติว่า การศึกษาของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์ และการเมือง และการอบรมทาง เนติบัณฑิตยสภาให้อนุโลมตามแบบอย่างของประเทศอังกฤษ คือเมื่อได้ปริญญาตามหลักสูตร ๔ ปีทางมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองแล้วหากประสงค์จะประกอบอาชีพ เป็นตลาการอัยการหรือทนายความชั้นที่ ๑ ให้ได้รับการอบรมจากเนติบัณฑิตยสภาต่อไปตามเวลาอันสมควร และทางเนติบัณฑิตยสภาได้สอบถามความหมายของการอบรมนั้นว่าจะต้องมีการสอบด้วยถูกต้องหรือไม่ ทางกระทรวง

ยุติธรรมตอบยืนยันว่าถูกต้อง เนติบัณฑิตยสภาได้แก้ไขข้อบังคับตราข้อบังคับฉบับที่ ๒ ลงวันที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๙๒ เปลี่ยนชื่อสำนักศึกษากฎหมายแห่งเนติบัณฑิตยสภา เป็นสำนักอบรมศึกษากฎหมายแห่งเนติบัณฑิตยสภา และแก้ข้อที่ให้ผู้ที่สอบไล่ได้เพียงอนุปริญญาสมัครเข้าศึกษาในสำนักศึกษานี้ได้นั้น เป็นต้องได้ปริญญาตรีเสียก่อน แต่ไม่ตัดสิทธิแก่นักศึกษาที่คณะกรรมการอำนวยการศึกษาฯ ได้รับไว้เป็นนักศึกษาแล้วก่อนใช้ข้อบังคับฉบับที่ ๒ นี้ คงเปลี่ยนแปลง ข้อ ก. และ ข. เป็นดังนี้

ก. ผู้ที่สอบความรู้ทาง นิติศาสตร์ ได้ไม่ต่ำกว่าชั้นปริญญาตรีจากมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง

ข. ผู้ที่สำเร็จวิชากฎหมายซึ่งมีหลักสูตรการศึกษาไม่ต่ำกว่า ๓ ปีจากต่างประเทศ ซึ่งคณะกรรมการอำนวยการอบรมศึกษากฎหมายแห่งเนติบัณฑิตยสภาเทียบให้ไม่ต่ำกว่าปริญญาตรี

ส่วนข้อ ค. คงเดิม

การที่ได้แก้ไขว่าต้องให้ได้ปริญญาตรีเสียก่อนจึงจะสมัครเข้าศึกษาใน สำนักอบรมศึกษา กฎหมายแห่ง เนติบัณฑิตย สภาได้ นั้น ทำให้นักศึกษาของมหาวิทยาลัยเองเสียเวลาไป ๑ ปีที่อาจสำเร็จเป็นเนติบัณฑิตในปีเดียวกับที่สำเร็จธรรมศาสตร์บัณฑิต จึงได้มีการแก้ไขข้อบังคับอีกตามข้อบังคับฉบับที่ ๓ ลงวันที่ ๒๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๙๔ เปลี่ยนแปลงข้อ ก. และ ข. เป็นดังนี้

ก. ผู้ที่สอบไล่ได้ชั้นอนุปริญญา ทางนิติศาสตร์หรือสอบไล่

ได้ภาค ๔ ชั้นปริญญาตรีเดิมของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองขึ้นไป

ข. ผู้ที่สำเร็จวิชากฎหมายซึ่งมีหลักสูตรการศึกษาไม่ต่ำกว่า ๓ ปีจากต่างประเทศ ซึ่งคณะกรรมการอำนวยการอบรมศึกษากฎหมายแห่งเนติบัณฑิตยสภาเทียบให้เท่าอนุปริญญา

ส่วนข้อ ค. คงเดิม

ต่อมา ได้มีพระราชบัญญัติ มหาวิทยาลัย ธรรมศาสตร์ พ.ศ. ๒๔๙๕ ยกเลิกพระราชบัญญัติ มหาวิทยาลัย วิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ทุกฉบับ เนติบัณฑิตยสภา ได้แก้ข้อบังคับ เรื่องผู้มีสิทธิสมัครเข้าศึกษาในสำนักอบรมศึกษา ฯ ตามข้อบังคับฉบับที่ ๔ ลงวันที่ ๒๙ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๙๕ เปลี่ยนแปลงข้อ ก. เป็นว่า.

ผู้ที่สอบไล่ได้ชั้นอนุปริญญาทางนิติศาสตร์แห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ หรือผู้ที่สอบไล่ได้ชั้นอนุปริญญาทางนิติศาสตร์หรือสอบไล่ได้ภาค ๔ ชั้นปริญญาตรีเดิมของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองขึ้นไป

ส่วนข้อ ข. และข้อ ค. คงเดิม

การสอบไล่ให้มีการสอบปีละ ๑ สมัย ผู้มีสิทธิสอบจะต้องได้ขึ้นทะเบียนเป็นนักศึกษาแล้วเต็มสมัยศึกษาหนึ่ง เป็นอย่างน้อย การสอบให้มีทั้งประเภทเขียนและปากเปล่า

การสอบเขียนมี ๔ วัน ๆ ละ ๑๐ ข้อ คือ

๑. กฎหมาย วิธีพิจารณา ความแพ่ง และ พระธรรมนูญศาลยุติธรรม

๒. กฎหมายวิธีพิจารณา ความอาญา และกฎหมายลักษณะพยาน

๓. กฎหมายอาญา

๔. กฎหมายแพ่ง

นักศึกษา ที่จะ เข้าสอบ ปากเปล่าต้อง เป็นผู้ ที่สอบเขียนได้แล้วในสมัยเดียวกัน และจะต้องได้คะแนนทั้งประเภทเขียนและประเภทปากเปล่าไม่ต่ำกว่า ๑๐๐ ละ ๕๐ จึงจะถือว่าสอบไล่ได้ ผู้ที่ได้คะแนนแต่ละประเภทตั้งแต่ ๑๐๐ ละ ๘๐ ขึ้นไปนับว่าสอบได้เกียรตินิยม

คณะกรรมการสอบจะต้องประกอบด้วยผู้ทรงคุณวุฒิซึ่งมิใช่ผู้สอนรวมอยู่ด้วยไม่น้อยกว่ากึ่งจำนวน

ตามข้อบังคับของ สำนักอบรม ศึกษาฉบับที่ ๓ ลงวันที่ ๒๘ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๙๔ นักศึกษาผู้สอบไล่ได้ชั้นอนุปริญญาทางนิติศาสตร์หรือ สอบไล่ได้ภาค ๔ ชั้นปริญญาตรีเดิม ของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองขึ้นไปมีสิทธิได้รับยกเว้นไม่ต้องสอบลักษณะวิชากฎหมายอาญาและกฎหมายแพ่ง แต่ผู้ที่ได้รับยกเว้นดังกล่าวในการสอบคราวใดไม่มีสิทธิได้เกียรตินิยมในการสอบคราวนั้น

ตามข้อบังคับของสำนัก อบรมศึกษา ฉบับที่ ๔ ลงวันที่ ๓๐

พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๙๕ ให้ผู้ที่ได้ขึ้นทะเบียนเป็นนักศึกษาแล้วไม่น้อยกว่าหนึ่งภาคของสมัยการศึกษามีสิทธิเข้าสอบ (การสอบแบ่งระยะเวลาเป็น ๒ ภาค)

ตามข้อบังคับ ของ สำนัก อบรม ศึกษา ฉบับที่ ๕ ลงวันที่ ๕ กันยายน พ.ศ. ๒๔๙๕ แก้ข้อความเกี่ยวกับผู้มีสิทธิได้รับยกเว้นไม่ต้องสอบลักษณะวิชากฎหมายอาญาและกฎหมายแพ่ง เป็นว่านักศึกษาผู้ที่สอบไล่ได้ชั้นอนุปริญญาทางนิติศาสตร์ แห่งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์ หรือผู้ ที่สอบไล่ได้ชั้น อนุปริญญา ทาง นิติศาสตร์ หรือสอบไล่ได้ภาค ๔ ชั้นปริญญาตรีเดิมของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองขึ้นไป

ตามข้อบังคับของสำนักอบรมศึกษาฉบับที่ ๘ ลงวันที่ ๒๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๙๘ ให้สามัญสมาชิกแห่งเนติบัณฑิตยสภามีสิทธิสมัครเข้าสอบไล่ได้อีกประเภทหนึ่ง และวิธียกเว้นไม่ต้องสอบลักษณะวิชากฎหมายอาญาและกฎหมายแพ่งให้อนุโลมใช้บังคับแก่กรณีสมัครสอบของสามัญสมาชิกแห่งเนติบัณฑิตยสภานั้นด้วย

ตามข้อบังคับของสำนักอบรมฉบับที่ ๙ ลงวันที่ ๒ มิถุนายน ๒๔๙๙ ได้แก้ลักษณะวิชาสอบเขียนตามรายวันเป็นดังนี้

๑. กฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง

๒. กฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา

๓. กฎหมายลักษณะพยาน และ พระธรรมนูญศาลยุติธรรม

๔. กฎหมายอาญา กฎหมายแพ่ง และหรือกฎหมายอื่น

ผู้มีสิทธิได้รับยกเว้นไม่ต้องสอบลักษณะวิชากฎหมายอาญาและกฎหมายแพ่ง นั้นได้รับยกเว้น กฎหมายอื่นซึ่ง สอบในวันเดียวกันนั้นด้วย

การสอบไล่ดำเนินในทำนองโรงเรียนกฎหมายเดิม ประธานสำนักอบรมศึกษากฎหมายแห่งเนติบัณฑิตยสภาเป็นแม่กอง และแบ่งกรรมการสอบไล่เป็นกองตามจำนวนวันที่มีการสอบไล่ ให้กรรมการสอบไล่ซึ่งมิใช่เป็นผู้สอนตั้งข้อสอบเป็นส่วนใหญ่ ส่วนกรรมการซึ่งเป็นผู้สอนให้ตั้งข้อสอบในลักษณะวิชาซึ่งตนมิได้เป็นผู้สอน การตรวจให้คะแนนนั้นทุก ๆ ข้อกรรมการไม่น้อยกว่า ๒ คนตรวจพร้อมกันและให้คะแนน การสอบไล่มีเพียงปีละครั้ง ผู้ที่สอบไล่ตกไม่มีการให้สอบแก้ตัวอีก ต้องสอบใหม่ในปีต่อไปหมดทั้งการสอบเขียนและปากเปล่า

สถิติผู้ที่สอบไล่ได้

สมัยที่ ๑ ประจำปีการศึกษา พ.ศ. ๒๔๙๑ ได้ ๖ คน

สมัยที่ ๒ ประจำปีการศึกษา พ.ศ. ๒๔๙๒ ไม่มีผู้สอบได้

สมัยที่ ๓ ประจำปีการศึกษา พ.ศ. ๒๔๙๓ ได้ ๓ คน

สมัยที่ ๔ ประจำปีการศึกษา พ.ศ. ๒๔๙๔ ได้ ๑๔ คน
(เต็มหลักสูตร ๑ ได้รับยกเว้น ๑๓)

สมัยที่ ๕ ประจำปีการศึกษา พ.ศ. ๒๔๙๕ ได้ ๒๔ คน
(เต็มหลักสูตร ๑ ได้รับยกเว้น ๒๓)

สมัยที่ ๖ ประจำปีการศึกษา พ.ศ. ๒๔๙๖ ได้ ๓๔ คน

(ได้รับยกเว้นทั้งหมด)

สมัยที่ ๗ ประจำปีการศึกษา พ.ศ. ๒๔๙๗ ได้ ๓๘ คน

(ได้รับยกเว้นทั้งหมด)

สมัยที่ ๘ ประจำปีการศึกษา พ.ศ. ๒๔๙๘ ได้ ๓๒ คน

(ได้รับยกเว้นทั้งหมด)

ตอนที่ ๓ แผนกนิติศาสตร์ในคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย

ได้มีการตั้งคณะรัฐศาสตร์ขึ้นอีกในจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๑ และต่อมาโดยที่มีผู้แนะนำหลักการที่ว่ามหาวิทยาลัยควรพยายามให้มีการศึกษาทุกแขนงวิชา จึงได้มีการตั้งแผนกนิติศาสตร์ขึ้นในคณะรัฐศาสตร์ตามพระราชกฤษฎีกาจัดแบ่งแผนกวิชาในคณะต่างๆแห่งจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย พ.ศ. ๒๔๙๔ ผู้ที่จะเข้าศึกษาได้ตามหลักเกณฑ์ ของ มหาวิทยาลัย คือผู้ที่ สำเร็จเตรียมอุดมศึกษาแล้ว โดยเหตุที่มีสถานที่เรียนจำกัดต้องมีการสอบคัดเลือกรับนิสิตได้เพียงจำนวนจำกัด และผู้ที่จะรับเป็นนิสิตต้องมาเรียนและฟังคำสอนเป็นประจำ

หลักสูตรอนุปริญญา ๓ ปี ปริญญาตรี ๔ ปี

ปีที่ ๑

๑. ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับกฎหมายทั่วไป

๒. ประวัติศาสตร์กฎหมาย (ไทย)

๓. กฎหมายรัฐธรรมนูญ

๔. หลักรัฐศาสตร์

๕. จิตวิทยา

๖. สังคมวิทยา

๗. ภาษาอังกฤษ ๑

๘. ภาษาไทย

ปีที่ ๒

๑. กฎหมายอาญา ๑

๒. กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ๑

๓. กฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา ๑

๔. ธรรมนูญศาลยุติธรรม

๕. กฎหมายปกครอง ๑

๖. กฎหมายเทศบาล

๗. กฎหมายเลือกตั้ง

๘. อาชญาวิทยาและความผิดเกี่ยวกับเด็กและเยาวชน

๙. เศรษฐศาสตร์

๑๐. ภาษาอังกฤษ ๒

ปีที่ ๓

๑. กฎหมายอาญา ๒

๒. กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ๒

๓. กฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา ๒

๔. กฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง

๕. กฎหมายลักษณะพยาน

๖. กฎหมายปกครอง ๒

๗. กฎหมายว่าด้วยตุลาการ อัยการและทนายความ

๘. ภาษาอังกฤษ ๓

ปีที่ ๔

๑. กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ๓

๒. ประวัติศาสตร์กฎหมาย (ทั่วไป)

๓. กฎหมายศาลคดีเด็กและเยาวชน

๔. กฎหมายระหว่างประเทศ (คดีเมือง)

๕. กฎหมายระหว่างประเทศ (คดีบุคคล)

๖. กฎหมายล้มละลาย

๗. กฎหมายเบ็ดเตล็ด (ที่ดิน เหมืองแร่ ป่าไม้ สุรา ฝิ่น ฯลฯ)

๘. กฎหมายทหาร (รวมพระธรรมนูญศาลทหาร)

๙. ระเบียบปฏิบัติของศาลและธุระการในกระทรวงยุติธรรม

๑๐. ภาษาอังกฤษ ๔

การสอบไล่มีปีละครั้ง จะขอสอบควบปีไม่ได้ ผู้ที่สอบไล่แต่ละปีถ้าตกไม่เกิน ๒ วิชาให้สอบแก้ตัววิชาที่ตกในปีนั้นอีกครั้งหนึ่ง ถ้าสอบตกตั้งแต่ ๓ วิชาไม่ให้สอบแก้ตัว ต้องสอบได้ทุกวิชาตั้งแต่ ๑๐๐ ละ ๖๐ ขึ้นไปจึงจะถือว่าสอบไล่ได้ของหลักสูตรของ

แต่ละปี ผู้ที่สอบตกต้องศึกษาซ้ำในหลักสูตรปีนั้นอีกและต้องสอบไล่ใหม่ทุกวิชาแม้ว่าวิชาใด จะ เคย สอบได้ คะแนน ๑๐๐ ละ ๖๐ มาแล้วก็ดี สำเร็จปีที่ ๓ ได้อนุปริญญา สำเร็จปีที่ ๔ ได้ปริญญาตรี ไม่มีการสอบปากเปล่าหรืออบรม ถ้าได้คะแนนรวมตั้งแต่ ๑๐๐ ละ ๘๕ ได้เกียรตินิยมอันดับ ๑ ได้คะแนน ๑๐๐ ละ ๗๕ ได้เกียรตินิยมอันดับ ๒

ยังไม่ได้แยกปริญญาทางนิติศาสตร์ ผู้ที่สำเร็จวิชาตรีแผนกนิติศาสตร์นี้คงเรียกว่ารัฐศาสตร์บัณฑิต

ผู้ที่สอบไล่ได้ปีที่ ๓ แผนกนิติศาสตร์ซึ่งได้อนุปริญญาแล้วเคยขอสมัครเข้าศึกษาในสำนักอบรมศึกษากฎหมายแห่งเนติบัณฑิตยสภาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๘ แต่ทางเนติบัณฑิตยสภาไม่ยอมรับ โดยอ้างเหตุที่จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย ไม่ได้ให้ปริญญาทางนิติศาสตร์ต่างหาก คงรวมในปริญญารัฐศาสตร์อยู่ แต่แม้จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัยจัดการให้มีปริญญาทางนิติศาสตร์ต่างหากแล้ว ก็ยังมีข้อต้องคำนึงอยู่อีกว่า ผู้ที่สำเร็จได้ปริญญาทางนิติศาสตร์จากจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัยจะมีโอกาสประกอบอาชีพทางกฎหมายได้เพียงไรบ้าง

การที่จะประกอบอาชีพเป็นทนายความนั้น หากอธิบดีผู้พิพากษาศาลอุทธรณ์เห็นว่าสมควรให้เป็นทนายความได้ ตามพระราชบัญญัติทนายความ พ.ศ. ๒๔๗๗ ก็เป็นได้เพียงทนายความชั้นที่ ๒ ผู้ที่สอบความรู้ในทางนิติศาสตร์ ได้เป็นเนติบัณฑิตหรือ

ตั้งแต่ปริญญาตรีขึ้นไปจะเป็นทนายความชั้นที่ ๑ ได้ตามมาตรา ๔ ข้อ (๑) นั้นต้องเป็นผู้ที่เนติบัณฑิตยสภาได้รับเป็นสามัญสมาชิกแห่งเนติบัณฑิตยสภาแล้วด้วย แต่ตามข้อบังคับเนติบัณฑิตยสภา พ.ศ. ๒๔๙๗ ข้อ ๕ ผู้ที่สำเร็จการศึกษาทางนิติศาสตร์ในเวลาต่อไปจะเป็นสามัญสมาชิกได้ก็คือ ผู้ที่สอบไล่ได้ตามหลักสูตรของสำนักอบรมศึกษากฎหมายแห่งเนติบัณฑิตยสภา ส่วนผู้ที่สอบความรู้ทางนิติศาสตร์ได้ปริญญาตรีนั้นก็ระบุจำกัดไว้ แต่จากมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง หรือมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ทั้งจะต้องสอบไล่ได้ปริญญา หรือประกาศนียบัตรทางนิติศาสตร์จากต่างประเทศซึ่งเนติบัณฑิตยสภารับรองว่าไม่ต่ำกว่าปริญญาตรีอีก ผู้ที่ได้ปริญญาจากจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัยทางนิติศาสตร์ แม้จะไปศึกษาต่อได้ปริญญาจากต่างประเทศอีกก็ยังไม่มีโอกาสได้เป็นสามัญสมาชิกแห่งเนติบัณฑิตยสภา

การที่จะสมัครเข้ารับราชการเป็นพนักงานอัยการนั้น ตามกฎ ก.พ. ฉบับที่ ๖๒ (พ.ศ. ๒๔๙๘) ออกตามความในพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ. ๒๔๙๗ ว่าด้วยการบรรจุผู้ได้รับปริญญาหรือประกาศนียบัตรวิชาชีพเข้ารับราชการในกรมอัยการ กำหนดหลักเกณฑ์การบรรจุเป็นข้าราชการเพื่อแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งอัยการผู้ช่วย แม้จะไม่จำกัดแต่เฉพาะผู้ได้ปริญญาจากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ก็ดี แต่ก็ระบุว่าเป็นสามัญสมาชิกแห่งเนติบัณฑิตยสภาด้วย

การที่จะสมัครเข้ารับราชการเป็นข้าราชการตุลาการนั้น ตามพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการฝ่ายตุลาการ พ.ศ. ๒๔๙๓ ผู้ที่จะสมัครเข้าสอบคัดเลือกเพื่อบรรจุในตำแหน่งผู้ช่วยผู้พิพากษาได้ต้องมีสัญชาติไทยและอายุไม่ต่ำกว่า ๒๕ ปี แม้จะไม่จำกัดว่าเป็นนิติศาสตร์บัณฑิตจากมหาวิทยาลัยใดก็ดี ตามมาตรา ๒๐ จะต้องสอบไล่ได้วิชากฎหมายจากสำนักอบรมศึกษากฎหมายแห่งเนติบัณฑิตยสภาและเป็นสามัญสมาชิกแห่งเนติบัณฑิตยสภาอีกด้วย แต่ถ้าไม่เข้าศึกษาสอบไล่ที่สำนักอบรมศึกษากฎหมายแห่งเนติบัณฑิตยสภาอีก อาจมีทางขอให้บรรจุตามมาตรา ๑๓ โดยต้องไปศึกษากฎหมายเพิ่มเติมที่ต่างประเทศให้สอบไล่ได้ปริญญาหรือประกาศนียบัตรทางกฎหมายจากต่างประเทศ ซึ่งคณะกรรมการตุลาการ (ก.ต.) เทียบว่าไม่ต่ำกว่าปริญญาตรีประการหนึ่ง หรือจะไม่ไปศึกษาที่ต่างประเทศอีกก็ต้องศึกษาต่อสอบไล่ให้ได้ปริญญาโททางกฎหมายไทย แล้วประกอบวิชาชีพทางกฎหมายตามที่ ก.ต. กำหนดเป็นเวลาไม่ต่ำกว่า ๒ ปี ประการหนึ่ง หรือสอบไล่ให้ได้ปริญญาเอกทางกฎหมายไทยอีกประการหนึ่ง แต่ถึงอย่างไรก็ดีผู้ที่จะบรรจุเป็นผู้ช่วยผู้พิพากษาได้จะต้องเป็นสามัญสมาชิกแห่งเนติบัณฑิตยสภา ถ้าไม่ทำความตกลงให้เนติบัณฑิตยสภารับรองวิทยฐานะและแก้ไขข้อบังคับให้รับเป็นสามัญสมาชิกแห่งเนติบัณฑิตยสภาได้แล้วก็ไม่อาจประกอบอาชีพทางกฎหมายดังกล่าวมานี้ได้

ผู้ที่สำเร็จได้ปริญญาตรีแผนกนิติศาสตร์ในคณะรัฐศาสตร์แห่งจุฬาลงกรณ มหาวิทยาลัย รุ่นแรกนั้นคือ ในปีการศึกษา พ.ศ. ๒๔๙๘ มี ๓ คน ได้รับปริญญาเป็นรัฐศาสตร์บัณฑิต

แก้คำผิด

หน้า	บรรทัดที่	คำผิด	แก้เป็น
๒	๖	ค้น	กัน
๔	๑๗	แต่ที่	แก่ที่
๕	๒	อาณาเขตร์	ราชอาณาเขตร์
	๑๐	จำเริญทาง	จำเริญของ
	๑๕	(เติมข้อความดังต่อไปนี้ระหว่าง คำว่า "ก็ดี" และ "จะต้อง")	การจัดให้มีพระราชกำหนดกฎหมายมากขึ้นก็ดี
	๑๗	คดีข้อพิพาท	คดีพิพาท
๖	๕	สร้างโรงเรียน	สร้างหลักโรงเรียน
	๗	ต้องสอน	ต้องทรงสอน
๑๐	๗	(เติมอักษรโรมันดังต่อไปนี้ไว้ข้างหน้า)	SS
	๘		S+
	๙		S
	๑๐		S–
	๑๑		VS+
	๑๒		VS
	๑๓		VS–
	๑๔		VVS+
	๑๕		VVS
	๑๖		VVS–
	๑๗		NS
๑๒	๖	บางที่	บางปี
	๑๒	เข้ากรุงเทพ ฯ	เข้ามากรุงเทพ ฯ

หน้า	บรรทัดที่	คำผิด	แก้เป็น
๑๓	๕	(เติมข้อความดังต่อไปนี้ระหว่าง คำว่า "เนติบัณฑิต" และ" ตั้ง") ส่วนการลงโทษนักเรียน ให้กรรมการเนติบัณฑิต ระหว่างบรรทัดที่ ๕ และ ๗ (เติมข้อความดังต่อไปนี้) ที่ได้รับราชการมาแล้วไม่น้อยกว่า ๑๐ ปี เป็นเนติบัณฑิตพิเศษ และยอมให้ผู้	
๑๕	๘	มีผู้	ผู้มี
๑๙	๒	(เติมข้อความดังต่อไปนี้ระหว่าง คำว่า "หลวง" และ "และ") เป็นโรงเรียนในพระบรมราชูปถัมภ์ ครั้นรัชกาลที่ ๗ ได้ยุบเลิก ให้นักเรียนไปรวมกับโรงเรียนมหาดเล็กหลวง	
๒๑	๑๙	ศึกษา	ปรึกษา
๒๓	๓	ให้ข้าราชการ	ให้ราชการ
	๑๘	(เติมข้อความดังต่อไปนี้ระหว่างคำว่า"๒๔๕๗"และ"หรือ")ซึ่งอาจประกาศใช้ในปีพ.ศ.๒๔๕๗	
	สุด	(เติมข้อความดังต่อไปนี้ระหว่าง คำว่า "สอน" และ "ใหม่") นักเรียนกฎหมายในขณะนั้นกับให้แนวทั่วไปแห่งวิธีการสอน	
๒๔	๙	ไปศึกษา	ไปศึกษาต่างประเทศ
	๑๐	กฎหมายภาษาอังกฤษ	กฎหมายอังกฤษ
๒๙	๕	เป็นสมาชิก	เป็นสามัญสมาชิก
	๑๒	จดทะเบียน	จดทะเบียนตาม
๓๔	๖	รับคำสั่ง	มีคำสั่ง
	๑๖	กับยื่น	การยื่น
๓๕	๖	ปีที่ ๕	ปีที่ ๖
๓๖	๕	(เติมข้อความดังต่อไปนี้ต่อคำว่า นานาประเทศ) หรือกฎหมายระหว่างประเทศ	
๔๐	๑	อนุกุลบุตร	กุลบุตร
๔๑	๑๖	มัธยมที่ ๖	มัธยมปีที่ ๖

หน้า	บรรทัดที่	คำผิด	แก้เป็น
๔๓	๓	(เติมข้อความดังต่อไปนี้ระหว่าง คำว่า "แลกเปลี่ยน" และ "จ้างทำของ") ให้ เช่าทรัพย์ เช่าซื้อ จ้างแรงงาน	
ระหว่างบรรทัด ที่ ๑๓ และ ๑๔ (เติมข้อความดังต่อไปนี้) แต่ยังไม่มีการสอนหรือสอบไล่ภาค ๓			
๔๔	๒	มาตรา ๔๖๓	มาตรา ๔๕๓
๕๕	๑๒	รักษาแทน	รักษาการแทน
๕๖	๗	(เติมข้อความดังต่อไปนี้ ต่อคำว่า เนติศาสตร์) และรัฐศาสตร์	
๕๗	๑๖	(เติมข้อความดังต่อไปนี้ระหว่าง คำว่า "๓ปี" และ"ผู้ที่") ผู้ที่เข้าศึกษาเป็นเวลาต่ำกว่า ๑ ปี (ปีการเรียน) มีสิทธิเข้าสอบไล่เฉพาะภาค ๑ และภาค ๒	
๕๘	๑๙	ในจังหวัด	ในต่างจังหวัด
๖๐	๖	กฎหมายแพ่ง	กฎหมายแพ่ง และพาณิชย์
๖๑	๑๖	ธรรมศาสตร์	วิชาธรรมศาสตร์
๖๒	สุด	ประกันบุคคล	ประกันด้วยบุคคล
๖๕	สุด	ถึง ๔ ปี	ทั้ง ๔ ปี
๖๕	๕	แต่ในปี	ในปี
๗๔	๑๗	หนังสือที่	หนังสือตามที่
	๑๙	ทั่วไปทาง	ทั่วไปในทาง
๗๕	๑๓	ที่ตกลง	ข้อตกลง
๗๖	๑๙	(เติมข้อความดังต่อไปนี้ระหว่าง คำว่า "นิพนธ์" และ "นักศึกษา") เป็นภาษาไทยในลักษณะวิชาใด ๆในทางที่ตนสมัครเข้าศึกษา การเรียบเรียงวิทยานิพนธ์	
๘๘	ระหว่างบรรทัดที่ ๘ และ ๙	(เติมข้อความดังต่อไปนี้) ผู้ที่สอบไล่ได้ทุกลักษณะวิชาในปีที่ ๒ (ธรรมศาสตร์บัณฑิตเดิม) ให้เข้าศึกษาและสอบไล่ตามหลักสูตรใหม่ปีที่ ๓ แต่ต้องสอบเก็บลักษณะวิชาในปีที่ ๑ และปีที่ ๒ ซึ่งไม่ได้รับการเทียบวิชา	
	๙	ปีที่ ๒	ปีที่ ๓
	๑๔	รวมเก็บ	สอบเก็บ

หน้า	บรรทัดที่	คำผิด	แก้เป็น
๘๙	ระหว่างบรรทัด ที่ ๒ และ ๓	(เติมข้อความดังต่อไปนี้) ถ้าสอบไล่ลักษณะวิชากฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีบุคคลใน ปีที่ ๒ เดิมได้แล้วยกเว้นไม่ต้องศึกษาและสอบไล่ลักษณะวิชานี้ในหลักสูตรใหม่ปีที่ ๔ อีก	
๙๐	สุด	(เติมข้อความดังต่อไปนี้ระหว่าง คำว่า "อธิการบดี" และ "เมื่อ") โดยผ่านคณบดีซึ่งจะทำความเห็นประกอบเรื่องถึงอธิการบดี	
๙๓	๓	(เติมข้อความดังต่อไปนี้ระหว่าง คำว่า "รา" และ "และ") และหลักฐานต่าง ๆ ซึ่งได้กล่าวอ้างไว้เพื่อทดลองให้ทราบว่าได้กระทำการค้นคว้าตำรา	
๙๔	๙	คดีเมือง	คดีเมืองและคดีบุคคล
	๑๔	รวมเก็บ	สอบเก็บ
๙๕	๒	(เติมข้อความดังต่อไปนี้ระหว่าง คำว่า "สอบไล่" และ "ถ้า") ไม่ได้หรือยังไม่เคยสอบไล่	
	๙	(เติมข้อความดังต่อไปนี้ต่อ คำว่า ตัวแทน)	กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยหุ้นส่วนและบริษัท
๙๖	๓	กฎหมายนานาประเทศ	กฎหมายของนานาประเทศ
๙๗	๑	กฎหมายของรัฐธรรมนูญ	กฎหมายรัฐธรรมนูญ
	๑๐	(เติมข้อความดังต่อไปนี้ระหว่าง คำว่า "พิศดาร" และ "ส่วน")	กับเพิ่มวิชาอาชญาวิทยาและทัณฑวิทยาพิศดาร
	๑๕	ทัณฑวิทยา	ทัณฑวิทยาพิศดาร
๑๐๐	๑๒	(เติมข้อความดังต่อไปนี้ระหว่าง คำว่า "นิพนธ์" และ "เช่นเดียว")	การทำวิทยานิพนธ์ และสอบปากเปล่าในการพิจารณานิพนธ์
๑๐๙	๒	การสอบ	การสอน
๑๑๔	๗	วิชาตรี	ปริญญาตรี

พิมพ์ที่โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
ประยงค์ วิรยศิริ ผู้พิมพ์ ผู้โฆษณา